

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XX.

ÉVKÖNYV.

1905.

BUDAPEST.

1905.

c. 425

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1905.

BUDAPEST.

1905.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

RASI ÉS MAIMÚNI.

Felolvasásra került az IMIT 1904 decz. 20-iki felolvasó-estéjén.

A sötét középkornak három évszázadát fénykorszaknak nevezik a zsidóság történetírói. E paradoxonban kifejezésre jut történetünknek azon alapvonása, hogy nem külső sikerek állapítják meg a korszakok nagyságát és fényét, hanem a szellemi életnek maradó hatású megnyilvánulásai. Ama fénykorszak kezdetének ezer éves jubileumát 1892-ben ünnepelte a zsidó tudomány világa, midőn Száadja gáón születésének ezredik évfordulóját arra használta föl, hogy hódoljon azon rendkívüli férfiú emlékének, ki úttörője volt mind azon törekvéseknek, melyek az utána következő századoknak a fénykorszak nevét szerezték meg. E korszak befejezéséről pedig szélesebb körökben emlékeznek e napokban mindenhol, a hol zsidó érzelű egyének és körök meleg érdeklődéssel gondolnak arra, hogy hétszáz évvel ezelőtt, Tébéth 20-án — a mi akkor december 13-ika volt, ez idén december 28-ika lesz — meghalt Ó-Kairóban Maimúni Mózes. Mert Maimúni oszlopos alakját mint méltó bezáróját tekinthetjük a kitünő személyiségekben és kiváló irodalmi munkákban annyira bővelkedő nagy korszaknak. De még egy másik oszlopos alak felé fordítja figyelmünket a most folyó zsinagógai évnek egy naptári adata.

Tammúz 29-én (azaz 1905. augusztus 1-én) nyolczszáz éve lesz annak, hogy meghalt Troyesban, Franciaországban R. Salamon Jiczháki, kit jobban Rasi néven ismerünk, mely teljes nevének kezdőbetűiből lett, valamint Maimúninak is, teljes nevének — R. Mózes b. Maimún — kezdőbetűiből, Rambam lett közkeletű nevévé. Rasi és Rambam! E két nevet nemcsak a naptári véletlen hozta össze ez évben; együvé tartoznak azok mindenkorra a zsidóság évkönyveiben. Mert azon számtalan csillag között, melyek tündöklésének a fénykorszak nevét köszöni a Száadjával kezdődő és Maimúnival végződő nagy kor, Rasi és Rambam az a kettő, melyeknek ragyogása soha sem tűnt le a zsidóság egeről. S míg ama tündöklő csillagok nagy részét hosszú századokon át feledés homálya borította és nagyobbára újra kellett azokat fölfedezni a tudományos kutatás eszközeivel, addig Rasi és Maimúni fénye soha sem homályosodott el, nevük mélyen bevésődött a zsidó nép lelkébe, úgy hogy e történeti neveknél egy sincs népszerűbb abból a korból az egész földkerekség zsidóságának körében. Műveiket mindig csodálták és olvasták, és alakjukat még ragyogóbbá tette a népies legendák arany költészete. S a bíráló tudomány sem fosztotta meg e két nevet nimbusától; sőt egyre jobban kidomborította működésük jelentőségét, műveik fontosságát. Joggal tisztelhetjük tehát bennük — valamint munkáik belső értékére, azonképen hely és idő korlátain túl terjedő hatásukra nézve — a jelzett nagy kornak legkiválóbb képviselőit.

De ha közelebbről vesszük szemügyre a két nagy alakot, azt találjuk, hogy a zsidó szellem megnyilvánulásának két különböző típusa tűnik elénk bennük és hogy a zsidóság középkori fejlődésének két nagy iránya jut bennük érvényesülésre.

Már életük külső lefolyása szembeszökő ellentétet mutat Rasi és Maimúni között; és hasonló ellentét mutatkozik életüknek belső tartalmában. Rasi úgyszólván megvalósítja az emberi élet azon ideálját, melyet hajdanában Palesztina és Babylónia zsidó irástudói és bölcsei állítottak fel és melyet a tannaiták és amórák költészete a bibliai ősidők alakjaira is alkalmazott. Buzgó, soha meg nem szakadó foglalkozás Izraél tanával, a mint a szentírás könyveiben és a hagyomány irodalmában van letéve, képezte Rasi életének igazi tartalmát. E tartalomra vonatkoznak majdnem mind azon adatok, melyek — elég gyér a számuk — szolgáltatják életrajzának elemeit. Ifjú éveiben tanul a Rajnamellék három régi városában; Mainz, Worms és Speier iskoláiban tömérdek tudást sajátít el, melynek ez iskolák, mint a nagy Gersón b. Jehúda, a diaspora szövétneke, hagyatékának örökösei, valóságos kincsesházai. Ott lesi kitünő mesterek szavát és másol irott füzetek halmazából. Aztán visszatér hazájába és Troyesban, Champagne tartományának ma is virágzó székhelyén, maga is iskolát alapít, melynek élén negyven évig folytatja hivatását; bűvárkodik és tanít, tanít élő szóval, meg személyes példájával, és tanít írásban is. Sok száz tudós kerül ki Rasi iskolájából és ezek, mesterük nyomdokain haladva, az északi Francziaországnak több mint egy századra biztosítják az első rangot a

szentírásmagyarázat, de főleg a talmudmagyarázat tudományában. De nemcsak tanítványaiban, hanem írott műveiben is folytatja Rasi, halála után is, tanítói működését. Az ő iskolájában, mint azelőtt Mainzban, felhalmozódnak a kontrész latin származású szóval jelölt füzetek, melyekből Rasinak főműve, a talmud kommentárja alakult. Ezt és a második nagy művét, a szentírás könyveihez írt kommentárt, örökségül hagyja a jövőre nemzedékeknek, a kik hálásan áldják annak emlékét, a ki nyolczszáz éven át marad, a mi életében volt, a szentírásnak és a talmudnak tanítója a zsidóságban. Ez volt Rasi élete, mást nem igen tudunk róla. A mi név említhető életrajzában, az vagy tanítóinak, vagy tanítványainak — köztük vejeinek és unokáinak — neve. A kik levélben fordultak hozzá, szintén tanítását kívánták. Hazáját, a mióta a Rajnavárosokból visszatért, nem hagyta el soha; a franciaországi zsidókat üldözés nem háborította Rasi életében; s az első keresztes hadjárat is — melynek fővezérével, bouilloni Godofréddal, összefüggésbe hozza őt egy ismert legenda — csak a Rajna vidékén válik zsidómészárlássá. Azon békés, olykor tréfától sem tartózkodó vallásos viták és beszélgetések, melyek a XII. században sűrűn előfordulnak Franciaországban a keresztény és a zsidó vallás egyes képviselői között, Rasi életében nem szerepelnek még. Így meg volt neki adva, hogy háborítatlanul végezhesse életét, melynek, mint a hagyományos eszmény kívánja, a tóra volt az egyedüli mestersége, hivatása.

Maimúni életének voltaképen ugyanaz volt az igazi hivatása, mint Rasiénak, mert ő is az irott és hagyományos tan kutatásának és értelmezésének szentelte napjait; ő is, ha nem is mint iskolának a feje, de mint nagyszabású műveknek szerzője, lett Izraél tanítójává. De a zsidó irástudók e régi eszményébe bele volt oltva Maimúninál egy másik eszmény, melynek Görögország volt a szülőföldje és mely az arab kultúra révén meghódította a zsidóságnak sok kiváló fiát. Önálló gondolkozással, az ész törvényét követve, behatolni a természet titkaiba, és fokról-fokra emelkedő tudással feljutni Istennek és a világnak megismeréséhez: ez volt azon nemes életcél, melyet, Aristoteles nyomdokaiban haladva, Maimúni, a bölcselkedő, kitűzött magának és mely csodálatos egységgé forrt benne össze a zsidó irástudónak hivatásával. Ez az egység adja meg egyéniségének és műveinek sajátos jelleget.

Főmunkái mind, úgy mint Rasiéi, a szentírás és a hagyományos irodalom értelmezését veszik célba; de míg Rasi, művelődésénél és kulturai horizontja korlátjainál fogva, de szellemének egyéni irányához képest is, arra szorítkozik, hogy a szövegeket lépésről-lépésre kövesse megjegyzéseivel, magyarázataival, és a részletek megvilágításában jeleskedik: addig Maimúni az általános eszmék megismeréséből s a logika szabályaiból veszi módszerét, és rendszeres fölosztással és az egymás mellé és egymás alá tartozó részletek kényeszerítő erejű elrendezésével alkotja meg műveinek csodálatra méltó épületeit. Már első nagy irodalmi alkotása, mely leginkább hasonlít Rasi műveihez, a Misna

kommentárja, tulajdonképen a misnában foglalt zsidó vallástörvény rendszeres ismertetése. Mert e kommentárban a részletek magyarázatát a misna egyes könyveiben tárgyalt fogalom- és törvénycsoportok rendszeres fejtegetéseinek keretébe illeszti. A Törvények könyvében először nyújtja a tóra parancsolatainak és tilalmainak régóta megszabott számszerinti fölsorolása számára a biztos logikai és rendszeres alapot. De a legnagyobb diadalt éri el Maimúni módszere a Misné-Tórában; itt a hagyományos irodalom egész tág területéről összehordott óriási anyagot úgy dolgozza fel, hogy a vallástörvény minden részlete az őt megillető helyet kapja, és egy felülmulhatatlan rendszerességű kódexet alkot, melynek tizennégy könyve közül az első hasonló földolgozásban ismerteti a vallásos hitnek és a vallásos erkölestannak tételeit és szabályait. Míg e három munka a hagyomány irodalmából veszi anyagát, a szentírás értelmezésének van szentelve Maimúninak utolsó nagy műve: a Tévelygők Utmutatója. Hiszen ennek célja nem más, mint az: hogy a szentírás komoly olvasóit, kikben a bibliai szövegek és a tudományos kutatás eredményei közt talált ellenmondások kinzó kételyeket idéztek elő, ama szövegek helyes értelmezése által oly megismerésre vezesse, mely által megszűnnek az ellenmondások és összehangzás létesül vallás és tudomány közt. Maimúni e munkájában, melyben a nagy philosophus épúgy szóhoz jut, mint a szentírás észszerű buvára, tetőpontját érte el életének munkája, mely egyúttal ama fénykorszaknak legérettebb és hozzá legutolsó, maradandó értékű gyümölcse.

És ezt a gazdag életmunkát mennyire más külső körülmények közt végezte Maimúni, mint Rasi az övét! Csak egy igazi bölcs és egy élete hivatásától teljesen áthatott szellem hozhatott létre oly műveket, a milyenek Maimúniéi, oly viszontagságos, hányatott életben, mint a milyen volt az övé. Gyermekkorába esik az első nagy üldözés, mely a pyrenéusi félszigeten az arab hódítás óta érte a zsidókat. Mint serdülő ifjú elhagyja atyjával Kordovát, és az almohádok fanatizmusa által hontalanná lett család hosszú éveken át bujdosik Spanyolország különböző vidékein. Észak-Afrikában ugyanazon fanatizmus szorítja meg a zsidó menekültek szabad vallásos gyakorlatát. Végre harmincz éves korában új hazát talál Egyiptomban, a hol eleinte drágakő-kereskedést űz, majdan mint orvos működik. Hire növekedik, de azzal gyarapodnak teendői. A vezírnek, később a szultánnak udvari orvosává lesz s egyszersmind az egyiptomi zsidóság vallásos és községi ügyeinek vezetőjévé, a mi által a legrövidebb mértékre szoríttatik a tudományos foglalkozásnak szánt szabad ideje. Hosszú betegség is gyötri. Azon harcznak, mely halála után fog kitörni iratai körül, már életében mutatkoznak jelei: egyes tételeit már neki magának kell védelmeznie félreértések és gyanusítások ellen. És mindezeknek a viszontagságoknak és háborgatásoknak semmi nyoma szellemi egyéniségében, semmi nyoma műveiben! Már ifjúságában korának egész világi tudományát elsajátítja a zsidóság vallásos tudományával együtt. És érett éveiben teremti azon irodalmi munkákat, melyekben a tartalom gazdagsága ép oly bámulatos,

mint az előadás klasszikus nyugodtsága és módszeres világossága.

★

Rasiban és Maimúniban két típusát látjuk a középkori zsidó tudósnak. Az egyik nem távozik el a Bét-Hamidrás varázsköréből, ő állandó lakója — mint a régi kifejezés szól — a tóra sátrainak; a másikat foglalkozása és életének körülményei nem engedik elzárkózni a világtól, tanítóit, barátait a felekezeti közöség határain kívül is találja, tagja ő azon tágabb kulturakörnek, melyben nevelkedett, melyben él. Az egyik csak az ősi irodalmat, a szentírás és a talmud könyveit ismeri mint a tudásnak és buvárkodásnak tárgyát, eszmevilágában nem jut hely a másutt teremt tudománynak. A másiknak tudásvágya nem ismer korlátot; a mit bárhol és bármikor emberi ész helyes gondolkozással kikutatott és megismert, azt befogadja szellemébe, a philosophia tételei békésen honolnak lelkében a kinyilatkoztatás és a vallásos hagyomány tanai mellett, Aristotelest ép úgy tiszteli mestereként, mint Izraél prófétáit és bölceit. Az egyik ragaszkodik a kutatásnak és az irodalmi produkciónak azon alakjához, mely a zsidóság szellemi életében meghonosodott, a mióta Palesztina iskoláiban kezdték tanítani a szentírást: ő magyaráz; a másik az általánosan elismert és gyakorlott tudományos módszert a zsidóság külön tudományára is alkalmazza: meghatározás, levezetés, fölosztás útján rendszeresít.

E két típus pedig, melyet Rasiban és Maimúniban fölismerünk, nem más, mint a középkori zsidóság történetében szembeötlő világossággal kifejlődött két

iránynak eredménye. A két irány a keresztény és mohammedán népek nagy történeti ellentétéből származott. Mert azon tudományos kultúra, mely az ókorból mint a görögök hagyatéka maradt fenn, a nyolczadik századtól kezdve a mohammedán világnak jutott örökségül és azt szeretettel és értelemmel őrizte, művelte és fejlesztette. Az alatt az európai keresztény világ elvesztette összefüggését az ókori kultúrával, melynek romjain fölépült, és a görög örökségnek csak igen gyér sugarai hatoltak az egyház dogmáinak és intézményeinek bilincseit hordozó elmékbe.

Az iszlám országaiban — délnyugati Ázsiában, északi Afrikában és délnyugati Európában — élő zsidók részei lettek a mohammedán-arab kulturának s vele a görög örökségnek is, és így közöttük azon irány fejlődött ki, melynek Maimúni a tipikus képviselője. A keresztény népek uralma alatt, első sorban Franciaországban, élő zsidók, midőn náluk is fölserkentek és föllendültek a szellemek és a haladásnak és fölvilágosodásnak útjait keresték, környezetükben nem találtak erősebb műveltséggel, mely reájuk befolyást gyakorolhatott volna; azért haladásuk a saját ősi kultúrájuk talaját nem hagyta el, és oly irányt követett, mely Izraél szent és hagyományos irodalmát a tudás egyedül méltó tárgyaúl ismerte. És ez iránynak tipikus képviselője Rasi.

★

Rasi és Maimúni, a franciaországi iskolafő és az egyiptomi orvos! Alig képzelhető egymástól különbözőbb két alak, és mégsem tett közöttük különbséget a századok tisztelete. Mi is, mikor ugyanazon

ünnepi év feléjük fordítja gondolatainkat, hálás hódolattal emlékezünk meg mindkettőjükről. Emlékezünk földi működésükről, valamint azon hosszabb életükről, melyet haláluk után is műveikben folytattak. Emlékezünk arról, hogy Rasi tóra-kommentárja, bár tudományos értékben több egyéb munka fölülmulta, mégis a szentírás legolvasottabb, legnépszerűbb magyarázata maradt és a zsidóság nagy részének most is az: a hétköznapi tanulás tárgya és a szombati órák lelki épülésének forrása; és emlékezünk arról, hogy Rasi talmud-kommentárja, a kommentároknak ez a legtökéletesebbike, lassanként a szöveggel, melyet megmagyaráz, úgyszólván elválaszthatatlanul egybenőtt, úgy hogy nála nélkül a talmud szövegét és e szöveg megértését nem is képzelhetjük. Emlékezünk arról, mit jelentenek Maimúni talmudi művei a halákha irodalmának fejlődésében, hogy világosságot és rendszerességet vittek be az óriási anyag labirintusába és hozzájárultak ahhoz, hogy a vele foglalkozók ne szűkölködjének egy tudományos észből született vezér- és segédmunka nélkül; és emlékezünk arról, hogy mit jelentett Maimúni vallásbölcészete vallásos eszméink tisztulásában és az elhomályosító áramlatok, zavaró befolyások elhárításában.

Rasiról és Maimúniról úgy emlékezünk mint őseink jóltevőiről, kik hosszú századokon át a ghettó sötéttségében terjesztettek világosságot és a tudásnak és a hitnek magvait hintették.

De arról se felejtkezünk el, hogy Rasi és Maimúni befolyása nem megvetendő mértékben érvényesült a keresztény Európának gondolatvilágában és szellemi

újjászületésében is; hogy az egyház nagy gondolkozói már a XIII. században hivatkoznak Maimúnira, «Rabbi Moyses Aegyptius»-ra, mint a vallásos kérdések fejtegetőjére; hogy a XIV. században Rasinak egy földije, Nicolas de Lyra, Rasi szentírásmagyarázatából tanulta fölismerni a szentírási szöveg egyszerű értelmét, Lyra pedig a legnagyobb befolyással volt a reformáció leg-hatalmasabb fegyverére, Luther Márton bibliájára, úgy hogy azt mondták róla: «si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset», ha Lyra nem játszott volna lyráján, Luther nem tudott volna táncolni.

*

Rasi és Maimúni! Nem csak hálás méltatással szemléljük multunknak e két nagy alakját, a mint együttesen fölidézzük őket emlékezetünkben, hanem a kettős megemlékezésből vigaszt és megnyugtatót is meritünk jelenkorunk aggasztó állapotaival szemben. Midőn azt látjuk, hogy annyira különböző két iránynak képviselőit egyaránt mint a zsidóság mestereit tiszteli és csodálja az utókor, abból lehetetlen azt nem tanulnunk, hogy nem a szellemi egyformaság teszi a zsidóság egységét és hogy a legkülönbözőbb irányok is megállhatnak egymás mellett, ha csak azon egy alapon állnak, mely a közösséget biztosítja. Hogy Rasi és Maimúni emlékének egyaránt hódol mindenki, a ki zsidónak tudja és érzi magát, bármerre is hajlik különben világszemléletében, vallásos gondolkodásában: ebben biztosítékot találhatunk arról, hogy nem vészett ki az egység Izraélből — és ezért is áldva legyen Rasi és Maimúni emléke!

Bacher Vilmos.

RÉGI NAPLÓK.

II.

— Az én édes anyám. —

Mig édes atyám följegyzései kettőnknek szólottak: anyámnak és nekem — édes anyám egyedül énhozzám fordul, szerelmének virághordó minden áradozásával, elibém föstve gyermekkorának verőfényes napjait, elzúgatva előttem későbbi éveinek viharait, elmondva mindent, el nem hallgatva semmit. Csak nekem, nekem, az ő egyetlen gyermekének szólott egyedül. Magamra vetek: nem-é szentségszegés, szóvá tennem ez avar lapok intimus foglalatát? De hát — és ezzel egy magasabb szempontnak adózok: legyen sok szegény leánynak példa ez az élet, buzdító vagy vigasztaló. Mért is ne ösmerjenek meg a sorokból egy lelki erőben, szívósságban, tisztaságban, kegyességben, hűségben, jóságban, nem mindennapi szépségben, kísértéseket lebíró szüziességben lefolyt ifjuságot s hosszú vívódások után kiküzdött derült öregséget? Mert hogy tanulság minden élet.

Története különben csak a férfinak van. A hires asszony oly ritka, mint a kopasz asszony. Mit is keres Éva a próféták között? De egyrészt ezek a följegyzések a mult század elejéből erednek, a regényes korszak végső napjaiból, midőn csendőr, uti biztos, vasut s adófelszólamlási hivatal még nem józanította ki a lelkeket.

Voltaképen a tisztas asszonynak nincs is története. Születik, férjhez megy, urát segíti, gyermeket nevel és meghal. Az én édes anyám is csak így futotta meg e világi útját.

Ám hadd sorjáztassam el apró szemelvényekben az ő emlékrajzait is.

*

Hányszor állottam meg az ő képe előtt s néztem ódonas frizurájának leomló fürtjeit. Homlokán átkötve a vékony arany fonál, közepén a három gyöngyszemmel. A mese tündéresszonya jutott eszembe, akiről annyi bűvös-bájos dolgokat tudott regélni nekem s akinek szintén arany csillag ragyog a homloka közepén. Oh, szépséges, jótevő tündérem volt ő nekem, aki dalolt édes dalt míg elszenderültem, s dalolt apámnak érzelmes áriákat a «Szapáry» című rég elfelejtett magyar operából gitárszó mellett lágy hangon, hogy az én fiatal «öregemnek» a boldogság csöppjei gyűltek a szemébe.

Még látom e képet; gyarló munkáját egy silányul díjazott ismeretlen piktornak, aki hiven bár, de darabosan írta le azt az üde arcot az ő finom vonásaival, a piros szép száját, a sötét fürtöket, a kerek vállat s a barna, vidám pillantásu jóságos szemeket. De hiszen a boldogságos szüzet hányan mázolták s mázolják még ez idő szerint is pogánykézzel! De aki vallja, imádattal néz fel hozzá és borul elejébe.

Mert hogy mind a vele egyvívásuak azt beszélték nekem, hogy szép volt. Szép és szegény. S még sem ment hozzá ahhoz a kövér gazdag legényhez, hanem inkább annak a halovány, keskeny arczu ifjúnak lett

a felesége, mert ez ifjúnak lelke fenkölt, elméje művelt, beszédje édes, képzelme csapongó, de maga persze szintén szegény volt. Szegény és rút. Anyám beszéli, hogy soha olyan csoda változást nem látott, mint amilyen történt az én atyám arczával, midőn ráfigyelt a mennyasszonyára s még inkább, midőn maga beszélt. «Neki nem volt sekély tárgy», írja édes anyám. «A szavával mindenbe színt és meleget ömlesztett. Hasonlatos volt ő a jerikói rózsához, melynek, ha éri az éltető nedű, virulásra válik hervatagsága. Atyád lazult vonásai ilyenkor megteljesedtek, sápadt arcza kigyúlt, fáradt szeme sugárzott. Megszéplült, mert szeretett.»

Oda simulva az ölébe s ruhája fodraiba ásva kezeimet, kérdezém:

«Hogyan is mentél te férjhez, mama?» Százszor is elmondta, még sem birtam eltelni vele. Mennyit szenvedtek egymásért és milyen tövises volt az ő mátkaságuk kicsi rózsafája! Könyek harmatával öntözé anyám, gyökerére vére csöppjeit hullatá atyám. A türelmetlen vakbuzgóság el akarta metszeni a viruló hajadonnak féltett fonadékait, a rágalom megmérgezni az ő szivöket, míg a szegénység megpanaszolta betevő falatjokat. Hasztalan! Ők is, mint a hindu mese pásztorlánykája, nem azon keseregtek, hogy annyi tuskéje van a rózsának, de áldották a gondviselést, amiért a túske között is rózsza terem.

«Oh még, még!»

Aztán apa beteg lett . . . messze-messze mitőlünk száz mértföldnyire, idegen emberek között; s hogyan kerekedtünk föl kettecskén, hóban-fagyban, sirva s

éhezve, összetűzve éjt s napot, rablótanyán hálva s dereglyén fázva, utat tévesztve, kátyuba rekedve, vesztve pénzt és erőt, de nem vesztve el bizodalunkat, míg végre ráakadtunk a mi lezsarolt drága betegünkre, akit keskeny, szalmafonatú nyoszolyán hideg, puszta szobában tört a láz, és aki csalóka látomásnak, mennyország megnyílásának vélte, hogy fiatal neje zokogva borult rá, s hogy nagyfejű gyerekének fagyos tömzsi ujjait forró fehér kezeiben melengeti.

«Hát aztán? Mikor bevarrtál a farkasbundába? Mikor felborult a szekér? Mikor elvitték utolsó párnáinkat, meg mikor egy jó néni szállást adott, puha ágyat vetett? Mikor bölcsőm mellett rogyásig varrtál hajnalig? S mikor egyszerre vége szakadt minden gyötrelmeknek és ismét együtt lehettünk hárman? Még, még!»

Sok szegény pár házasságának ez a története. De hát a házasságig messze van még. Előbb meg is kell születni.

*

A főváros közelében, a hullámos Cserhát egy kicsi falujában, Gyömrőn látta meg édes anyám a napvilágot. Ugyanaz nap, amelyen huszonegy évvel később születtem magam. És erre bizony büszkébb voltam, mint arra, hogy az egyik Humboldt szintén márczius 31-én lépett bele ebbe a véges életbe, hogy mint halhatatlan haljon meg.

Alig cseperedett föl a leányka, már egy öcsikét jutott neki ringatnia, a Szily egyetemi tanár édesapját. S évről-évre jöttek a babák, akiknek ő volt az ápoló, majdan nevelő kismamája. «A kicsi háztartásban,

írja, a tisztaság elrejté a szegénységet». Egy zenélőcsavargó, amolyan klezmer s némileg írástudó, az eleven gyermeket a betűnek csodás, a zenének édes titkaiba ártja, amiért a tanítómesternek kijárt a mindennapi ebéd.

Egy nap azonban hiradás és búcsuszó nélkül eltűnt a művész, a nagyanyámtól vett pénzbeli kölcsön fejében, elég becsületesen, otthagya a gitárt és egy szál trombitát. Ezt az utóbbit a gyömrei banda egyik tagja, a Zsiga cigány — mivel akkor még rézfuvó is akadt a füstös muzsikusok között — magához váltotta, aminek fejében az ő becses neje, a Kata, kitapasztotta a padlást, elemelvén onnan a nyirkos őszi időjárás miatt száradás végett oda akasztott pólyát, ingecskét s egy vásott, bolyhos köcsögkalapot a beléhelyezett huszonöt tyúktojással egyetemben.

Az imitt-amott szerzett könyvekkel, amelyeket persze válogatás nélkül olvasott, új világ tárult föl az ő tiz éves lelke előtt. Rejtőzvéen a szigorú anya elől ő is, mint tán ugyanakkor édes atyám messze Lengyelországban: a kis patak bokrainak takaró sátra alatt, mohón olvasott, míg — oh jaj! — benn a házban elbődült a két gyerek. Az anya kemény intése — hadd mondom ki igazában: a főző kanál nyele, bár az olvasás bűnébe esett leánykát teljesen meg nem térítette, de ráfogta az időnek célirányos beosztására. Volt azonban egy szere, mellyel a nyügös fiúkat s a szigorú anyát gyorsan meg tudta engesztelni: leakasztotta a gitárt a szegről, s bár apró kezével át nem foghatta még a *c* s *g* akkordokat: a könnyebb *e* hangzat váltakozó dur- és molljával kísérté finom kiesi

hangját, amelyre elült az anyai harag és álomba hanyatlott a két kis ördög.

Egy holdas tavaszi este mind oda gyültek a házikó elé. Az akácza telided-teli volt az ő nehéz illatú fürtös virágjával. A pöngetésre, de még inkább az énekszóra, oda gyülekezett a szomszédság. Javában folyt a concert, midőn a csoport mellett két úriasan öltözött asszony s három gyermek haladt el, míg mögöttük néhány lépésnyire lakáj hozta a kendőt, köpönyeget. A dal elnémult, édes anyámék fölállottak. Az uri társaság ismeretlen nyelven folytatott beszélgetést. A köszönést nyájasan fogadta, majd különválva a csoporttól, egy fiatal hölgy lépett előbbre s kérdezte: szabad-e megcsókolnia azt a kis éneklő madarat.

Hát a grófné volt. Az írás ugyan nem nevezi meg — az emlékkrajzban több ilyen adatbeli mulasztás fordul elő — de nyilvánvalóképen nem lehetett más, mint Teleki grófné, aki azzal jutalmazta meg a gitáros kis lányt, hogy szabad bejárást engedett neki a kastély kertjébe.

Néhány nappal később hatalmas orgonabokrétával tért meg onnan a gitáros kis lány, sugárzó szemmel beszélve az édes anyjának, hogy a madmazel Adrienne Lafont, a franczia kisasszony, francziára akarja tanítani. Az egyszerű anya, aki, bár megélvezte, a gitározásra is azt mondta, hogy nem az ő lánya sorsához való hivalkodás: a franczia nyelvet csak annál nagyobb fényűzésnek vallotta, míg bizony manapság a zongorázáson s a három idegen nyelven alól nem is adja még a szerényebb sorsú leányka sem.

Sajátos találkozás különben, hogy édes atyám éle-

tébe szintén egy grófi, a Ponjatovszky-ház játszik bele. Tragikusan persze, amint erről atyám följegyzései meg is emlékeznek: míg ez a találkozás csak azt a csodát mívelte, hogy egy szegény tizenegy éves falusi zsidó leányka már beszélt francziául olyan időben, midőn a pesti leggazdagabb groszhändler kisaszszonyok a francziából csak a divatot ismerték.

Közben felnő a két fiúcska. Jóllehet tanítóul szegődik melléjük édes anyám, igyekezetének nem volt teljes foganata, mert a ház körül mind több munka akadt, főképp, hogy megjelent ott egy iczi-piczi leánybaba is.

Röviddel ezután felköltöznek a közel Pestre, amit a családfő szenvedő állapota is javalt. Nagyanyám épp oly kevéssé bizhatta férje drága életét egy folyton ittas, felcserviselt borbély kezére, mint a két gyereket a chéderre, melyben egy oda vetődött lamden szórta a kevés tudományát s a sok ütleget.

Átszököm a küzdelmek hosszú során, mely a fővárosban rászakad a családra. Szemességével és energiájával anyám gyorsan tanul meg néhány akkoron divott női kézimunkát, névszerint a suplikát, az applikírozást, a színes üveg gyöngyszemekkel való himzést, és fönntartja vele a házat.

Emlékezem egy ilyen munkájára, egy csöngettyűszárra. Széles szalagján pompás rózsafüzérnek csipkés lombja köré hajnalka-virág fonódott. Ez volt egyik fődisze a mi abonyi házunknak. Egyszer tűz ütött ki benne. Az oltás, de különösen a mentésnek felebaráti műve alatt lába kelt ott sok mindenféle ingó jószág-
nak, s ezen a már akkor sem szokatlan úton elszármazott nem egy értékes darabja a mi szobánk-
nak s

ezek között annak a szép csöngettyű-huzónak is. Menyire megilletődtem, midőn kárvallásunk után vagy három hónappal az úgynevezett Muszáj-erdő szélén táborozó vándorezigányok vajdáján pillantom meg, aki, mint az ezred fődobosa a széles szalagot, ezt a mi gyönyörűen csillámló üveg-gyöngy himzésű csöngettyű-huzónkat szintén *en bandoulière* akasztotta a mellére. Ráismertem a *P* betűről, mely a sarkába volt feketén kihimezve. Együgyűségemben számon kértem tőle s visszaköveteltem, hogy az a mienk! Lett erre cigány országgyűlés! Ha többen nem vagyunk fiúk, tán még agyon is vernek. Mire másnap az igazság öre, a János «harnagy» ott megjelent, már hült helye volt a cigánytanyának.

Kötelességei szaporodtával emberül meg is birkózik velök a lányka, a ránehezedő gondok alatt meg nem roskad, sőt, mint egy sententiás könyvből idézi magára nem minden önérzet nélkül: «Súly alatt nő a pálma». S még ebben a sűrű foglalkozásban is, szűken mért idejéből kiszorítja azt a boldog, csendes órát, melyben lelke édes örömének: a német, s ahol érheti, a francia költők olvasásának áldoz. A számos ok közül, melyek csodálatom és imádatom tárgyává avatják anyámat, legerősebb az ő hangya-szorgalma, melyből bizony vajmi kevés maradt az ő fiára. A kétszáz lapot meghaladó írásnak, melyben hozzám fordul, orgonapontja ez: légy takarékos, légy szorgalmas. Ha a széphez való erős hajlandóságommal inkább az én édes anyámat vallom: már a pénzzel való könnyű bánásban apámnak vagyok a javíthatatlan fia. «Ne bálványod legyen a pénz — int egy helyütt — de szerezd meg fegyverül,

mert az élet folytonos harcz. Pénzt szerezz, hogy kivíjad vele függetlenségedet és okulj a mi sanyarúságunkon.» Midőn ifjúvá serdültem s áradozva szoltam neki a bábsütőék Boriskájáról, vagy egy szőke kis varrolányról, hogy az milyen szép s milyen fenkölt lélek, megdöbbsent; majd megsimogatva fejemet s mélyen a szemem közé nézve, így szolt mosolyogva: «Édes fiam, van ám szép és jó a gazdag lányok közt is.» Mert hogy csodálatosan vegyült össze benne a csapongó idealismus és a józan gyakorlatiasság. «De akkor meg — mondám, s most én simogattam meg az ő fejét s néztem bele az ő szemébe — akkor meg nem te lennél most az én édes anyám.»

Leánypajtásai között szándék nélkül pattant ki néha belőle nem csupán ész- s ügyességbeli fölénye, de tanultsága is. Honnan szerezhette? S míg az érettebbje tisztelettel nézett föl hozzá, legtöbbször nagy mulatóságára szolgált az ő szabatos német beszédje, mert anyám fázott attól a szerecseny-utczai dísztelen jargontól, melyben azok egymás között karattyoltak. Eszébe jut Lachambaudie meséje, melyben a sánták országának lakói nevetik a jövevényt, aki épkézláb járt közöttük.

*

Valami réven elhatott az ő hire egy előkelő zsidó házba, ahová kedvező feltételek mellett kérték. Félig legyen a három házi kisasszony játja, félig meg a ház kiválóan szép, de világtalan asszonyának felolvasója. A leányokat egy hannoverai, alapos műveltségű nő nevelte. Egy jóindulatú, már öregedő kisasszony, aki rátért az új családtagnak — mert azul tekintették

anyámat — erős elméjére és tudásvágyára. Fiatal életének gondtól mentes, zavartalan első napjait ebben a tisztább légkörben éli. A sok szép és jó között, mellyel itt meggyarapodott, megtanulja azt a színes és plasztikus előadást is, mellyel, bármikor s bárhol került alkalma, gyönyörűségére szolgált a ház népének. A Schiller «Harangja» senki ajkán nem hangzott szebben, s mikor a Bürger «Leonore» rémes balladájának ejtette sorát, hallgatói szinte belefáztak.

De sajna, nem lehetett hosszú maradása ebben a kedves házban. A család legidősebb sarja, egy még csak nem is pelyhes állú gyermek-ifjú, rajt feledte szemét az alig anyányi leánykán, aki maga talált ürügyet a gyors távozásra. Marasztalták, kérlelték, okait keresték: de a szép hajadont meg nem ingathatták. Az egészségtől megcsattanó fiatal teremtés a szokatlan városi levegőt vádolta, mely — érzi — egészségét kezdi rongálni. Midőn könnyezve adá ezt a szeretett úrnő tudtára, szobájába sietett vissza, hogy jól kisírhassa magát. Amint benyit, az ajtó mögül feléje rohan a szerelmes diák, térdre borúl előtte és azt mondja, hogy rögtön ezzel a pisztollyal — a mellénye mögül rántotta ki — agyon lövi magát, ha Pepike (az én édes anyám) elhagyja a házat, mert ő nem bír élni nélküle.

Anyámban fölülkerekedik az ő józansága. A gyilkos fegyvert a tejfelszájú legényke ujjáiból kicsavarja és . . . pofon üti. Ez hatott.

Idők jártával, de még kis fiú koromban, a Nagy hidutzán sétálva anyámmal: egy pohos kopasz bácsi állít meg bennünket s nagy vidáman kezel édes

anyámmal. Hát az akkori öngyilkos-jelölt volt, az országgraszoló nagykereskedői háznak az-időszerinti feje. «Ha van lassan öló méreg — mondá mosolyogva — van lassan gyógyító orvosság is. Mert sokára, higye meg, nagyon sokára épültem ki az én akkori gyermekbetegségemből.» Aztán hozzám fordulva: «Hát te vagy a mamád fia?» kérdé. Fölháborodtam erre a szóra. «Ki más lehetne a mamám fia, mint én?» vágtam oda neki. Sőt, ha tudomásom volt volna az én édes anyám egykori orvosságáról, tán, méltó elkeseredésemben, én is alkalmazom. «Parázs gyerek — ein Wetterjunge — mondá nevetve. Az én öt gyermekembe sem szorúlt annyi pattogó tűz, mint ebbe az egy fiúcskába.» S a játékkereskedésből, mely előtt megállapodtunk, puskát hozott és fakardot.

Családja beleegyezésével, az elhagyott ház meleg ajánlásaival, mindkettőnek áldásával s jókivánataival anyám elköszön, s a messze Nyir egyik nagyobb városába, egy nem kevésbé tehetős családba vonul be, hol rövid időn nem ragadja magához, de önkényt kezeihez szolgáltatják a ház vezetését. Az eszes, a dalolni és szavalni szerető és tudó, a tapintatos és gyakorlatias leányka akaratlan is központjává lesz új környezetének. A dédelgetésig fokozódott kényeztető kegyelés azonban egy pillanatra sem téveszti meg a közben tizenhét esztendőssé serdült leányt. A kormányzaton kívül gondja van a fegyelem nélkül felnőtt, vele szinte egykorású házi kisasszonyokra. A legnagyobbik amolyan duhaj leány, akit a cselédség «Sárika ifiúrnak» nevezett. U. l. ez magyar typos; mert nagykőrösi diák-koromban mi is ösmertünk ottan egy már kissé

korosabb, de csak annál mokányabb, uri renden lévő lányasszonyt, akit férfias tulajdonságai miatt úgy hittak, hogy «Eszti tésúr». Mint ez, Sárika is a szőrén, legénymódra ülte meg a lovat s ő is fültövön ütötte az embernyi bérest s úgy kivágta ötössel a nyolczast — az öt csikót t. i. szűk helyen kétszer fordította meg karikában — s a suhogója sudarával épp úgy a fülehegyét csipte meg az ostorhegyesnek, és olyan tempóra kapta vissza megint s göngyölítette föl a nyelére, hogy a Gencsyék parádés-kocsisa sem különben.

Már-már eladócska létére, a kisasszony, a «Sári ifiúr», a fiúkkal versenyt fut a város nagy utcáján; sorjára puffantja le a szomszédból a tilosba, tehát az ő nagy portájokra kaparászni járó idegen tyúkot, fürdeni járó libát, kacsát. Elfogja a megfutamodott csikót s lába hegyével rugdalja orron a pákoz, loncos kувaszokat. A pesti leányka megrettenve szemléli ennek a falusinak vadságait. S ezt a szilajságot még hozzá olyan faj gyermekében látja megnyilatkozni, amely hajlamainál, izlésénél s végül a politikai s társadalmi megszorításnál fogva mentül távolabb tartózkodik az ilyen zajosságtól. De hát ez is a talaj titka s a példa eredménye. Hogyan fékezze már meg ezt a lobogó, sistergő Sárikát, mikor az utána következő Lina csak egy évvel s csupán testi erőben van el mögötte, minden egyéb viselkedésében azonban vér szerint való, szakasztott mása az ő nénjének! Csak a harmadik, a Marika, mintha nem is egyazon tőből hajtott volna: merő szelídség, «vércsefiak galambtestvérje», írja anyám. És ez a szende Marika volt anyám kezében

az idomító eszköz. Csellel, majd a leányiség szent gondolatának, a női méltóságnak emlegetésével, hol ékesszólással, hol tűrő némasággal, ezer apró fogásaival a meg nem tanult, csak ösztönből fakadt neveléstan-nak és nem kevésbé a gitárral kísért enyhesztő dal-nak: meglohadt a két tulipajkos leányzó, kiknek vérét a Nyir homokja forralta, mint akár a prairie gyerme-kének vérét a nagy szabadság.

A kísérlet sikerült. Mert hogy a legtöbb nő született pædagogus; «és — jegyzi meg a napló írója — raj-tam csakugyan bevált, hogy: mit dem Amt, kommt der Verstand». A gyöngye anya ki nem fogyott a hálál-kodó szavakból és *tettekből*, amely két dolog nem mindig jár együtt. «És — folytatja az írás — nem tellett bele egy esztendő, s férjhez adtuk a megjuhozott vadmacskát, akiből egy nagyon szerelmes cicza lett». Fölbuzdulva a nénje szerencséjén, utána enyhült a másik is, a Lina. Közben elhanyaglott a szelid Marika egészsége. Az idejekorán letörött fehér rózsabimbót, anyámnak ezt a testvérül szeretett kicsi barátját s neveltjét, a Nyir homokjába temették.

A harmadik év hajlatán történt ez. A második lány már akkor jegyben járt. De meg erősen is hazakiván-kozva az ő rég nem látott családjához, anyám válni készül ezektől a jó emberektől, kiket megszeretett s kiknek szeretetére annyira rászolgált. Marasztották ezek is mindenképen. De aki legerősebben leköthette volna: az ő Marikája meghalt. Nincs, ami vissza-tartsa. A szülék, főleg az anya, egy végső kísérlethez folyamodnak, aminek, úgy remélték, alig akad leány aki ellenálljon. Egy gazdag és csinos embert, min-

den «nyiri» volta mellett ifjui elfogódással sóhajtozott a szép, ám szerény sorsa és nyájassága mellett is büszke leány felé. Felbiztatták, hogy kérje meg a Pepikét. De a Pepike tartozó köszönettel hajlította el magától a szerencsét, mert hogy ő is *boldogságra* vágyott és nem *szerencsére*.

Sűrű könyhullajtások közt, a visszatérés lehetőségének ígéretével válik meg a Pepike. Csak negyednap ér Pestre, aminek oka nem csupán a nyiri homok, de a mi — köztünk maradt szó legyen — a mi kényelmetlen vallásunk is volt. Közbe esett t. i. egy, a bucsuzási izgalmak hatása alatt nyilván nem tartott bőjti ünnep. A kisebbik fajtájából való volt ugyan, de a zsidó fuvaros mereven ragaszkodott a kisebbiknek is szent tilalmához s csak másnap nyaggatta amodább az ő lovacskaít.

Otthon nagy volt az öröm. Mert hiszen nem csupán maga tért meg virulásban az én nagyanyám szemefénye, de a piros bugyillárisban bővecskén akadt babás-bankó — kortársaim talán emlékeznek az osztrák bank régi ötveneseire és százasaira — s a nagy láda színültig volt tele gyolcs- és vászonvégékkal, merino- és kartonkelmével, sőt akadt a tömegben egy darab gros-de-Nâples és faille selyem is: oly szövetek, melyeknek az ismerete is elveszett ebben a libertytól, surahtól és japáni foulardtól lebegő korszakban.

— De már most lányom, szól súlyos komolysággal az apa, itt az ideje, hogy férjhez menj.

A dolgoknak ettől a természetes fejlődésétől remegett az én anyám. Ami erősséget vihetett a csatába,

mindhez folyamodott. Majd ha akad, aki neki megtetszik. Hiszen van még ráérő ideje. S a többi.

Ha mostanában a gazdag szüle is rajta van, hogy mentül előbb adjon túl a lányán: mennyivel inkább akkor! Mit is gondol? Hát nem látja, hogy utána bő folytatása következik a cseperedőknek? A négy közül az egyik már a sarkára is hág. Hosszú válogatásnak hopp a vége. Meg így, meg amugy.

A lány úgy tett, mintha végre is engedne az égető unszolásnak, de az anyjának négy szem között kijelentette, hogy élni akar megszerzett önállóságával. Kérve kéri, de meg is várja, hogy a hajszólo apa ellen folytatott önvédelmi hadjáratában melléje áll.

És egy ismeretes szálló rím alkalmazásával tréfásan megjegyzi: «es sind viele gekummen, doch hat sie keinen genummen». Volt gondja rá, hogy ugy a győzelmében biztos rövidárú-kereskedőt, mint egy népes klientélával dicsekedő vendéglőst, sőt még a szomszéd özvegy szücsöt is kinézze a házból, s mind ezt az asszonyi leleményességnek ezer fintáival, vidáman, bájosan, szeretetreméltóan, hogy a kikosarazott kérők csak annál búsabban vonultak vissza.

E hasztalan ostrom után nagyatyám és anyám rövid fegyverszünetben állapotok meg. Az öreg dörmögve járt körül és szidta azt az istenverte «német módit», (mert az-ideált a «némettség», azaz modernség, éles ellentétben volt a «zsidósággal») mely megkeveri a lányok elméjét s a Schillerből ábrándoznak ki maguknak vőlegényt.

Egy verőfényes nyári vasárnap lánypajtásaival s ezek fitestvéreivel a városligeti tónak egyik nagyobb

esónakjába szálltak, hogy megélvezzék ezt az akkoron még merőben új intézményt. De a rokoni legénység járatlan lévén a hajózás titkaiban, meg sem bírták indítani a ladikot. Tüled-hozzád eveztek, ám a makacs vízi jármű sehogy sem akart megindulni. S hogy a tudatlan hajósok elkezdtek lulajozni, ami azt jelenti, hogy a parti iszapban megfeneklett csolnakot ringatták mint a bölcsőt: a megriadt lányság sikoltozva rebent ki onnan. Köztük édes anyám is, ki a segítségökre gyorsan odanyilalt ladik kormányosának a kitért karjaiba szédült bele.

Ez a kormányos az én atyám volt.

Vitéz és avatott legénysége gyorsan partra terelte a távol Páva-sziget rejtelseinek kutatására indult expedióiót.

A platánfák zöld árnyékán andalogva, a két fiatal összenézett és megesett az ígélet. Itt megismételhetem azokat a szavakat, melyekkel atyám emlékiratai befejeződnék: «ez a gyorsan kelt szerelem kitért és virágzott mindhalálíg».

Szüleim életének ez első érintkezési pontjánál ér véget atyám naplója és kezdődik voltaképen az édes anyámé.

Budapest.

Ágai Adolf.

MADÁRDAL A TEMPLOMBAN.

A düllelt templom színes üvegén
 Be nem hatol se földi zaj, se fény.
 Mint hogyha élő sohse járna itt,
 Örök homály terjeszti szárnyait.

De im, dal csendül. Vaj' mi is lehet?
 Lopózva tán beszállt a kikelet?
 Édes dal cseng a nyirkos légen át.
 Ki hozta ezt a szép melódiát?

Ki tudja hogy', tán vércse üldözé,
 Pintyőke szállt a vén falak közé.
 Az oltár-rácsozatra tévedett
 És ott veri a bűvös éneket.

Majd vígan szól a csengő, röpke dal,
 Majd meg kesergő, bús sirámba hal.
 Most azt hiszem, hogy itt a kikelet,
 Majd meg felhő gomolyg szivünk felett.

Tán a pintyőke kebléből kitör
 A boldogság, színes remény, gyönyör,
 Melyet sok ifju pár itt érezett,
 Míg a nászinduló dala rezeg.

S talán az égő, fájó könnyeket,
 Miket itt sírt a gyász, a szeretet
 A holtakért, újból zokogja ma
 A kis madár kesergő dallama.

Úgy érzem, hogy nem is ének ez,
 Mely olvadón a csöndes légbe vesz.
 Ima ez, melynél tisztább nem lehet,
 Ima, mely fogva tartja lelkemet.

S míg hallgatom a szép melódiát,
 Szellő suhan a félhomályon át.
 Tán elvonult a vén templom felett
 Láthatlanul egy égi lehelet.

MAIMUNI ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE.

«Sasszárnyakon hordoztalak én benneteket, és elhoztalak benneteket magamhoz.» Emez isteni szózat bevezetését képezi annak az alkotmánynak, mely Izraél népének az Egyistenhez való viszonyát örök időkre szabályozza, jogait és kötelességeit minden félreérthetőséget kizáró módon körülírja, s idők multán az emberiség köztudatába átmenvén, a civilizált államok talpkövévé jegeczesedett, s a társadalom tetőzetének összetartó mestergerendájává lett. S valahányszor az idők méhe, görcsös rángatódzások és vésztjósító rázkódtatások között az emberi szellem valamelyes korszakot alkotó szüleményét világgá bocsátotta, a gondviselés sasszárnyakról gondoskodott, melyek a megváltó eszmét a gondolatvilág azurkék, felhőtlen magasságáig felvivén, közel értek az örök igazsághoz magához. Mert az eszme is csak úgy szorul védelemre, mint a sasfiók, melyet az anyamadár — egy sokat idézett írásmagyarázó szerint, a kinek halála százados évfordulóját oly méltó módon ünnepeli egész Izraél, — azért vesz szárnyára és nem szárnyai alá, mert — ugymond — ha majd nyilakat röpítenek felém lesben álló könnyörtelen vadászok, találjon inkább engem a nyíl, csak drága szülöttemet ne érje baj.» S azt az egykoron élt halhatatlan halandót, a kinek hét százados évfordulóját az ősök által ránk származtatott hagyományos kegyelettel, és hozzá méltó módon megünnepelni készül a nemes feladata magaslatán álló

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, nem hiába illette az ő korának és a későbbi idők mérvadó közvéleménye a «sas» diszító jelzőjével, mivel merész szárnycsapással emelkedett túl a régi kitaposott csapásokban ballagó kortársai észjárásán, s mert az ő eleme a nap világossága volt, s az igazságnak a téveszmék miazmáitól meg nem fertőztetett levegője. Maimunnak, Mózes fia egész földi pályájának, valamint változatos sorsának aquarell rajzából felénk hangzik életének ama vezérelve: «Inkább engem találjon a nyíl, de az én népem, szeretteim, hittársaim maradjanak megóva.» Értekezésünk folyamán többször lesz alkalmunk, ez állítás megdönthetlenségéről meggyőződni.

*

Maimonides Mózesnek már születés ideje is úgy szólva előre veti fényét egész életére, a mennyiben java életének feladatát, célját, törekvését, küzdelmeit és viszontagságait jellegzetesen képletezi. Oly időben, midőn az anyatermészet tavaszi díszet ölt, a föld méhében szunnyadó erők fagybilincseiket ketté törve, fölserkednek, ébrednek, madárdaltól és ekevas pengésétől visszhangzik a tájék, és a serény munkáskezdek barázdákat vonnak a harmatos ugaron a jövő reményének, a termőmag befogadására, ugyanaz nap, midőn Izrael népe ujjászületése, néppé egyesülése, nemzetté alakulásának ünneplésére, kivivott szabadságának megülésére készül, a világteremtése utáni 4895. esztendőnek Érev Pészach napján, vagy a közhasznált időszámítás szerint az 1135. esztendő márczius 30. napján született Cordovában. Maimonides Mózes szü-

letése a gondolat szabadságának hajnalhasadása. Ábrahám szövetségébe felavatásakor Mózes az Isten küldöttjének, az isteni embernek nevével földiszítottván, Maimonides Mózesre is reá alkalmazható a nagy érdemek iránti rajongás sugalta apotheosis, mely abban a legendában nyilatkozik meg, hogy mikoron Mózes született, túlvilági fény árasztotta el a szülőházát, illetve Izraél házát. Családfájának gyökerei egészen Rabbi Jehuda ha-naszi, a szóbeli tan, a Misna szerkesztőjéig nyúlnak vissza. Nagy tudományú atyjának, a ki mint dajan működött a cordovai községben, gondos útmutatása szerint már 13 éves korában is oly széles ismeretekre tett szert, hogy magára vonta környezetének elismeréssel járó figyelmét. De gyermekéveinek verőfényes napja csakhamar felhők mögé szállt. Az atyai szeretet és kötelességtudás telítette tanház csöndes magányába hirtelen beleüvölt a türelmetlenség romboló szélvihara, s a moskoviták elődjei az embertelenségben, a Spanyolországba betörő Almohád csorda avval a csatakiáltással rohanja meg Cordova városának zsidólakta részeit: «Izlám vagy halál!» Maimun és családja a cordovai község disze-virágával a könyörtelen, nyomasztó lelkiismereti kényszer elől menekül, s mint a Noe galambja fáradt, bágyadó szárnynyal soká keres nyugpontot a vallásüldözés zúgó hullámverése felett, míg végre egy arab forrás szerint, Alméria városába letelepedett. De dacára annak, hogy az Almohádok vakhitüése itt sem türte sokáig, és a sokat hányatott Maimuni család több éven át hazátlanul bolyongott helyről-helyre, a fiatal Maimuni szellemi ruganyossága, a kívülről ható nyo-

más alatt mint a pálma, csaknövekedett. Hisz ő maga mondja Misna commentárja végén: «Isten úgy határozta, hogy vizen és szárazföldön át vándoroljak» és a mi e korszakot alkotó elme iránti bámulatot csak fokozza, az ama körülmény, hogy a szóbeli tan eme mélységesen értelmező munkájához 23 éves korában hozzáfogott, s folytonos rettegés és szakadatlan üldözések között dolgozott rajta.

Atyján kívül, a kitől a bibliából, a talmudból, a matematikából és astronomiából oktatást nyert, állítólag R. József Ibn-Migas, kora egyik kimagasló alakjának lábainál sajátította el a talmudban való elmélyedését, a mit abból következtetnek, hogy műveinek számos helyein ő reá mint «tanítói egyikére» hivatkozik, bár azt Alfázival is teszi, a ki már akkor életben nem volt, a mint szokásban volt holt auctoritásokra is hivatkozni. A természettudományokban, a gyógytanban, s a filozófiában való jártasságát mohamedán tanítóknak köszönhette, valamint hogy sűrűn érintkezett Ibn-Alfa mohamedán csillagászszal, Ibn-Baga hires bölcsészszel, és Abu-Bekr Ibn Zochar vezir barátságával is dicsekedhetett, a mint ezt a «tévelygők útmutatója» II. könyvében felemlíti.

1159 körül atyja, Dávid fivére és nővére kíséretében Spanyolországból Északafrikába, Fezbe kivándorol, de ott is üldözi a sorsnak fegyvere, a «Smad», a valláskényszer ott is dühöng féket és eszeveszetten, néhány éven át nehéz szívvel és bánattelt kedélyállapotban küzd az embertelen lelkiismereti nyomás ellen, bár a régiek tanítása szerint «az erőszákkal szemben az Isten elnéző», — de a mellett egy perczig sem

hagyja el eme lesújtó viszonyok közt a mentő gondolat, hogy egy jobb hazát keressen, hol háborítlanul élhet hitének és tudományának, melynek életét szentelé, s így körülbelül hat esztendőre azután, hogy Afrikába költözött, hajóra szállt és annyi vész és vihar után végre Jeruzsálembe érkezett. És valamint a görög író szerint a bölcsészet elé az istenek a veritéket helyezték, úgy Maimuni is Jeruzsálemben való tartózkodása alatt fájdalmasan tapasztalta, hogy a tudomány isteni mannájából az elme ugyan igen, de nem élhet meg a test, s mivel itt keresetforrása teljesen kimerült, Dávid fivérével újra útra kelt, míg atyja Maimun, Jeruzsálemben maradt áldott élete végéig. Így jött a testvérpár Egyiptomba, Alkahira vagy Fostatba 1166-ban. Itt a két testvér Zebulon és Izschar — Jákob fiai — szerepében osztozkodott. Dávid és Mózes társas ékszerüzletet nyitottak, üzleti összerötöttetések egész Indiáig terjedtek, s ennek ügyeit mint czégfőnök Dávid intézte el, míg Mózes a tudomány «frigysátrából» ki sem mozdult. De egy napon ebbe az istenes szellemlakta szentélybe is becsapott a végzet sújtó villáma. Dávid testvére, vagyonával együtt hajótörést szenved, mindene hullámsírba vész, mihez még hozzájárul a százszemű árulás kigyósziszegése, mely őt mint a mohamedanizmustól elpártoltat s ősi hitéhez híven ragaszkodót életveszélybe dönti, úgy hogy merőben Isten csodája, hogy mindeme csapások közepett a kétségbeesés erőt nem vett rajta. Mily meghatóan nyilatkozik meg a gyöngéd érzelmű hálás testvér lelki búja fivére elveszte fölött. «Óh még most sem» — írja Jefet ben Ali nevű barátjához — mely

levelet Carmoly kéziratból közzétett, «még most sem noha már évek multak el azóta, találhatok vigaszt. Ő az én térdeimen nőtt fel, testvérem, de egyúttal tanítványom is volt, ő vitte az üzletet, s ellátott engem minden szükségessel, hogy gond nélkül élhettem, s nagy örömet okozott nekem a talmud és nyelvtudományában való jártasságával. Mióta örök létre szenderült, oda minden örömöm, egyedül hagyott egy idegen országban. Valahányszor kezemügyébe kerül valamelyik levele, újra éled fel égő fájdalmam.» Ekként anyagi támaszát elveszítve, egyedül Istenbe helyezett megrendíthetetlen bizalma és kötelességtudása, melynél csak a tudomány iránti rajongó szeretete volt nagyobb, arra bírta, hogy övéi, különösen támasz nélkül maradt özvegy sógornője eltarthatása céljából valamelyes gyakorlati foglalkozáshoz hozzáfogjon. Ez időtájt kezdte meg Maimuni nyilvános orvosi pályáját, mely a míg e téren csak kevés ismeretségre tett szert, szűken jövedelmezhetett, de későbbben annál búsásabban fizetett. Ez nagy vonásokban Maimunides Mózes külső életviszonyainak alaprajza.

A mi már most Maimuni belső szellemi életét, kedélyvilágát, gondolkozása irányát, törekvései célját, és tudományos működésének kihatását saját, valamint a későbbi korokra illeti, mindezt egy felolvasó estély egyik óratöredékének tartama alatt csak az ölelhetné fel, a ki, hogy a beszédes legenda szavaival éljünk, a kinyilatkoztatott tant úgy közölte, a mint azt ember szája elmondani, emberi fül máskülönben hallani nem képes. Istenen kívül talán még Mózes utódja, Maimuni sem ismertethetné vaskos foliánsokba foglalt kutatásai

tartalmát s annak lelket és szellemet idomító befolyását felekezeti és kulturai tekintetben, ha e célra hosszabb idő nem állana rendelkezésére. Ez okból, de mert az annyira megtisztelő megbízás másféle hálára, mint unalomébresztésre kötelez, nagybecsű figyelmüket Maimuni istenáldott írói tevékenységének és működésének legkimagaslóbb mozzanatai számára fogom igénybe venni.

Jól mondta Minor tanár a saint-louis-i világkiállítás alkalmából egybegyült tudósok és művészek congressusán, az újabbkori irodalomtörténet feladatait és módszereit fejtegetvén: «Bizonyára nincs szüksége rá a természetbúvárnak, hogy minden kísérletet és számítást, mik az elődei által eszközöltettek, ismételje, még a történésznek sem kell minden forrásnak utána járni, melyet elődei már kimerítettek. De a mi tudományunk egy művelője sem oldható fel ama kötelesség alól, hogy dolgozatát a szakbeli munkák olvasásával kezdje meg, jóllehet azokat már számosan elolvasták és megbeszélték.» Hogy tehát Maimuni örökbecsű művei szellemével és céljával, ha csak futólag is megismerkedjünk, idézzük azokat a markans helyeket, melyek világot vetnek az ő istenes működésére, és üdvös befolyását felekezetre és emberiségre eléggé illusztrálják. Misna magyarázata bevezetésében eme lelkesítő szavakkal fordul a hivekhez: «A kinek kedves az élete és napjaiban boldogulni akar, a kit még nem rontott meg a rosszra való hajlam hódító hatalma, és törbe nem csalt a csábító bűnösség, és föltette magában, hogy a vétek csalétkeinek állhatatosan ellent áll: jöjjetek, egyetek az én kenyereimből és

igyatok abból a borból, a melyet én elétekbe teszek, mert ez az én borom legjavából és az én csüröm szemén szedett gabnájából való.»

«Ez ama misnának magyarázata, melybe bele-mélyedtek a ti őseitek, ez foglalja magában amaz óvintézkedéseket, melyekkel a ti nyájaitok pásztorai a ti kisdedeiteket megóvták, valamint az alapelveket, melyek, kell hogy a *ti* alapelveitek legyenek.» Továbbá a prófétiáról szólva, hangsúlyozza: «Tudd meg, hogy a próféta nem bir döntő súlylyal a tóra magyarázata és a 13-féle értelmezési mód útján levont következtetések dolgában, mikor azok valamely bibliai parancsra vonatkoznak, hanem ugyanazon értékkel bir az az eredmény, melyre a gondolkozás útján rájött Jósua és Pinchas, a gyakorlat terén, mint az, melyet Rabbina és Rabbi gyakorol. Hanem, ha már most azt kérdezed, milyen előnnyel bir a próféta? Istenemre, mondom, hogy az egyike a legnagyobb horderővel biró problémáknak; ezen probléma veleje pedig az, hogy nem a csodatett művelése teszi a prófétát, hanem az ő isteni küldetése, melynek bizonyítékául szolgál esetleg a csodatett.» — Már e hézagos kivonatból is meglátszik, mily joggal illette Maimúni — életkorát messze túlhaladó eme művét a «Sirag» azaz «világosság» címével, — mert ha tíz esztendei szakadatlan buzgóságának gyümölcsét, a valósággal bámulatra ragadó 14 részre osztott kodexét a «hatalmas kézzel» megszerkesztett és közhasználatra bocsátott hittörvénykönyvét nem is írta volna meg, már a misna magyarázata is eléggé jelezné a czélt, melyet e két nagyobb-nagyobb munkájával maga elé tűzött, azt

tudniillik, hogy a misnában és a talmudban egymásra halmozódott számtalan szerzőtől eredő nézetek és vélemények tömkelegében hittársainak vezérfonalat nyujtson, hogy az igazságot kereső a maga lábán járva, célját el is érje. Páratlan és fölülmulthatatlan ez az óriási mű, mely diadaloszlopként ott áll a zsidó szellemi munkásság vérmezején, s folytatásaként tekinthető, a «Misna» komentárjának. Itt is, ott is, vörösfonalként húzódik keresztül a hagyomány tananyagán, a vezérelv, az észszerű felfogáson, a rendszeres gondolkozáson alapuló végeredményt ismertetni azok előtt, a kik eddig a vitatkozások és egymással ellentétes állítások útvesztőjén el nem igazodhattak. Eme vezérelv vaskövetkezetességgel szemmel tartva, nagy vihart támasztott Maimúni ellen, annál is inkább, mivel nem egy alkalommal eltér az ő magyarázata a talmud magyarázatától, s ez eltérés nyomán a gyakorlaton is változtatna. Így pld. kifogásolja, hogy a tudatlan kóhént is elsőnek hívják fel a tórához, valaminthogy a talizmánok íróit megtérbolyodott embereknek bélyegzi, aztán a világi tudományt is tekintetbe veszi, a hol az célirányosnak látszik, (Beróchoth I.), ilyen továbbá pld. az az állítása, hogy a süketnémaság már az embryóban (anyaméhben) keletkezik és fejlődik, (Terumot, a) s a hajnalhasadás idejét a matematika alapján határozza meg. De valósággal orkán erejével tört ki Maimúni ellen ellenlábasai haragja, a kik közül a babyloniai jesiba feje Ráv Sámuel és ennek társa Rabbi Zecharja, de különösen Sámuel b. Ali, a bagdadi iskola főnöke valamint R. Jehuda Alfacher és R. Ábrahám b. Dávid

Posquiersből tűnnek ki; az utóbbinak fékevesztett indulatossága csak ritka jámborságával és jóhiszeműségével menthető. Mindezek nem bocsáthatták meg Maimúninak azt az eljárását, hogy az egyes talmudtanítók nézeteit elhallgatta, hogy az ő nézetük szerint, Maimúni döntvényeinek tanulmányozása kiszorítja és fölöslegessé teszi a talmudot, hogy hitszegőknek, eretneknek mondja azt, a ki Istent test alakjával bírónak állítja, (Tesuba III. 7.) s a holtak föltámadását kétségbe vonni látszik. S eme talmudhéros, magatartása a zsidóság büszkeségével szemben annál feltűnőbb, mivel ő maga valamint R. Jehuda Alfachér nem egy helyen helyesli Maimúni önálló véleményét. (Tesuba IV. 6.) s nem győzi dicséretekkel elhalmozni éleselmjűségét és okadatolt állítását. (Maach. Aszur. X, 2. Sechenim IX. 9.). S mindeme támadások daczára nagy tekintélynek és közmegbecsülésnek örvendett Maimúni Jad ha-chazokója, a babyloniai főiskolákban, Francziaország nagyrészében, a hol valóságos bámulatot keltett, a mint Maimúni tanítványa: R. József Aknin levelében írja, Marseilleben, Szicziában és a Provenceben, mint egy új kinyilatkoztatást üdvözölték úgy, hogy közszájon forgott a jellemző közmondás: «Mózesből Mózesig nem született olyan valaki, mint ez a Mózes,» a mint azt méltó fia, R. Ábrahám «Istenért való küzdelem» című munkájában említi.

S eme tüneményes munkásság közben nem kerülte ki figyelmét valláskényszer alatt görnyedő hitfeleinek sorsa, melynek könnyebb elviselhetése céljából atyja Maimún módjára vigaszíratot írt északafrikai hittár-

sai számára. «A kényszertérítésről szóló levél vagy értekezés Isten nevének szentültartása» cím alatt, melyben csodás tudományosságával egy rajongó zsidó író állítását czáfolja, hogy a látszólagosan mohammedánokként viselkedők eretnekeknek tekintendők volnának; szíve mélyéből fakadó fájdalommal, de elragadó ékesszólással biztatja hittestvéreit kitartásra, s hogy ne adják fel a reményt, hogy jobb idők beálltával, valamint most titokban, nyilvánosan is fogják vallhatni őseik hitét, melynek kétségbevonhatlanul hívei ők most is. Hasonló vigasziratot menesztett Alfajumi Jákob, Jemen egyik kimagasló tudósa közbenjárására «Iggeret Temán» cím alatt Jemen községeihez, mely levél Maimúni fenkölt szelleméről és nemes érzelméről tanuskodik. «Isten» — úgymond — «kegyelmére bennünket különösen méltatott, midőn az igaz hittel tüntetett ki bennünket, s ezért gyűlölnék bennünket a népek, nem magunkért, hanem az isteni szellemért, mely körünkben él, s törekvésük oda irányul, hogy az isteni tervet, melynek megvalósítására mi kiszemeltettünk, meghiusítsák.»

Jóllehet, hogy az eddig közzétett munkái a régi módszer hívei körében egész forradalmat idéztek elő, és előre sejtették vele a könyörtelen támadásokat, minek az arab nyelven irandó «A tévelygők útmutatója» ürügyül fog szolgálni, amaz erkölcsi bátorsággal és a meggyőződéssé kialakult vélemény iránti rajongással, mely csak kiváló szellemek sajátja, láttott hozzá három részből álló nagy bölcséleti művéhez, mely nemcsak zsidó, hanem mohammedán és keresztény körökben is méltó feltűnést keltett, s mely-

nek hozzáférhetővé tétele körül Sámuel Ibn Tibbon, Jehuda Alcharizi, és napjainkban Munk Salamon nagy érdemeket szereztek. S valóban, ha a Misna magyarázatot a zsidó theologia épülete alapzatának, a Misna-tórát falazatának mondhatjuk, a «Tévelygők útmutatóját» pedig ez épület tetőzetének tekinthetjük teljes joggal. S a filozofia eme Czionvárát, a melyet a tudomány nemtője tartott megszállva, az együgyűség és tompaélü eszelősség üdv hadserege hólövegeivel szakadatlanul ostromolta. Nem csekély önmegtágadás és önuralkodás kellett hozzá, hogy mindeme megpróbáltatások daczára sem tévesztette szem elől, hogy mivel tartozik ő önmagának, hírnevének, méltóságának és felekezetének, melynek túlnyomó nagyobb és jobbik része csodálattal tekintett föl ő hozzá. Luneli Náthánhoz intézett egyik válaszában írja: «A folytonos zavargások és nyugtalanítások ágyba vetettek, aztán fogytában van már az ifjúság ereje, a sziv tele keserűséggel, a lélegzet rövid, a nyelv nehéz, a kéz reszket.» Ehhez járult még a nemeslelkű szultán alkirályi udvaránál elfoglalt állása, mint Saladin házi orvosa, mely magas állásra való tekintettel mondja: (Iggereth ha-rambani) «felette nagy teherrel jár ez a hivatalom, én távol lakom a fejedelem székházától, őt magát csak a reggeli órákban látogathatom meg, aztán ha hazajövök, fáradtan és éhesen, tele vannak a szobáim várakozókkal, hitfelekkel és más felekezetekhez tartozókkal, előkelőkkel, és kevésbé tekintélyes állásuakkal úgy, hogy alig jut időm, hogy valamit ehessenek és ez eltart úgy éjjél utáni óráig.» S mégis életének derűsebb napjai közzé számíthatta

azt az időt, melyet Szaladin udvaránál töltött. Az Alfadhel vezír, Szaladin helyettese részéről tapasztalt kegy és rokonszenvnek köszönhető, hogy az egyiptomi zsidó hitközségek főnökévé (Reis Nagid) neveztetett ki, s ezen, de különösen udvari méltóságát nem a maga előnyére, hanem hitfelei érdekében használta föl. Így háritotta ő el a Jemen zsidó lakosságát fenyegető veszélyt nem egyszer a saját érdekeinek kockáztatásával, valamint hogy neki köszönhetők szorongatott hitfelei, hogy Jeruzsálemnek, Szaladin által történt visszafoglalása után, megengedettett, hogy forrón szeretett hazájuknak fővárosában letelepedhettek. Teljesen kiérdemelt volt ennél fogva a kitüntető figyelem, melyben a Kadis imában a nagy férfiú áldott életére utaltak a hívek, hozzáfűzván a szavakat «ubechajé d'rabenu Mose b. Maimún.» S ilyen emberfeletti foglalkozás közben, habár nem szakadatlanul, hanem egyes részletekben mint a Misna-Torát írta meg az ő «útmutatóját», melyet a mint Lunel községéhez címzett levelében hangsúlyozza, mélységes tartalma miatt nem szánt a köznépek, hanem csak egyesek használatára, kikről föltételezhette, hogy szándékait megérteni és méltányolni tudják. Hogy a zsidó bölcsélet eme bibliáját, melyet helylyelközzel Duns Scotus, Aquinoi Tamás és Albertus Magnus egyházi írataikban követnek, s a melynek tanulmányozásába Spinoza Baruch és Mendelssohn Mózes előszeretettel belemélyedtek, nagyjában ismertessük, kiemeljük, hogy az első rész ama jelzők értelmezésével foglalkozik, mikkel Isten a szentírásban illetetik, mely értelmezéseknél a fölv az, hogy minden testies

vonatkozás az Isten lényétől távol tartatik, így pld. ha a kézről van szó Istennél, annak hatalma, ha a szemről, annak gondviselése értetik, s hogy általában Isten, jelzővel a szó megszokott értelmében nem is illethető, legfeljebb csak tagadó értelemben lehet róla valamit állítani, ellentétben a muzulman bölcsekedőkkel, (Motecallemin) kik az Istent illető jelzőktől nem idegenkednek. A második kötet Aristoteles-szel szemben, a kinek hatalmas szelleme előtt Maimúni különben meghajol, védől vitatja a világ teremtését, Istennek tér és idő által nem korlátolt létét, az intelligenciákat, mint a világ teremtésének közvetítő eszközeit, (az universumot) a mindenséget, mint egy teremtő szabad akaratának és elhatározásának kifolyását, a kinyilatkoztatást és a prófétiát. Páratlan éleselméjűséggel czáfolja és szedi széjjel a peripateticusok előzeteit, valamint az arab peripatetikus iskola «különvált intelligenciát,» míg a harmadik kötetben kiváló hely jut az Isten előrelátása és tudása, gondviselése és az ember szabad akaratának fejtegetésére, nemkülönben a mózesi törvények és szabványoknak történelmi, természettudományi és filozofiai szempontból való megokolására. A harmadik kötet eme részlete képezte a XIII. és XIV. század vakbuzgó üdv seregeinek Port-Arthurját, melynek egyes bevehetetlen elővédjeinek tekinthető Maimúni nyolcz fejezete, mint bevezetés a zsidó ethikához, a halottak feltámadásáról szóló értekezés és a 13 hitelv, melyet úgy látszik a vallás-kényszer következtében magukat a zsidóság részére elveszetteknek tekintők megnyugtatósára, részint pedig azon gyanúsítás elhárítása céljából szerkesztett, mintha

ő a halottak feltámadását kétségbe vonta volna. Így értelmezzük mi a 13-ik hitczikk végszavait: «a te segítségedet remélem,» hogy t. i. tisztázva leszek előtted is, s a világ előtt is a gyanúval szemben. S eme véleményünket megerősíti Maimúni egyik megjegyzése is Synhedrin Chelek fejezeté végén, mely megjegyzés hatásosabban mint bárminő védirat jellemzi Maimúni szabadelvűségét és türelmetességét: «A 13. hitelv» — úgymond «a halottak új életre kelése. S midőn az ember ez elveket — valamennyit — hiszi és nyilvánosan vallja is: Izrael egyeteméhez tartozik, és kötelesség őt szeretni, rajta megkönyörülni, s vele szemben úgy viselkedni, a mint az Örökkévaló azt az embertársra vonatkozólag megparáncsolta, — ugyanaz áll avval szemben is, a ki kedvtelésből vagy mert természete hajlamának ellentállni nem képes, áthágásokat követ el, — az nem kerüli ki ugyan a büntetést, de részese a túlvilágnak. Ime hosszasan tárgyaltam mind eme dolgokat, és túlmentem a czélon, a mit e művel magam elé tűztem, de megtettem, mert a hitre nézve nagy hasznot láttam benne. Mert nem találomra irtam én azt, hanem csak hosszú elmélkedés és (határozott) célzattal, tapasztalván, hogy e tekintetben igaz, és az igazságtól távol álló nézetek is forognak fönn. Ezeknek okáért támogattam én az én nézetemet, bizonyítékokkal és okfejtéssel. Isten jóvoltától függ, hogy szándékom megvalósuljon, és célhoz vezető úton engedjen haladnom». S az ilyen és számos más helyen kifejezett, általános emberszeretete eléggé czáfolja Luzzato Sámuel Dávid kétségét Maimúni méltányossága és türelmessége iránt, idegen népekkel szem-

ben. Figyelemre méltó Szófer Mózes álláspontja a 13. hitelvvel szemben, a ki egyik responsumában ezeket keveselni látszik, miután a tórában minden. még a Bileam és Balakról szóló esemény is a hit tárgyát képezi. Csakhogy ez utóbbit pld. Maimúni «a parancsolatok számáról szóló könyvében» sem a pozitív parancsolatok, sem a tilalmak közé nem sorozta be!

Mélyen tisztelt hallgatóim! A rendelkezésre álló idő keretébe foglaltam a zsidóság egyik szellem- és jellem-óriásának képét, az ég magasságába fölszárnnyalt lángeszének rajzát, a kinek 4965. évi Tebeth 20: 1204. deczember 13-án bekövetkezett halála után, érzelmeinek egyik rajongó tolmácsa a nagy halott emlékét megörökítő sírkövére a következő föliratot véste:

Ember nyugszik itt, ki mégsem volt ember,
Tudása kiáradt az elmékre, mint földre a tenger,
Asszony ha szülte, Isten parancsára szülte,
Mint angyalt a világ üdvére küldte.

Mi pedig, a késő utódok büszke önérzettel ünnepeljük nagy tanitónk hétszázados évfordulóját, bízva abban, a ki a történet rokkáján szövi a szálakat, melyek hol a martyrság bilincsbeverő kötelékeivé, hol a dicsőség arany fejdíszévé szövődnek, és bennünket arra biztatott, «nem dobtam el őket magamtól a kaldeusok idejében a mikoron példaképen állítottam Danielt, Chananját, Misaelt és Azarját, nem utáltam meg őket Media idejében, mikoron példaképen elébükállítottam Mordechajt és Esztert, nem engedtem, hogy tönkretétessenek a görög syrusok idejében, midőn egy jámbor Simonnal dicsekedhettek, és nem bontottam föl a velük kötött frigyemet a rómaiak idejében, midőn

a szellemi vezetést rábízta Rabbira s a későbbi korok tudósaira, kik közül Mózes glóriájaként örök fényben ragyog Maimúni Mózes emlékének csillaga.»

Az ő érdeme legyen a mi oltalmunk!

Mi pedig véssük szívünkbe és gyermekeink szívébe Jedaja ha-Penini gyöngyszavait:

Légy hívője, követője mindenben
Ama bölcsnek s' ünnepeltnek éltében,
Ki felülmúlt múlt és jelen időben
Kutatókat, nyomozókat könyvekben,
Mik irattak s folytatódtak későbben
Hogy a talmud bezáródott teljesen,
E nagy férfi, — lényé égi — Maimúni,
Idők végén sem szünik meg «vezetni.»

Nagybecskerek.

Dr. Klein Mór.

VALLOMÁS.

Két képet nézek méla merengéssel,
Fölém hajolnak, s a szívembe látnak,
Szobám falán két arczkép lóg fölöttem,
Érttem aggódnak, mindig reám várnak.
Ha hazatérek gondból, küzdelemből,
És szempillámon titkolt könny rezeg:
Végigsimítnak áldó pillantással, —
Óh édes, édes balzsamos szemek!

Az egyik arczkép szelid nőt ábrázol,
Átfonva haja ezüst zuzmarával,
Korán hullott a dér áldott szívére,
Az ősz borult rá bús felleghadával;

A tűnt napok sok boldogsága ott ég
 Bűbajos szeme varázsos tűzében,
 Tündérmeséknek rejtelmes világa
 Borongva villan csudás nézésében.

A másik kép egy komoly férfi arcza,
 Egy férfié, ki eszmékért csatázott,
 Ki papköntösben hirdette a szépet,
 Hevült, didergett, rajongott és fázott.
 És bárha ő is megtanult csalódni,
 És álmaival egyedül bolyongott:
 Hitének tüze tövisek közt égett,
 És elhamvasztott szúró tuskét, gondot.

Elnézem arczod szomorú vonásit:
 Én jó anyám! Ki virrasztasz érettem,
 Úgy érezem, hogy tiéd az én fájó,
 Könnyekbefúló, hamar síró lelkem,
 Merengő kedvem, árnyatlátó álmom,
 S a hárfám is, mit örök sóhaj rezget:
 A te csókoktól bánatos a szivem,
 Mely szellőtől is fázón összereszket.

És ég egy láng, csodásvarázsú tűzfény,
 Mimózaképen bensőmben elrejtve,
 De égre csap, s mint sólyommadár szárnyal,
 Ha legnagyobb az életem keserve;
 A meg nem törő, rendületlen hitnek
 Aczélos vértjét tőled örököltem,
 Lelkem apám! a lángom a te lángod!
 Éjjel köröttem, borúban fölöttem!

Ha hull a könnyem, a te sóhajtasod
 Hullatja reám hervadó virágát,

Ha sír a nótám, anyám! a dalomban
 Ott hallom én a lelkednek sírását.
 S ha mámor ragad, s papi köntös rajtam,
 És ajkamon hitem sikolt és biztat:
 Prófétaálmod rólad szállott én rám,
 A te hiteddel küzd apám! fiad!

Elnézem kedves arczaitok mását,
 A két szemem égő harmatban úgy forr:
 A sorsom útja oly hasonló ahhoz,
 A melyet ti is bejártatok egykor.
 Az ifjuságom, küzdőkorom egy sor
 A tiétekkel, — álmodom sokat,
 S az alkonyidő úgy esik rám halkán:
 Mint tifölétek szállt az alkonyat.

S én áldalak, ti sorsom útjelzői!
 A bánatért, s az örömömért egykép,
 Mert mit is ér a gyorsantűnő élet,
 Ha nincsen benne dal és hit és árnyék?!
 Tudom, ha ti is újra kezdhethétek,
 A multak útján járnátok ti újra, —
 Kezet a kézben csakúgy álmodnátok,
 Mint fiatalok most, elétek borulva.

Budapest.

Kiss Arnold.

EGYPTOMI KULTURELEMEK A BIBLIÁBAN.

Még nem nagyon régen hangzottak el két, egymással hevesen küzdő párt jelszavai: egyfelől «Bábel és biblia», másfelől «biblia és Bábel!». Ma, miután a küzdelem elviharzott, vagy legalább is a fegyverek vad

lármája véget ért, látjuk csak, milyen kevésbé volt ez a küzdelem indokolt. A tudósnak, a kinek az volt a törekvése, hogy az Euphrates és Tigris folyamok vidékén folytatott ásatások eredményeit nagyobb művelt közönséggel megismertesse, be kell látnia azt, hogy az *assyriologia* ugyan nemcsak az ókori történelem tanulmányozását mozditja elő hatalmas módon, hanem a biblia és a vallástörténet tanulmányozását is, hogy azonban messze túllövünk a czélon, ha babyloniai és bibliai kultúrelemek között kimutatható bizonyos analogiák alapján az egész izraelita vallási rendszerre nézve babyloniai befolyást tételezünk föl és minden bibliai mondást, minden bibliai törvényt babyloniai eredetre vezetünk vissza. Izraél az ókor legnagyobb kultúrnépei közepette létezett és azok nem egy művelődési intézményében befolyásolták. Ebből azonban még épen nem következik, hogy Izraél egész vallása babyloniai alapokon épült föl és hogy Izraél valamennyi törvénye babyloniai eredetű volt. A magyar és a német jog is bizonyára sok tekintetben érintkezik Európa többi művelt államának jogával, de azért senki sem kételkedik a fölött, hogy a magyaroknak is, a németeknek is megvan a maguk saját joga. Ép oly kevésbé lehetünk csak Babyloniára tekintettel, ha idegen befolyásokról van szó és Izraél művelődési elemeinek idegen népekével való érintkezéseit kutatjuk. Tekintetbe kell vennünk az egész Keletet az ókorban és föl kell keresnünk azokat a vonatkozásokat, a melyek az egyes kultúrnépek között fönnállottak. Másrészt azonban a teológus sem zárkozhatik el az elől, hogy az új kutatások eredményeit el ne ismerje és

ezeket bibliai tanulmányainál teljes mértékben ne részesítse figyelemben.

Ez alapvető gondolatot előrebocsájtva ez alkalommal miután már régebben a bibliai és babyloniai kultúrelemek közötti kapcsolatra reautaltunk, a szentírásban előforduló *egyptomi* elemek megállapítását kísértjük meg.

Az ilyen elemek előfordulása annál kevésbé lehet csudálatos, mert hiszen Izraél évszázadokon át élt Egyiptom földjén.

Igaz, hogy már többször fölmerült az a kérdés is, vajjon az izraeliták csakugyan voltak-e valaha Egyiptomban? Ezt a kérdést már nem egy ízben vitatták meg a legélénkebb módon még a szakemberek is. A legkiválóbb egyptologusok, például Birch, Brugsch, Chabas, Dümichen, Ebers, Lepsius, Lieblein, Maspero, Naville, Rouget a helyszínen foglalkoztak vele és korszakalkotó munkáikkal minden kétségnek véget vetettek. A fáraók országa földrajzi és néprajzi viszonyainak a tanulmányozása olyan eredményekre vezetett, a melyek Mózes II. könyvének az értesítéseivel a legcsudálatosabb módon megegyeznek és tudós utazóknak, például Ebersnek, Brugschnak, Lepsiusnak sikerült megtalálni azt az utat, a melyen az izraeliták Egyiptomból a szent földre vonultak. A *Tum* istennek szentelt *Pitum* (vagy *Pa-Tum*) város és *Ramses* város, a mely a nagy fáraóról vette nevét, továbbá *Thukot*, *Zoan-Tanis*, *Migdol*, *On-Heliopolis* és egyéb városok ma már ismereteseek és földrajzilag megvannak határozva, mint a távol ókor minden egyéb városa és az *egyptomi emlékek fölirataiban is többször előfordul-*

nak. És mindezt csak a szentírás illető helyének a szerzője tudta volna, míg ez ó-egyptomi városnevek nem fordulnak elő az ókor egy más írójánál sem? Az *Ab* és *Adon* czímek, a melyekkel a fáraó Józsefet fölruházta, olyan czímek voltak, a melyekkel az állam legfőbb méltóságait a közép birodalom idejében és az új birodalom kezdetén is (tehát kb. 2000—1200 Kr. e.) fölruházták. Valóságos egyptomi nevek, épen úgy, mint a *Potiphar* és *Zaphenat-Pa'neach* nevek. *Pu-ti-pa-ra* a Nilus völgye régi lakóinak nyelvén «a Nap ajándéka», tehát olyan név, a mely Ra napisten főpapjára teljesen ráillik. Szintoly valódi egyptomi a *Zaphenat-Pa'neach* név, a melyet a fáraó Józsefnek adott. Jelentése: «Isten szólt, éljen», — olyan név tehát, a mely Egyiptomban épen nem volt ritka. Azok az adatok is, a melyek a zsidók egyptomi tartózkodását és onnan való kivonulásukat illetőleg a bibliában foglaltatnak, az egyptologiai kutatások alapján tökéletesen beigazolódtnak, míg Herodotosnak, a történelem atyjának értesítései nagyjából nem bizonyultak valóknak. A bibliai szöveg szerkesztőjének ritka csudaembernek kellett volna lennie, ha olyan pontosan ismerte a földrajzi, néprajzi és történeti viszonyokat, hogy értesítései azon kor tényleges viszonyainak, a melyről szól, teljesen megfelelnek és most legnagyobb kutatóink, a hieroglyph-szövegek tudós olvasói is igazolják azokat, míg a görög és latin klasszikus írók értesítései legnagyobbbrészt valótlanoknak bizonyultak.

A ki még ma is kételkedik a zsidók egyptomi tartózkodásában, az csak arról tesz tanuságot, hogy az egyptologiai tanulmányok eredményeit nem ismeri.

Csak annak a fáraónak a neve képezte még a vita tárgyát, a kinek az uralkodása alatt a zsidók Egyiptomból kivonultak. Még Lepsius idejében olyan kezdetleges volt az egyiptomi kronologia, hogy sem az egyes királyok, sem a dynastiák uralkodásának idejét nem tudták időrendileg meghatározni. A tájékozódásnak egyetlen segédeszköze a geneologiai volt. Így esett meg, hogy az exodust II. Merneptah idejébe tették.

Ma az egyiptomi történet kronológiája föliratokban foglalt csillagászati adatok által teljesen megvan állapítva és tudjuk, hogy a zsidók kivonulása Kr. e. 1335-ben, II. Ramses uralkodása idejében történt meg. Az az emlék, a melyet *Flinders Petrie*, a híres angol kutató 1896-ban fölfedezett, kiváló történeti jelentőségűvé vált, mert Merneptahnak Ázsia népei ellen folytatott háborút örökíti meg és e népek között *Izraél* is szerepel, de nem Ázsiában *letelepedett nép* gyanánt, hanem mint oly nomád törzs, a melynek még nincs állandó lakóhelye, a mi az izraeliták kánaáni tartózkodásának első éveire egészen jól reáillik.

Igaz, hogy a *Habiri*-k Ázsiában lakó törzseit, a melyeket a *Tel-el-Amarnában* talált és így a Kr. e. XV. századból származó agyagtáblák gyakran megemlítenek, az *Ibri*-kkel, héberekkel, vagyis izraelitákkal akarták azonosítani és ez alapon azt következtették, hogy az izraeliták nem is voltak Egyiptomban. Ezek a *Habiri*-k azonban a bibliai 'Eber-ek (Genesis, X, 25 és XI, 17) leszármazottjai. Sémiták voltak, mint azt a Genesisből is látjuk. Azt olvassuk (X, 21): «*ul^esem jüllad gam hu' 'abi kol b^ene 'eber*», vagyis:

«Semnek is születtek gyermekei, ő volt valamennyi héberek atyja».

Az ékirású szövegek *Muszri*-t is, az Eufrátes északi része mellett, *Milidtől* északra és északkeletre elterülő országot megkülönböztették *Muczri*- vagy *Miczri*-től, vagyis Egyiptomtól. A bibliai *Miczrajim* az ékirású szövegek *Miczri* országa. *Miczrajim* duális forma, mert Egyiptomot már történetének legrégebb idejétől fogva «kettős ország»-nak, királyát *neb taui*-nak, «a két ország (Felső- és Alsó-Egyiptom) urának» és «*semauti*»-nak «a két ország egyesítőjének» nevezték.

A mint e szerint, nem a biblia igéje alapján, a melyet sokszor kétségbe vontak, hanem azon tények alapján, a melyeket a modern történeti kritika révén nyertünk, meggyőződünk arról, hogy Izraél egyiptomi tartózkodása nem bibliai rege, hanem történeti tény, természetesen tartjuk azt is, hogy az izraeliták sok kultúrelemet vettek át az egyiptomiaktól. A szentírás igéje szerint (Exodus XXIII, 17 és XXXIV, 23) minden férfiúnak évente háromszor meg kellett jelennie *Adon* előtt, *Jahve*, *Izraél Istene* előtt.

Az itt említett *Adon*-t rendszerint *Úr*-nak fordítják, de én azt hiszem, hogy itt, a hol Izraél egyiptomi tartózkodása, ottani szenvedéseinek története és az országból való kivonulása adatik elő, szándékosan idézik föl annak az *Áten* napistennek az emlékezetét, a ki épen kevéssel az izraeliták kivonulása előtt az egyiptomiak részéről általános tiszteletben részesült. Ez volt az a monotheistikus módon tisztelt isten, a ki a *napkorongban* jelentkezett és a kinek ereje és akarata a napsugarak fényében nyilvánult. E tisztelet

alapítója, IV. Amenhotep király azért viselte a *chu-n-Aten*, «a napkorong fénye» nevet.

A vallás a legfontosabb tényezője volt az emberiség kulturális fejlődésének, a vallás története egyúttal a művelődésnek a története is, s ha valahol a világtörténet folyamán, úgy Egyiptomban, a Nilus országában, tűnik föl ez a jelenség. Egyiptomban a nemzeti élet a legszorosabban összeforrt a vallási élettel; minden vallási mozgalom a nemzeti mozgalmakra és érzésekre is hatott és minden nemzeti átalakulás magával ragadta a fönnálló állami hatalmat is, átalakulást idézván elő az állami életben is. A vallás oly mély gyökeret vert az állam szervezetében, hogy az állam összes anyagi eszközeit templomok építésére és vallásos alapítványokra fordították és a papság nemcsak a király hatalmi állásának megsemmisítésével fenyegetett, hanem az egész állami hatalmat is veszélyeztette.

Ilyen fordulat következett be az állam életében IV. Amenhotep trónraléptével (Kr. e. 1403). Elődjei harcziás hódítókként léptek fel és Egyiptom hatalmát messze, egész Ázsiába átvitték. IV. Amenhotep dicsőségét és kulturális törekvéseit nem hadi sikerekben kereste. Mások voltak az ő eszményei. Egyiptomban az istenség eszméje már korán kifejlődött. A mit a semiták az *él* vagy *ilu* névvel jelöltek, azt az egyiptomiak a *nüter* szóval fejezték ki. *Nüter* volt a legfőbb lény, a melyet az emberiség körén kívül és a fölött képzeltek, a mely *kezdetben és mint kezdet* létezett, a világot teremtette és az egész világegyetemet akarata szerint kormányozta és vezette. Ezt a legfőbb lényt az ország különböző kerületeiben különböző-

képen személyesítették meg és ennél fogva különböző nevekkel is illették. Ugyan mindenütt a napban vélték fölismerni a mindent mozgató és életető elemet, de ez a fölfogás sokféleképen nyilvánult, különbözők voltak az attributumok és azért a nevek is, a melyekkel Egyiptom egyes kerületeiben az istenséget fölruházták. Így keletkezett az istenek egész serege, a kik mindegyikében a *Nuter* fogalom nyilvánult. *Ptah*, a világ «megnyitója» volt, a világegyetem teremtője volt egy helyen, másutt *Amon*, a ki az elrejtett ismeri, tehát a «mindentudó»; másutt isten az a legfőbb lény, a ki megtermékenyíti a szántóföldet, megdagasztja a Nilust, stb. A mint minden kerületnek megvolt a maga fővárosa, a mely egyúttal az illető kerület fejedelmének a székhelye volt, úgy megvolt a maga istene és sajátos istentisztelete is. A főváros nemcsak az egész kerület politikai középpontja volt, hanem annak az istentiszteletnek is, a mely az illető kerületet jellemezte. Még abban az időben is, mikor Egyiptomban egy uralkodó alatt egyesült, az uralkodó székhelyének áthelyezésével kapcsolatban más istenségre ment át a főhatóság is. Így történt, hogy a mint Théba fölvirágzott, *Amon* lett az egyiptomiak nemzeti istene, a kit *Ra*, a világló nap örök istenének attribútumaival egyesítve, *Amon-Ra* gyanánt tiszteltek és «*Amon-Ra, az istenek királya*» névvel illettek.

Az istenek e zürzavarának és számos mythikus formáságainak akart IV. Amenhotep véget vetni. Mint idegen, semmi esetre sem egyiptomi törzsből származó anya fia, IV. Amenhotep olyan szellemben nevelkedett, a mely Egyiptomban, legalább a hiva-

talos Egyiptomban, mindaddig ismeretlen volt. Nem tudjuk ugyan, ki volt anyja, csak azt tudjuk, hogy *Thi*, III. Amenhotep kedvencz felesége, valami *Juaónak* és feleségének, *Thuaónak* a leánya volt. Azt hiszem azonban, hogy nem tévedünk és nem esünk távol a valóságtól, ha sémita eredetűnek tartjuk. Talán épen ahhoz a néphez tartozott, a mely néhány századdal azelőtt — körülbelül 1765-ben Kr. e. — telepedett itt le. Izraél hatalmas nemzette növekedett meg Egyiptom földjén; «Izraél gyermekei termékenyek voltak és nagyon is fölülkerekedtek; megsokasodtak és olyan számosak lettek, hogy az ország tele lett velök» (Exod. I, 7). Nagyon valószínű, legalább is nagyon lehetséges, hogy *Thi* Izrael törzséből származott. Sémi fejedelmek — utóbb Salamon király is — elvehettek egyiptomi királylányokat, miért ne vehette volna egyszer egy egyiptomi király is egy országában időző sémi nép leányát feleségül? Így megmagyarázható, hogy miért idegenkedett annyira ez a nő, a kinek ősi vallását a monotheista eszmék oly erősen áthatották, Amon tiszteletétől és papságától és miért nevelte gyermekeit olyan szellemben, a mely Egyiptomban nyugtalanságot keltett. Így érthető az is, hogy miért akart fiában, a kinek gyengéden szerető kiályi férje a trónöröklésre vonatkozó szabályok megszegésével biztosította a koronát, különös ellenszenvet kelteni Amon, az általánosan imádott országos isten tisztelete ellen és irtózatot a többi egyiptomi isten serege iránt. Mint-hogy pedig ez időajt Izrael monotheizmusa is erősen astralis jellegű volt, az a monotheizmus is, a melyet *Thi* fiába beleoltott, astralis volt, a solaris monotheizmus

egy bizonyos neme, a mennyiben az *egy, egyetlen* és *egyedüli* isten a napkorongban (*Átenben*) személyesült meg. IV. Amenhotep így már gyermekkorában magába szította az egy napistenről szóló tant «és a mit az anya a zsenge ifjú gyermeki kedélyébe csepegtetett, az a férfivá serdült ifjú lelkében szilárd hittétellé vált». (Brugsch, *Geschichte Aegyptens*, 419. lap). A mint trónralépett, nyíltan és határozottan az új irány hívének vallotta magát és épen nem sokáig tartott, míg az egyiptomi hivatalos világ is szakított a régi vallással és az új «tan»-hoz tért át. Nyíltan hadat üzentek Amon tiszteletének, mellékisteneivel és papságával együtt. A király lemondott nevééről, a *Chu-n-aten* («a napkorong viszfénye») nevet vette föl és kiskorú leányainak is olyan neveket adott, a melyek az Áten szót foglalták magukban. Az ország nagyjainak is meg kellett nevöket változtatniok. Ha abban előfordult az Amon szó, azt ki kellett hagyniok és ha nem is Áten, de legalább az Atennel többé-kevésbé azonos Ra szót tenniök helyébe, az *egység* gyanánt fölfogott Ra-nak a nevét, a mely IV. Amenhotep királyi nevében is előfordul. *Nefer-heper-ua-en-Ra*, «szép az egy, Ra alakja», félreérthetetlen módon hangsúlyozza a napisten egységét.

Hogy azonban teljesen mindenkorra véget vessen a régi birodalmi isten és számos mellékistene tiszteletének, el kellett távolítani és apróra megsemmisíteni mindent, a mi arra emlékeztethetett volna. Elpusztított és a föliratokból töröltetett minden Amonra vonatkozó ábrázolást és nevet. Csak kevés emlék került el ezt a sorsot. Ezért hagyta el a király Thé-

bát, a régi székvárost is, és Közép-Egyiptomban, Beni-Hassantól délre új székvárost alapított, a melyet *Chut-Atennek* nevezett. Théba, a régi polytheista istenhit székhelye már nem felelt meg egy tisztára monotheista vallási fölfogás központjának. Az új székvárosban templomot is építettek az egy mindenható Isten dicsőségére és tiszteletére, új tervek szerint, nyílt udvarokkal, a melyekben tűzoltárokat állítottak fel.

Néhány fönmaradt hymnus tanúságot tesz arról, milyen tisztán jutott kifejezésre az Aten-tiszteletben az *egy isten imádása*. A következő példa egy a naphoz intézett ima, a mely a tell-el-amarnai (Chutaten romjainak helye) sírfölriratai között maradt fön: *

«Szép a te lemented, te élet napkorongja, te urak ura és világok királya. Ha egyesül az éggel lementedkor, örvendeznek a halandók a te képed előtt és dicsőítik azt, a ki teremtette őket és imádkoznak az előtt, a ki alkotta őket, fiad, a ki szeret Chun-aten király pillantásai előtt. Az egész Egyiptom és minden nép ismétli valamennyi nevedet fölkeltednél, hogy dicsőítsék keltedet és nyugtodat, hasonló módon. Ó te Isten! a ki valóban az eleven, a két szem előtt állsz. Te vagy az, a ki mindent teremt, a mi sohasem volt, a ki mindent alkot, a mi a mindenségben van. Mi is eljöttünk szájad mondása által.»

Az új vallás annyira elterjedt és meggyökeresedett az udvari körökben, hogy a király felesége, Nefer-i-Thi is, mélyen áthatva ez új hit jelentőségétől, olyan for-

* Brugsch, Geschichte Ägyptens unter den Pharaonen, 426. lap.

mában üdvözli a reggeli napot, a mely csak a legtisztább monotheizmusban élő kor vallásos termékeiben fordulhat elő: *

«Te napkorong, te eleven Isten! senki sem létezik
«kivüled! Te gyógyítod meg a szemeket sugaraiddal,
«minden lény alkotója. Az ég keleti fénykörén kelsz
«föl, hogy életet adj mindeneknek, a mit teremtettél,
«embereknek, négylábuaknak, madaraknak és minden
«fajta férgeknek a földön, a melyen élnek; reád néz-
«nek és elszunyadnak, ha lenyugszol.»

Akármilyen fönséges is volt ez a tan — hiszen az idézett himnuszok több helyen megegyeznek a bibliai zsoltárokkal, a melyeket Jahve tiszteletére énekeltek — mégis aránylag csak rövid ideig volt érvényben, de elég sokáig, hogy Izraélnek az országban élő népére befolyást gyakorolhasson. Izraél vallása monotheista volt. Jahve az Egy, a kit Izraél nemzeti Istene gyanánt tisztel. Jahve volt a világegyetem teremtője, az egész mindenség vezetője és kormányzója, tisztelete azonban astralis volt, még pedig a *hold* volt az, a melyben Jahve mindenhatósága és örökkévalósága nyilvánult. Izraél ünnepei, a melyek pontos megülésére Jahve törvényei első sorban vonatkoznak, bizonyos holdfázisokhoz fűződtek: holdtölte Nisan hónapban: Passah, holdtölte Tišri hónapban: Succoth, újhold Tišri hónapban: Jom ha-zikaron (most Roš-hašanah), továbbá az újhold minden napja, végre a holdtölte («šabattu») ősrégi ünnepéből fejlődött szombatok és a zsenge áldozatoknak a hét héttel (tehát hét

* Brugsch, Geschichte Ägyptens unter den Pharaonen 427. l.

holdfázissal) a Nisan hónap holdtölte után beálló ünnepe. Csak Jom-Kippur kivétel. Különben a régi Izraél *valamennyi ünnepi áldozata* bizonyos holdfázisokkal volt kapcsolatos. Az izraelita ünnepek idejének megállapítása azonban kétségtelen bizonyítéka annak, hogy Izraél istentisztelete *holdcultusra* vezethető vissza. A cultusnak olyan formája ez, a melylyel már régi hazájukban, Ázsiában ismerkedtek meg és a melyet Egyiptomban is megtartottak. Ünnepeik örömünnepek, a melyeket a *hold* járása szabályoz, az az égi test, a melynek változékony hatalma nyilatkozott meg és a melynek időszakilag megújuló alakjaihoz Jahve tisztelete fűződött. *‘Asah jerah lemo‘adim* «a holdat teremté az ünnepek idejének meghatározására» mondja a zsoltár (CIV. 19).

Ez a nép, a mely hosszú egyiptomi tartózkodása alatt az istentisztelet annyi idegen formájával találkozott, IV. Amenhotep alatt egyszerre észrevette, hogy egy egészen új vallásos fölfogás érvényesült, a mely sok tekintetben közeledett az övéhez. Monotheista reformatio következett be, a mely alapelveiben meg egyezett Izraél monotheismusával, de azzal a különbséggel, hogy az egyiptomiak új nemzeti istene a napkorongban nyilatkozott meg. Igaz, hogy a nap már régebben, talán már az egyiptomi történet legrégebb korszakától kezdve annak a legfőbb lénynek a személyesítése volt, a kinek az egyiptomiak minden jólétüket, életüket köszönhették, mert *Ra*, az istenek királya, a ki az egész egyiptomi istenkör élén állott, nem más, mint a világosságot és meleget osztó nap. De *Ra* az «istenek» királya volt, nem

az *egy* Isten, az egyetlen, egyedüli Isten; az volt Egyiptomban, a mi *Zeus* a görögöknél. Az ország különböző részeiben más és más attributumokkal ruházták föl és más és más nevekkal illették. Ilyen nevek: Chnum-Ra, Amon-Ra, Sebek-Ra, Hor-Ra stb. IV. Amenhotep alatt megváltozott a dolog. Ezentúl *egy* Istent, *egy* legfőbb lényt kellett imádni, a kinek a napkorong volt ugyan megtestesülése, de a ki az *egyetlen* teremtő, mindenható, jóságos lény. A *monotheismus épen az egy istennek a tisztelete*. Hasonló monotheismus az izraelitáknál már Ábrahám ideje óta meghonosodott és mindjobban kiművelődött, sőt Izraelben már a legősibb idők óta megvolt egy legfőbb, jónyilván már jókor teremtőnek is képzelt lény tisztelete és a Jahvevallás nem volt egyéb mint ez ősrégi istentisztelet folytatása, következetes kiképzése és legmagasabb fokra való emelése.» Most az izraeliták egy hasonlóan a keletkezésével állottak szemben Egyiptomban, a hol már régóta idegen népnek tekintették, leigázták őket és rabszolgaként bántak velök. Úgy látszott, mintha jobbra fordult volna sorsuk. III. Amenhotep nem egyiptomi, hanem idegen nőt emelt föl magához és leggyöngédebb szerelmének minden jelével elhalmozta. Ez az idegen nő az Egyiptomban annyira gyűlölt és kényszermunkára ítelt néptörzs leánya volt és így az egész nép iránti gyűlöletben a királyné is részesült, viszont annál nyomatékosabban mutatta ki régi atyafiaihoz való ragaszkodását. Gyermekai lelkébe gyűlöletet és megvetést csepegtetett az uralkodó egyiptomi

* Schröder, Wesen u. Ursprung der Religion, 33. 1.

erkölcsök ellen, különösen elítélte az egyiptomiak vallásos nézeteit és fiát, a ki anyja befolyásánál fogva arra volt hivatva, hogy majd a trónra lépjen, monotheista szellemben neveltette. Az ő leánya¹ találta meg a zsidófiút ládikában fekvő a Nilus partján, sás között. Ezt a fiút, mert idegen volt,² *mos*-nak «gyermek»-nek nevezték. Ebből származott a görög *Mosis*, a héber *Moseh* forma. Mindez és Mózes szeretetteljes neveltetése az egyiptomi udvarnál azt az édes reményt érlelte meg Izraélben, hogy IV. Amenhotep alatt majd megjavul a sorsa és ez a remény még megerősödött, miután IV. Amenhotep király minden régi vallásos szokást megszüntetett és olyan vallást alapított, mely monotheista jellegénél fogva nagyon megközelítette Izraél hitét.

Az izraeliták ilyképen, miután egyiptomi tartózkodásuk alatt már annyi idegen szokást átvettek, elsajátították az egyiptomiaknak az *Áten*-ben kifejezett monotheista vallásának a lényegét is, a melynek kiirtása Izraélben később bizonyára nem volt könnyű. Áten is, mint Jahve, az izraeliták nemzeti istene, a mindenható volt, a ki minden fölött uralkodik. Áten is az egész világ teremtője, kormányzója volt. Csak az istentiszteletnek külső formája, a melyben az Áten-vallás nyilvánult, más volt mint az, a melylyel Jahvét imádták. Ilyképen természetes volt, hogy az izraeliták egyéb művelődési elemekkel és vallásos szokásokkal együtt az Áten-tiszteletet is átvették.

¹ *Mahler*, The Exodus. Journ. of the Roy. As. Soc. 33. 1. és 65. 1.

² U. o. 66. 1.

Sok, eredetileg egyiptomi szokás mind mai napig is fönmaradt Izraelben! Nem épen a körülmetélés vér-áldozatára gondolok, a mely bizonyára egyiptomi eredetű,* hanem bizonyos *naptári adatokra*, a melyek szoros kapcsolatban állanak a zsidó vallással. Ilyenek pl. az ünnepek megelőző napok, a melyeket «*ereb*»-vel jelölnek meg, tehát pl. *'ereb šabbat, 'ereb roš-šašanah* stb. Ma már világos, hogy ezek az elnevezések évezredek át gyakorolt szokásokon alapulnak és hogy kiindulási pontjuk Egyiptomban keresendő. Tudjuk, hogy Egyiptomban már a *közép birodalom* idején, tehát már a Kr. e. XX. században általános szokás volt, az ünnepet közvetlenül megelőző napot olyképen megjelölni, hogy az illető ünnep neve elé az «*éj*»-nek vagy «*est*»-nek megfelelő kifejezést tettek. Ennek a kifejezési módnak olyan mélyreható jelentősége, hogy az egyiptomiaktól átment az izraelitákhoz is, a kiknél még ma is használatos, még pedig olyan általánosan, hogy más népekhez átszarmazott (lásd a német *Sonnabend, Feierabend* stb. kifejezéseket.)

Olyan szokások ezek, a melyek Egyiptomban már a Kr. e. III. évezredben meghonosodtak és így nem csodálatos, sőt természetes, hogy az izraeliták az egyiptomiak Aten-kultuszát a maguk monotheismusával igyekeztek egybeolvasztani, sőt csakugyan egybe is olvasztották.

Izraelnek Passah, Šabuoth és Succoth ünnepeken, a melyeket lunáris jellegöknél fogva a letett holdfázis által meghatározott holdkör táján ültek meg,

* E. Meyer, *Geschichte d. Alterthums* I. 72. és 250. l.

meg kellett emlékeznie az *Aten* = *Adon*-nal egybeolvadt Jahve-Isten *solaris* jellegéről is. Ez ünnepekben tehát félreismerhetetlen *lunisolaris* jelleg jut kifejezésre, a mely különben már az által is kitünt, hogy a Passah és Succoth ünnepeket nemcsak holdtölte idején, hanem a napéjegyenlőségek táján is ülték meg. Nisan hónapot, a melyben az izraeliták kivonultak Egyiptomból, «hodesz ha'abib»-nak, «a tavaszi napéjegyenlőség hónapja»-nak nevezi a Biblia. Más tanulmányok alapján * tudjuk már, hogy IV. Amenhotep a Kr. e. XV. század végén (1403 Kr. e.) lépett a trónra és hogy az exodus a Kr. e. 1335. év Nisan hónapjának 15. napján, vagyis a Julius-féle naptár szerint márczius 27-én történt. A Julius-féle naptár szerint is április 2-ára esett akkor a napéjegyenlőség. A márczius 27-ére eső holdtölte napja, a melyen Izrael *Gosent* elhagyta, e szerint a tavaszi napéjegyenlőséghez legközelebb eső holdtölte napja volt. Az ünnep hetedik napja, a melyen az izraeliták a hagyomány szerint a «*Jam suf*»-en átmentek, vagyis a szó valódi értelmében elhagyták az egyiptomiak földjét, ennél fogva márczius 33-a, vagyis április 2-a volt, tehát a tavaszi napéjegyenlőség napja, de egyúttal az a nap is, a melynek estéjén a hold új fázisa, az utolsó negyed láthatóvá lett. Magától értetődik, de már a biblia szövegéből is kitünik, hogy a hat hónappal később bekövetkező Succoth ünnepnek az őszi napéjegyenlőségnek kellett megfelelnie. A biblia (Exodus XXXIV,

* *Materialien zur Chronologie der alten Ägypter. Zeitschr. für ägypt. Spr. XXXII. 99. köv. II.*

22) a Succoth ünnepet «*Hag ha'asif t'ekuphat hašanah*»-nak, «a gabona takarítás ünnepének az évi Tekupha idején» nevezi. Tudvalevőleg négy ilyen Tekupha vagy évpont van: Tekuphat-Nisan vagyis tavaszi pont; Tekuphat-Thamus vagyis nyári pont; Tekuphat-Tišri vagyis őszi pont és Tekuphat-Tebet vagyis téli pont. A *Succoth ünnep*, a mely Tišri hónap 15-én kezdődik, tehát az *őszi napéjegylenlőség ünnepe*.

A Succoth ünneppel azonban, épen mert a «*t'ekuphat hašanah*» idejére esett, már a legrégibb idő óta *újév ünnepe* is össze volt kötve. Nem hiába nevezi a szentírás egy másik helyen (Exod. XXIII, 16) a Succoth ünnepet «az év vége» ünnepének. Úgy látszik tehát, mintha a vallási év mellett, a mely a babyloniaiak nyomán a tavaszi napéjegylenlőség ideje körül és pedig Nisan hó 1-én kezdődött, lett volna egy ú. n. *természeti év* is, a mely az őszi napéjegylenlőség idején, gabonatakarításkor kezdődött. Ennek meg volt a maga oka. Tudjuk, hogy a két természetes időkör, az év köre és a nap köre között bizonyos analógia áll fenn, a mely szerint az évkör tavaszi pontjának a napkör reggeli pontja, az évkör őszi pontjának viszont a napkör esti pontja felel meg. Az őskorban, midőn a polgári napot vagy természetes napot «a természetes nap kezdetével vagyis napkeltével kezdték meg, magától értetődött, hogy az évet is a tavaszi ponttal kezdték. Midőn azonban később a hold pályáját is tekintetbe vették és azt választották az időszámítás szabályozójának, akkor nemcsak a hónapokat állapították meg a hold alakja és járása szerint, hanem a holdszámítás következményeképen a polgári napot is az estével kezdték.

E szerint azonban, minthogy a napkör esti pontjának az évkör őszi pontja felel meg, az évnek is az őszi ponttal kellett kezdődnie. Nisan hónap 1-seje továbbra is a vallási év újév napja maradt, mert ettől a tavaszi hónaptól számították az egyes ünnepek megállapítására a hónapokat, míg az őszi napéjegyenlőség hónapja a természeti év kezdetére lett mértékadó. Hogy ez csakugyan így volt, arról a *talmud* egy helyéből győződhetünk meg. A Roš-hašanah tractatus négy különböző újévnapot nevez meg:

1. Nisan hó 1-én : újév napja a királyok uralkodási éveinek kiszámításánál és az ünnepek megállapításánál.
2. Elul hó 1-én : Újév a tized kiszabására.
3. Tišri hó 1-én : Újév a közönséges évekre, valamint a Sabbatévekre és jóbel-évekre, valamint a gabona behordására is (tehát természeti év).
4. Šebat hó 1-én (mások szerint Šebat hó 15-én) : Újév a fák kirügyezésére nézve.

Tehát még Izraél történetének későbbi korszakában is az őszi napéjegyenlőség az úgynevezett «természeti év» kezdete gyanánt szerepelt. Kezdetben a «*Hag ha'asip*» volt ez, a mely Tišri hó 15-ével kezdődött, később újév napját a hónap elejére, tehát Tišri hó 1-re tették, körülbelül úgy, mint a keresztény naptárban még ma is az év nem a téli napforduló napjával, hanem a következő naptári hónap első napjával kezdődik.

Valamely természeti év kezdete nincs épen a ga-

bona behordásához kötve; minden más természetadta eseménynyel is kezdődhetik. Így pl. a régi egyiptomiaknak egyéb évformák mellett volt «*természeti évök*» is, a mely az *első gyümölcsök érésével* kezdődött és a melynek újévnapja körülbelül avval a nappal esett össze, a melyet a későbbi izraeliták «*Hag habikkurim*»-mal jelöltek. A Siut mellett (Felső-Egyiptomban) talált Kr. e. XX. századbéli tíz szerződés között a második bizonyos adományok iránti kötelezettségeket tartalmaz, a melyeket Apuat siuti templomának órás papjai tartoztak a főprófétának *újév napján* átszolgáltatni. Evvel szemben emez arra kötelezi magát, hogy átad bizonyos részt (egy *Hgt*-ot) «az alapítványi birtok minden földjéről a fejedelmi birtok *aratásának zsengeiből*, mint azt Siut valamennyi alattvalója aratásának zsengeivel teszi. Parasztjai közül is mindegyik beszolgáltat ebbe a templomba *földjének zsengeiből*.» Továbbá: «Nohát tudjátok, hogy ha egy fejedelem vagy valamely alattvaló valamit beadott a templomba *aratása zsengeiből*, úgy nincs kedvére, hogy valami elveszzen abból, sem az, hogy valamely jövendő fejedelem a jövendő papoknak leszállítsa azt, a mit egy másik fejedelem szerződés által állapított meg.*

Az egyiptomiaknak tehát volt olyan évformájok is, a melynek *újévnapja az első földtermények érésével esett össze*. Az idézett szerződésekben említett újévnapt. i. csak egy külön «*természeti év*»-re vonathozhatik, a mely az «*első termények*» behordásával kezdődött.

* Erman, Zehn Verträge. Zeitschrift für ägypt. Sprache 1882, 169. l.

Ezen az úton a legfontosabb művelődéstörténeti és naptári tények egyikének a megismeréséhez jutottunk. E természeti év újévnapján ajánlották föl a termények zsendéit. Ha meggondoljuk, hogy a hónapok az egyiptomiak valamennyi évformájában ugyanazt a nevet viselték,* hogy ennél fogva mind az állandó természeti év, mind a Siriusév és a mozgó év kezdete Thoth hó elseje volt, akkor újév napját megelőzte:

5 szökőnap

Mesori hónap 30 napja

Epiphi hónap 30 napja

stb.

Ha ennél fogva 50 nappal visszamegyünk az illető év újév napjától, a melyen a termények zsendéit föl kellett ajánlani, Epiphi hó 16-ához jutunk. A szentírás szerint (Nevit. XXIII. 15—16) Izraél köteles volt az 1. hónap 16. napjától, a mely a «*Hodeš ha'abib*,» «Abib hónap» nevet viselte, 50 napot számlálni, míg a *Hag habikkurim*-ot «a zsendék ünnepét» meg kellett ülni. Az egyiptomiak és az izraeliták szokása közt akkora a hasonlóság, hogy bizvást azonosíthatjuk őket és a biblia *Abib* hónapját az egyiptomiak *Epiphi* hónapjával egyezőnek tekinthetjük.

Evvel egy olyan kérdést oldottunk meg, a melyet sokszor értelmeztek. A *chodeš-ha'abib*-ot általánosan «a termékeny érésének hónapja»-val és a «kalászosok

* Ezek: 1. Thoth, 2. Paophi, 3. Athyr, 4. Choiak, 5. Tybi, 6. Mechir, 7. Phamenoth, 8. Pharmuthi, 9. Pachon, 10. Payni, 11. Epiphi, 12. Mesori és 5 toldaléknapp (vagyis szökőnap).

hónapjá»-val azonosítják és fordítják. Ezt az Exodus IX. 31. versével indokolják. Itt az áll: *ki has^eorah 'abib* «mert az árpa érett volt»; *'abib* tehát annyi mint «érett», *hodes^s ha'abib* pedig «a termények érésének hónapja». Mások, pl. *Strack*, így fordítják: «mert az árpanak kalászhai voltak» és azért a *hodes^s ha'abib*-ot a «kalászhai hónapja»-nak nevezik. De már a biblia szövege szerint is lehetetlen, hogy az Exodus IX. 31. említett *'abib* szó bármilyen összefüggésben legyen a *hodes^s ha'abib*-val; mert az Exodus XII. szerint a tizenkét csapás közül, a melyek a faraót érték, csak egyik történt Nisan hónapban, az *elsőszültettek megöletése*. A jégeső csapása, a hetedik az előkészítő csapások közül, a melyre épen Exod. IX. 31. vonatkozik, bizonyára nem esett meg Nisan hónapban, tehát semmi esetre sem a *hodes^s ha'abib*-vel jelölt hónapban. A *hodes^s ha'abib* nem egyéb, mint az «*Abib hónap*» és mint már láttuk, *egyiptomi* eredetű, mert ugyanaz, mint az Egyiptomiak «*Epiphi*» hónapja, még pedig az aratással kezdődő természeti év *Epiphi* hónapja. Még megjegyezzük, hogy az arabok még mai napság is, ha a *šuhúr el-kebt*-ről, «az egyiptomiak hónapjairól» beszélnek, az «*Epiphi*» név helyett «*Abib*» nevet használnak.

A legkevésbé sem lehet kétséges, hogy a bibliában említett *Hag ha^kaczir* = «aratási ünnep», a mely mint *Hag habikkurim* = «az első termények ünnepe» is előfordul, azonos az *egyiptomiak természeti évének újévnapjával*.

A további párhuzamos jelenségeknek még egész sorát idézhetnők, a melyeket a bibliai és egyiptomi kul-

turák behatóbb vizsgálata útján állapíthatunk meg, de már a föntiek is eléggé tanuskodnak arról, hogy az egyptologia és biblia legalább is annyira érintkeznek, mint «Bábel és a Biblia.»

Budapest.

Dr. Mahler Ede.

ÁTTÉRÉSEK A MULTBAN.

Korunk divatos betegségei sorában feltünő helyre vergődött a vallásváltoztatás erkölcsi nyavalyája, mely különösen nálunk, magyar zsidóknál öltött igazán járványszerű jelleget. De nem hiányzott az a multban sem soha, mert a hitehagyás általában olyan régi, mint maga a hit, illetve a hitfelekezetek elszaporodása. A hol különböző vallások tagjai élnek egymás mellett, ott a többség mindig kereste a módját, s megtalálta az eszközöket, hogy a többiek sorában híveket szerezzen a saját vallásának. Ezek a törekvések, melyek nem egyszer romboló összeütközésekre, véres küzdelmekre vezettek, az emberiség történetének legtanuságosabb, habár nem épen legragyogóbb mozzanatai közé tartoznak s végig kísérik életét a legtávolabbi multtól a jelenkorig. A többség, fölszerelve az állam és a társadalom minden hatalmi eszközével, az erőszak és a csábítás ezerféle fegyverével, sohasem pihentette térítő törekvéseit s tengernyi véren s könnyen átgázolva, igyekezett elérni célját, melyet «az egy akol egy pásztor» jelmondatába foglalt. Nem csupán nyers erőszakkal dolgozott. Megejtette a gyöngé meggyőződésüek, a kishitüek lelkét, hiúsá-

gukra, erkölcsi hibáikra, anyagi érdekeikre fektette számításait, s ilyen úton legalább időnként talán többeket, mindenesetre társadalmilag tekintélyesebbeket tudott atyáik hitének megtagadására bírni, mint a kópád és elnyomás, a vér és vas eszközeivel.

A magyar zsidóság legrégibb multjában is elég gyakoriak az áttérések. A kath. egyház, mióta magyar földön megalakult, itt is hódító, terjeszkedő hatalomként lépett föl, s megszületésének pillanata óta nemcsak a pogányok, hanem a haza földjén élő más felekezetek, a többek közt a zsidók sorából is szaporította hiveinek számát. Mindazáltal jellemző, hogy azon legrégibb okiratban, mely a magyar zsidók történetére vonatkozólag az áttérések kérdését érinti, nem arról van szó, hogy a zsidók térnek át a kath. vallásra, hanem ellenkezőleg arról, hogy keresztények (e szó alatt akkor kizárólag római katolikust értettek), s szakadárok, vagyis görög nem egyesültek hagyják el vallásukat s fogadják el a mohamedán vagy zsidó «babonaság» ot. A pápa követe emelt panaszt ez áttérések ellen, s sürgetésére IV. Béla 1234-ben, mikor még csak ifjabb király volt, az oltár előtt szent esküvel vállalt kötelezettséget, hogy az ilyen áttéréseket kiméletlenül ki fogja irtani. Ez az első eddig ismert eset, mely okiratainkban zsidó-magyar áttérésekről szól. Róma emelte a kívánságot, hogy a király akadályozza meg a zsidóvallásra való áttérést, az áttérteket meg kiméletlenül, az állam összes hatalmi eszközeivel fenytse. A XIII. század ez évtizedeiben a kath. egyház intézményei már mind régóta meg voltak hazánkban teremtvé; az egyház legyürte a pogányságot, megalkotta

föltétlen uralmát, megnyerte magának az államot s a társadalom túlnyomó nagy részét, érvényre emelte saját törvényeit és szellemét a közéletben s legelől a zsidókat sujtotta, kiknek száma itt már alig néhány ezerre ment s kiknek jogállása és vele vagyonsága nagyon kedvezőtlené vált. Lehetséges-e, hogy ily körülmények közt az üldözött, elszegényedett zsidóság vonzó, csábító erőt gyakorolhatott volna az uralkodó, fényben és hatalomban pompázó kath. egyház híveire? Az a körülmény, hogy a pápai követ említi az áttéréseket, egymagában még nem bizonyíték, hisz Róma abban a korban, midőn a legkiméetlenebbül folytatta az irtó háborút a máshitűek ellen, nem egy olyan váddal vagy panaszszal állt elő, mely homlokegyenest ellenkezett a tényleges viszonyokkal. Mindazáltal nem lehetetlen, hogy ez időben még történtek nálunk áttérések a zsidó vallásra, még pedig nem ritka kivételképen, hanem aránylag nagyobb számmal is. Hasztalan küzdött az egyház századokon át az úgynevezett vegyes, vagyis keresztény-zsidó házasság ellen, hasztalan ismételte a legszigorúbb alakban tilalmait, hasztalan üldözte messzeterjedő befolyásának s kimeríthetetlen erejének rideg kiméetlenségével azokat, kik ily házasságot kötöttek. Az élet erősebb volt az ő mindenható akaratanál is, s a társadalom gazdasági és polgárosodási viszonyai közt, melyek az Európaszerte aránylag nagyon csekély népességet elválaszthatatlanul egymásra utalták, csak nagyon nehezen és lassan tudta akarátát érvényre emelni. Épen ez időben tett nálunk újabb kísérletet, hogy a királyi hatalmat rá kényszerítse ebbeli akaratanak teljesítésére, s az állam segé-

lyével a vegyes házasságoknak teljesen véget vessen. De ez időbeli újabb erősödése kétségtelenné teszi, hogy még mindig dívtak nálunk a zsidó-keresztény házasságok, még pedig törvényes házasságok, vagyik olyanok, melyek a valláskülönbség daczára kellő formások közt kötöttek. Tulságos számuak e házasságok a sok tilalom és üldözés, másrészt a zsidó lakosság csekély száma miatt már akkor sem lehettek. De mindenestre akadtak ily házasságok, s így megtörténhetett, hogy a házasfelek egyike idővel fölvette a másiknak vallását. Ha a zsidó tette azt, ha ő tért át keresztény házastársa vallására, akkor rendben volt minden. Ellenkező esetben az egyház zajt ütött, s az egyes esetet úgy tüntette föl, mintha a keresztények tömegesen csatlakoznának a zsidósághoz. De a zsidók jogi és gazdasági helyzete sem akkor, sem az előző században nem volt olyan, hogy nagyobb számú embert csábíthatott volna áttérésre. És csakugyan okleveleinkben az egyház részéről ez az első és utolsó ilyen panasz, mert ez időben sikerült a vegyes házasság elleni tilalmát nálunk is teljes érvényre juttatni s mihelyt ez megtörtént, megszűntek a zsidó vallásra való legalább nyilvános áttérések, melyekről nincs többé szó régi okleveleinkben.

Ellenben ép ez időben kezdenek az oklevelek egyes zsidóknak hitehagyásáról szólani. Hogy ez áttérések nem akkor kezdődtek, hanem a magyar egyházzal egykoruak lehetnek, az okleveles bizonyíték nélkül is kétségtelen, mert még a történelmi családok közt is akad egyik másik, melynek származása a zsidóságra vezethető vissza. De 1236-ból már kétséget nem tűrő

oklevél is emlékezik ily áttérésről. Pár évvel előbb történhetett, hogy Nevronius és Anzelmus nevű zsidók megjelentek Uriás, a hatalmas pannonhalmi apát előtt s kijelentették, hogy a kath. vallásra akarnak áttérni. Az apát örömmel fogadta ajánlatukat s az áttérés megtörtént. Az okiratból nem tűnik ki, hogy az áttérők kértek-e az apáttól jutalmat, vagy ő volt-e az, a ki vallásos buzgalmából ígérte nekik, hogy gondoskodni fog további megélhetésükről. Annyi bizonyos, hogy az áttérés előtt vagy után az apát kötelezte magát, hogy bizonyos összeg pénzt és más ingóságot ad nekik évenként mindaddig, a míg élnek. Csakhogy Uriás apát igen nagy úr volt; fáradhatatlanul rendezte dús jószágait s örökös perpatvarban élt szegény jobbagyaival, ellenben elvállalt kötelezettségei teljesítésében kevesebb buzgalmat szokott kifejteni. Hamar megunta tehát a két áttértnek évi díjazását, s abba is hagyta, hasztalan kérték, követelték az ígért jutalmat. Az apát, mihelyt célját az áttérés megtörténtével elérte, nem törődött többé velük. Mikor az illetők belátták, hogy hasztalan kopogtatnak nála, végre közvetlenül Rómába fordultak s ott emeltek panaszt az áttérésöket jutalmazni nem akaró apát ellen. És Róma nem hagyta cserben új lelki hódítását. Maga IX. Gergely pápa, a zsidóság egyik legkiméetlenebb üldözője, kelta két kitért ügyének oltalmára s 1236-ban meghagyta Uriás apátnak, hogy elvállalt kötelezettségét a két áttérttel szemben lelkiismeretesen teljesítse. Egyszermind megbizta az esztergomi érseket, hogy ha az apát a pápai rendeletnek nem tenne eleget, felebbezést kizáró egyházi büntetéssel kényszerítse az illetőknek

biztosított segély állandó kifizetésére. Engedett-e az apát a meghagyásnak, s mi történt az áttértekkel, arról az okiratok nem szólnak. De esetök jellemző világot vet a kor viszonyaira, s a magyar zsidóság akkori állapotára. Nevronius és Anzelmus kétségkívül az élet küzdelmeiben nehezen boldoguló, szegény zsidók lehettek, s olyan helyzetben tengődött akkor a hazai zsidóság túlnyomóan nagy része, ámbár épen ez időben volt néhány vagyonosabb család is, így Teka kamaraispán, ki IV. Bélától birtokadományt kapott. Csakhogy az ilyenek a legritkább kivételek közé tartoztak, ellenben a tömeg, az a pár ezer zsidó, a ki az egyház és társadalom minden üldözése mellett megmaradt a földön, melyen született, szegény volt s vallása miatt a legsúlyosabb viszonyok közt küzdött megélhetésért. Nem csoda tehát, hogy akadtak sorában egyesek, kik levetették a vallás nyügét s jutalom fejében az uralkodó egyházhoz csatlakoztak. Ilyenek voltak Nevronius és Anzelmus, kik az áttéréssel gondtalan életet igyekeztek maguknak biztosítani. Nem egészen bizonyos, célt érték-e, de bizonyos, hogy a vallásváltozást üzletnek tekintették, s kétségkívül legtöbb követőjük hasonlóan gondolkodott.

Az üldözés és elnyomás a századok folyamán egyre fokozódott, s ennek megfelelően szaporodhattak a fentebbihez hasonló indíték sugallta áttérések is. 1438-ban furcsa eset történt Pozsonyban, mikor Mertlein zsidó fia, Szalmán ki akart keresztelkedni, szorgalmasan járogatott a szent Lőrincz-templom plébánosához, hogy a kath. vallás tanaiba bevezesse. Egyik ilyen útja közben azonban megesett vele, hogy

Ventur Gáspár zsidó bíró elfogatta, börtönbe vetette s vagyonát zár alá helyezte. A király azon városai-
ban, a hol zsidók laktak, a zsidó bírói állandó tiszt-
séget mindig keresztények viseltek. Így Pozsonyban is
Ventur Gáspár töltötte be e fontos hivatalt, a ki hű
katholikus s előkelő polgári család sarja volt. Bizo-
nyára nem a zsidók iránti túlságos szeretetből s val-
lásuk iránti tiszteletből igyekezett tehát Szalmánt az
áttérésben akadályozni, s kétségkívül meg sem aka-
dályozta, mert Szalmánnak nyomban akadtak előkelő
oltalmazói, kik kiszabadították a börtönből, mire a
hitbuzgó Albert királyhoz fordult, ki elrendelte elkob-
zott vagyonának kiadását is. Szalmán urat mi sem
akadályozta tehát föltett szándéka végrehajtásában, s
bizonyára elkeseredetten hagyta ott régi hitfeleit, hogy
új vallásában éreztesse velök gyűlöletét. Az áttértek
közt ugyanis nem volt ismeretlen az a típus sem, mely
a szeretet vallásához csatlakozva, a gyűlölet és a
bosszú vak indulatával igyekezett egykori hitfeleinek
fájdalmas sorsát még türhetetlenebbé tenni. Okleve-
leink egy ilyen gyászalakról külön is megemlékeznek.
Neve Lénárt volt s Pozsonyban élt, hol egykori hit-
feleit hosszú időn át szóval és tettel bántalmazta s
különböző igazságtalanságokkal üldözte. Pozsony kü-
lönben is igazi gyehennája volt az ott lakó zsidóknak
s II. Lajos király maga kényszerült 1518-ban az
ottani hatóságok és lakcsok gyűlölködését és rossz
indulatát a zsidók irányában megpellengérezni. Ilyen
környezetben a kitért Lénártnak bő alkalma nyílt
egykori hitrokonait bántalmazni, életöket megkeseri-
teni. A hatóság nem fekezte meg üzelmeit, s nem

nyújtott oltalmat a sértett zsidóknak, ha előtte panaszt emeltek. A szegény üldözöttek végre II. Lajos királyhoz folyamodtak, ki az országgyűlés alkalmával egyik főhivatalnoká által szigorúan meghagyta a pozsonyiaknak kétségkívül a gyűlésen megjelent követek útján, hogy Lénárt gonoszságának véget vessenek, s a zsidókat megvédjék bántalmazásai ellen. Csakhogy a pozsonyiak fülök botját sem mozgatták s nem törődtek a királyi rendelettel. A zsidók ismét a trónhoz fordultak tehát s 1523-ban csakugyan újabb szigorú rendelet ment Pozsonyba, mely utasítja a hatóságot, hogy az ottani zsidókat minden igazságtalanság ellen megvédje, Lénárt és mások antisemita kicsapongásait pedig megfékezze. Volt-e hatása ez újabb parancsnak, az az oklevelekből nem tűnik ki. De ha tekintetbe vesszük, hogy Pozsonyban milyen keveset törődtek Lajos királynak a zsidók érdekében kiadott más rendeleteivel s hogy például milyen könnyen akadályozták az ottani hatóságok a külön zsidóruha eltörlése tárgyában ismételve kiadott leiratok végrehajtását, úgy alig látszik valószínűnek, hogy a királyi akaratnak Lénárt kitért zsidó ellenében érvényt szereztek volna. Ez időben a királyi tekintély már annyira lehanyatlott, hogy nemcsak a fontos Pozsony, hanem nála sokkal jelentéktelenebb elemek is büntetlenül paczkázhattak vele.

Az áttért zsidó e gyűlölködő szerepével szemben annál meglepőbb, hogy alig pár év múlva, 1529-ben zsidó részről a kitért zsidók tanúbizonyságára történik hivatkozás. Ezt a szörnyű bazini vérvád alkalmából tették, melyet Farkas, bazini és szentgyörgyi gróf

a legalacsonyabb indítékokból emelt a Bazinban lakó zsidók ellen. Nem akarva adósságait megfizetni, rájuk fogta, hogy egy fiúgyermeket megöltek, mire összefogdostatta, kínpadra vonatta, s a kínpadon kieroszakolt, tehát értéktelen vallomások alapján tömegeesen kivégeztette őket. Hogy eljárását szépítse, egy ma is ismert röpivet iratott, melyben ismételte azt a középkori vádat, hogy vallásos céljaikra a zsidók keresztény vért használnak. Minthogy Pozsonyból és Sopronból akkor a zsidókat már kiűzték, a bécsi hitközség tiltakozott e rettenetes rágalom ellen s felkérte Ferdinánd királyt, hogy intézzon kérdést a szaktudósokhoz, vagy akár a kikeresztelkedett zsidókhoz, vajjon használnak-e a zsidók keresztény vért bármilyen vallásos szertartásaiknál? Ferdinánd király el is rendelte a vizsgálatot, de vajjon előálltak-e a kitértek, hogy egykori hitfeleiket a hazug vád ellen megvédjék, annak nincs okleveles nyoma. Annyi bizonyos, hogy a vérvád fenmaradt, noha nem szűntek meg az áttérések azután sem. Csakhogy a reformációval megszaporodtak az új vallásfelekezetek, melyek az államban sokkal jelentősebb szerepet játszó néprétegekből ujonozották magokat, mint minők a zsidók voltak. Az uralkodó egyház, alig hogy kiheverte a csapást, melyet a hitújítás mért reá, első sorban a magyar protestánsok visszatérítésére fordította tehát dús fegyvertárának minden eszközét. Így a XVII—XVIII. században nemzeti történelmünket nagy részt a vallásos küzdelmek, az erőszakos térítés és hitehagyásra való csábítás töltik meg e véres mozgalmakban töméntelen és dús erőveszett kárba, melyet a magyar állam és a magyar

nemzet polgárosodása, testi-lelki kifejlesztése érdekében sokkal hasznosabban lehetett volna gyümölcsöztetni. E nehéz tusák közepett sem szünetelt teljesen a zsidók közötti térítés. De a küzdő hatalmak nemesebb vadra vadásztak, egymást igyekeztek megteríteni. 1848—67 óta látszólag megszűnt ez a küzdelem, s a tényleges birtokállomány alapján valami békekötésféle állt be a különféle keresztény felekezetek közt. Annál nagyobb erővel, a csábítás százféle s épen nem válogatós eszközével vetette immár magát a térítés a magyar zsidóságra s megtörtént az a csodálatra méltó, csaknem hihetetlen dolog, hogy abban az időben, mikor az ország törvényei a jogegyenlőség és lelkiismereti szabadság alapján épültek föl, a zsidóság bizonyos rétegeiben valósággal járványszerűen pusztít az áttérés betegsége. De sok ezeréves történetének fájdalmas és lélekemelő folyamára visszapillantva, a zsidóság elmondhatja: alios jam vidi ventos, aliasque procellas! Rettenetesebb, rombolóbb viharokat is átélt már, s múltjából azt a reményt merítheti, hogy a mint elmúltak a századok irgalmatlan üldözései, úgy fog elmulni a legujabb idők sajátos divatja, a látszólag önkéntes áttérések fergetege a nélkül, hogy élete fájának egészséges gyökereit megrontaná.

Dr. Acsády Ignác.

TEMETŐBEN.

Zugó, kavargó, meddő agyvelővel
A várost járom, melyre füstök ülnek ;
Érzem: gyötrő, idegbontó erővel
Lelkemnek minden húrja hogy' feszül meg.
Érzem, hogy tompán, egy zengést sem adva,
Egyetlen pattanással megszakadna . . .
Szorongás, gond környékez mindenünnen,
El hát! El innen!

Ugy érzem, minden épület-tömeg
Szivemre van tornyozva egy halomban,
S szegény szivem vonaglik és remeg,
S vérét ereszti metsző fájdalomban.
Úgy érzem, a köd minden szem koromja
Elmémre száll, szennyes homályba vonja,
S kihúyni készül benn az öntudat,
Mind kisebb fényt mutat . . .

Hányan vagyunk, mi légyként csapkodók,
Kik cél s irány nélkül itt röpkedünk?
Aztán a város, e nagy szürke pók
Feszít ki nyirkos hálókát nekünk.
Hogy elgörnyedt gerincünkön keresztül
Horpadt mellünket átölelve restül
Kiszívja ifju életnedveinket,
Juttasson tönkre minket.

Hányan vagyunk, kik harcolunk a máért,
Feledve az átküzdött tegnapot:

Ember, ki így él, bárminő soká élt,
 Nem létet él, hanem csak egy napot:
 A holnapról nincs eszménk, nincs fogalmunk,
 Holnapra kár tervelnünk, kár akarnunk,
 Nincs mult, jövő, csupán a szűk jelen
 Ásít ránk szüntelen.

S ha elhullunk, idő előtt kivásva,
 Hörgő jajunkat rögtön elnyeli
 Az élők élesebb rikoltozása,
 Mely oly vad, s kínnal mégis oly teli!
 A ködbe olvad ólomszínű testünk,
 És ott enyészünk el, ahol elestünk,
 Vagy tán, kik végén csörtetnek a sornak,
 Ránk is tipornak . . .

Kitépem én gyászlátó lelkemet
 E bódultan viharzó forгатagbul,
 Mely jót és rosszat egyként eltemet,
 És napról-napra örvénylik vadabbul.
 Elindulok keresni csendet, békét,
 A nyugalomnak boldog menedékét,
 Megyek, hol lelkem ezt föllelheti:
 A temetőbe ki.

Ott vagyok a kis zsidó temetőben,
 Mely meghuzódik dús szántók között,
 Kikért e sok föld egykor terme bőven
 Most mind e szűk birtokra költözött,
 De olyan is szunnyad benn, ki soha
 Nem aratott egy szálát sem, noha
 Élte tavaszán bőkezűn vetett
 Fényes reményeket.

Tölgyfák alatt, szagos kakukfű nyílik,
 Mit emberkéz még tán meg sem szedett,
 Legtöbb a roskadt, süppedt hátu sír itt,
 Mert az idő rájuk nehezkedett.
 És hallgatás terül e hely felett el,
 Csend, mely a sírokból emelkedett fel,
 Halottak néma, hűvös hallgatása:
 Lelkem megnyugtatója.

Héberbetűjü, mohos kőlapok
 A sírfejeknél ferdén állanak.
 Írásuk már régen lekophatott,
 Elmosta eső és fölszívta nap.
 Gránitjuk is már indul pusztulásnak,
 Ezek frigytáblái az elmulásnak
 A már olvashatlan jelek rovatja:
 A halál tízparancsolatja.

Megállok egy új síremlék előtt
 E kő alatt pihen jó nagyapám
 Agg gyöngesége vitte sírba őt,
 Örökségül anyámat hagyta rám.
 Hogy földerítse szívemet vigassza,
 Hogy ráncos homlokom megsímogassa,
 Hogy fárasztó utamon támogasson,
 Lelkemre hasson.

De küzdelmében már ő is kifáradt,
 Ő sem lehet lelkem vigasztalása,
 Kinek arcáról mindig bánat árad,
 Vidámságot hogyan derítne másra?
 Kinek könnyfátyol borul a szemére
 A más könnyét hogyan törölhetné le?

Hogy ébresszen reményt, mely elveszett,
A kétségbeesett?

Fölsír belőlem elfojtott keservem :
— Óh jó halott! jöttem tanácsodért.
Leroskadok, ha nem könnyítasz e terhen,
A melyre élők nem nyujtnak segílyt.
Éltedben engem legjobban szerettél
Most ím csüggedten állok sírkövednél.
Előtted már meg van világostva
A titkok mélyhomályu titka.

Nézd, hurcolom az életadta jármot,
Minden lépésem kínzó kényszerűség,
Ki szól velem, mind vagy gonosz vagy álnok,
Minden mosolyom később keserűség,
Minden tettem szégyenteljes alázat . . .
De lelkem néha maga ellen lázad
S akkor keresi mindebben a célt:
Miért teszem, miért?

Mondd hát meg: érdemes-e küzdeni
Ezért a végső keskeny nyughelyér'?
A sír nyugalma van oly isteni,
Hogy mind e nagy vesződéssel felér?
Oh mondd, van-é mély alvástoknak álma,
Melyben a pihenő gyönyört találna?
Avagy halálunk, ha ránk hullt a rög
Álmatlan és örök? . . .

De kérdésemre nincs, ki válaszolna,
A fű, fa nem beszél, nem a halott,
S tán meg sem érteném szavát, ha szólna,
Csak ülök könnytől ázott arccal ott.

Amint az alkony halk szárnyon le lebben
 A némaság nő mind rejtelmesebben,
 S ki tudná eltalálni mit jelent
 A temetői csend? . . .

Budapest.

Gábor Andor.

JÓKAI MÓR.

(Művei a zsidóság szempontjából.)

Felolvasásra került az IMIT 1905. jan. 3-iki felolvasó estéjén.

1898 május 1. életem egyik legbecsesebb emléke lesz mindenha. Akkor voltam oly szerencsés, hogy Jókai Mórral személyesen érintkezhettem. Bajza-utcza lakásán kerestem föl, hogy megkérjem, lenne oly kegyes és írna «Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók» című művemhez előszót, hisz ő a legnagyobb élő tanuja azoknak a csodás időknek.*

Ott láttam a költőfejedelmet az ő mesés kincstárában, a milyennel koronás fejedelmek nem dicsekedhetnek; mert azokat a páratlan kincseket, melyek hivatva vannak örök nemzeti kincsekké válni, nem örökölte, nem mástól nyerte ő, mind úgy szerezte csodás erejével, bűvös hatalmával és pedig nem csak az ő hasznára és dicsőségére, hanem a magyar nemzet javára és büszkeségére is.

* Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók, Jókai Mór előszavával. Kiadta az izr. magyar irod. társulat. Budapest, 1898.

És mikor megelevenedik előttem a jelenet, az ősz mester az ő dolgozó szobájában, körülvéve alkotásainak büszke seregétől, akkor vallom a nagy Taine szavainak igazságát: «Ha szemeiddel tekinted a látható embert, mi után kutatsz? A láthatatlan ember után». Úgy van. Nem azt a látható embert, a ki Jókai egyéniségében oly varázslatos volt, hanem azt a láthatatlan embert, a ki abban a burookban lakozott, kerestük, hogy leborulhassunk nagysága előtt; azt a láthatatlan embert, a ki oly végtelen magasan állott a közönséges emberi színvonal fölött, hogy nem is érünk föl hozzá, a ki örökké nagy és dicső marad a látható ember pusztulása után is. Azt a láthatatlan embert bámultuk, a ki istenadta hatalmánál fogva fölszállott az egekig és lehozta azok káprázatos birodalmát; lefurta magát a föld közepébe és fölhozta annak csodás világát; azt a láthatatlan embert, a ki nekünk ismeretlen módon behatolt az emberi lélek legtitkosabb bensejébe, az emberi szív legrejtettebb zugába és fölszínre hozta azoknak eszményi, angyali jóságát, vagy pedig pokoli, ördögi rosszaságát; azt a láthatatlan embert, a ki bűbajos szellemmel, csodatévő képzelettel mesészerű világokat alkotott meg és kénye-kedve szerint vezetett bennünket azokban, mi pedig követtük őt akaratunk ellenére is azokon a járatlan utakon, melyeken csak ő tudott oly biztosan haladni.

És ehhez a Jókaihoz fordultam én a magyar zsidóság történeti ügyében, ő pedig habozás és ingadozás nélkül kész volt annak érdekében szavát hallatni. Ki is állította azt a díszoklevelet, melyre a magyar zsidók örökké büszkék lehetnek, melynek minden szava

Jókai nagy lelkének tiszta forrásából fakadt és igazságszeretetének előítélettől, elfogultságtól ment ítéletét hirdeti.

Már akkor, mikor ő a magyar zsidók hazafiságának eme nagybecsű bizonyítványát adta ki nekem írásban, támadt bennem az a gondolat, hogy átkutatom azt a kincses bányát, melyet ő a világnak csodálatos bőkezűségében megnyitott, az ő műveinek hatalmas sorozatát, hogy egy halomra hordjam azt az értékes anyagot, melyet abban a zsidó nép és történetének ismeretéből, annak igazságos megítéléséből folyó véleménye nekünk nyújt.

Most, mikor már örökre megszűnt teremteni az a kifogyhatatlan szellem, mikor végkép elapadt az az egykor föltartózhatlanul ömlő forrás, most annál készségesebben vállalkozunk e munkára, mert kegyeletes tartozást rovunk le vele; mert nem csak a mi dicsőségünkért tesszük, nem egyedül azért, hogy a zsidóságnak koszorút fonjunk abból a méltánylásból, melylyel a világ legnagyobb szellemeinek egyike, a magyar irodalom örök büszkesége iránta viseltetett, hanem tesszük ezt ép oly mértékben azért, hogy hódolatunkat és hálánkat bizonyítsuk a megdicsőült Jókai Mór iránt, nem csak mint magyarok, hanem mint zsidók is.

Föltétlenül megérdemli ezt részünkről, mert nem csak annyi szeretettel foglalkozott a zsidósággal, mint kevés magyar író, de oly igazságossággal, mint azt más vallású bírálóinktól nem igen szoktuk meg. Pedig egyszer Jókai is antisemita volt, mint azt ő maga elbeszéli és pedig gyermekkorában, «mint sok fejletlen ember». Tudatlan cselédek tele mesemondázták a fe-

jét, hogy a zsidók páskaünnepükre keresztény gyermekek vérért használják és megméltelyezték így a lelkét.

Később tapasztalta Jókai, hogy nem csak tudatlan cselédek, hanem műveltnek nevezett férfiak is terjesztették, még magyar földön is, azt a rémmesét és «Rákóczi fia» regényében az Asphaleia, az a titkos társaság, melynek törvényei közé tartozik: «Felekezeteiket, pártokat, nemzetiségeket egymás ellen háboruszkodásra ingerelni», az egész természetesen kötelességének tartja: «A zsidókra rituális gyilkosságokat kiáltani, a husvéti páskához használt keresztény vér felőli mesét felujítani». (Rákóczi fia, 50 l.★)

És ez a mese még mindig megtette hatását, úgy mint a gyermek Jókainál is. Irtózott a zsidóktól, gyűlölte őket és mikor az iskolában egy negyven évet meghaladó zsidó diák, a már családos Koricsáner összeveszik vele a fölött, hogy a «h» mássalhangzó-e a magyar mértékes versben vagy nem, akkor a 14 éves Jókai megvetésének egész hevével megragadja a zsidó gallérját és hátba öklözi; hisz csak egy zsidó! Igaz, hogy ezért tanárától, de még inkább tisztalelkű édesanyjától elveszi büntetését, ő azonban csak akkor tér meg igazán, mikor az a nemeslelkű Koricsáner eljön hozzá, hogy — ugymond — bocsánatot kérjen, hogy okot szolgáltatott a Móricznak, hogy őt megüsse. «De én neked nem fájt», szól a vén zsidó diák, «mert neki van igazsága és van jó ökle. Majd azzal az öklével meg

* Idézeteink mindenütt a 100 kötetes nemzeti kiadásból valók.

fogja ő védelmezni a zsidót, a mikor a zsidónak lesz igazsága.» És Koricsáner eltalálta. Jókai, mint írja, e percztől fogva lett filosemitává. És ez nála nem csak ideális frázis volt, átment az életébe is. A hol csak iskolába járt ezután, mindig arra törekedett, hogy zsidó társaival becsülettel bánjanak. Maga előljárt a jó példával és igaza van: a szeretetnek is van hódító ereje. (Életemből, Én és a zsidók, 295—301. l.) Jókai pedig ezzel az erővel akart küzdeni a zsidóság mellett is, ezt bizonyítja egész élete, lelkének minden megnyilatkozása.

Jókai ép ezért, bár felekezetének hűséges fia, teljesen elfogulatlanul áll a zsidó vallással szemben, mert ő azt vallja és hirdeti: «Minden hit jó, csak megtartásokat, s legyen mindenki tisztelettel a másé iránt. A teremtő az egyik embernek is olyan édes atyja, mint a másiknak, nem elég, hogy valaki azt mondja: Uram, uram! hanem szükséges, hogy szívében szeretet legyen, mely nélkül a hit megholt állat». (Életemből, II. k. 54. l.)

Mert bizony, ha az ember erőszakosságot, jogtalanságot követhet el kénye-kedve szerint, mire való akkor a vallás, a hit, a keresztyének és zsidók minden hitágazata? (Arany ember, I. 77. l.)

A ki így gondolkodik a léleknek fontos szükségletéről, a hitről, az emberi cselekvésmód biztos irányítójáról, a vallásról, az természetszerűen elítéli a hittéritést (A barátfalvi levita, 98. l.) és még inkább a könnyelmű valláscserét.

Már legelső nagyobb munkájában, mely, elég jellemző Jókaira, «*A zsidó fiu*» drámája volt, méltó ki-

fejezést ad e véleményének. Salamon, a ki örülten szerelmes Kaján leányába, úgy hogy el akarja azt egy éjjel rabolni, arra az ajánlatra, hogy térjen át a keresztény vallásra, különben följelentik, mint leányrablót, azt feleli:

Nem, az nem lehet,
 Apám, hogy átkozzam meg, jó apám
 Ki egykor térdein elringatott,
 És a kebelt, melynek tejét szivtam,
 Anyámat s hamvait, s az agg hitet,
 Melyben születtek és haltak őseim,
 Jákobnak és Dávidnak őshitét,
 Hogy hagyjam el? hogy váljak tőlük el?
 Mi hasznod néked lelkem pusztulásán?

(II. felvonás, VI. jelenés.)

És Salamon, a zsidó fiú, míg teljesen el nem veszti lelki erejét, küzd az ellen a szörnyű bűn ellen, hogy elvesse magától azt a hitet, melyben ősei éltek és haltak.

Ugyancsak irtózik ettől a lépéstől Magnéta, a zsidó bűvésznő. Mikor Borodinszky bűvész el akarja venni és azt kéri, hogy térjen ki, hisz az neki nem kerül áldozatba, zsidó nőnek kereszténynyé lenni, akkor Magnéta kereken visszautasítja és egyik főoka, hogy az, a minek az áttérést meg kell előzni, az borzasztó: «Annak a menyasszonynak, mielőtt a keresztséget felveendi, meg kell átkozni az elhagyott vallását, apái hitét, ... megátkozni az apák ereklyéit s a bálványok közé, a Thammuzhoz, az érczkigyóhoz, az arany borjuhoz vetni! Oh, az rettenetes szertartás! S te azt mondod, hogy ez semmi áldozat? Hát neked csak az fáj, a mi a bőrödet sérti?» (Magnéta, 64. l.)

Ó, hányak vághatná ezt szeme közé, a mai zsidó renegátoknak, ez a bűvésznő, a kinek érző lelke van és aki sokkal magasabban áll, mint az a W. bankár, a kinek csak pénze volt és hogy még többet szerez-hessen, egy reggel beállít az akkori pesti alispánhoz, Nyári Pálhoz, hogy legyen a keresztapja, mert ő át akar térni. De csak gyorsan, mert sürgős a dolog; a bánáti kamarai bérletet akarja elütni a bécsi bankárok kezéről, a mi nagyon jó vállalat lesz. Minthogy pedig más nem versenyezhet, csak keresztény, az lesz ő hirtelenében; még pedig kálvinista, mert ez hamarabb megy, mint pápistává lenni. A fiát majd már katholikusknak keresztelteti, az ráér. «Így lett Ny. P. keresztapja W.-nek, W. kálvinista, a fia katolikus, a leánya maradt atyái hitén». (A lőporos látogató, 62. l.)

Ime, az üzlet csak üzlet! Jobban pellengérré állítani az ilyen csufos lélekvásárt nem kell, mint azt Jókai e rövid kis elbeszélésében teszi; megérik szavain az undor, melyet az ilyen frivol eljárás benne, és bizonyára minden jobb érzésű emberben kelt.

A hitetlenség leszállítja az embert a porba és az anyagnak lelketlen rabszolgájává teszi, a hit fölemeli a halandót az égig és az eszmének győzhetlen hőségé avatja.

Ilyen hőst is fest Jókai és pedig, bizonyára nem véletlenül, zsidó alakjában; olyan hőst, ki a tiszta egy-Isten-hitnek rettenthetlen és rendithetlen apostola, a ki szembeszáll egy egész világgal, koczkára teszi százszor is az életét, hogy hitének diadalt szerezzen, vagy ha ez lehetetlen volna, annak vértanúja gyanánt lehellje ki a lelkét.

A tiszta, zsidó egy-Isten-hitnek hőskölteménye: *Oceánia* cz. elbeszélése, melyben Bár-Noémi, a Palesztinából Tyrusba elszármazott benjaminita zsidó adja dicső példáját annak, mily csudálatos erőt és kitartást biztosít az igaz hit.

Hogy mily mesésen festi ki Bár-Noémi sorsát és Oceánia birodalmát Jókai izzó fantáziája, azt feszegetni, nem tartozik reánk; bennünket az egész meséből az a tény érdekel, hogy a tiszta egy-Isten-hit kétségbeesést nem ismerő, minden veszélylyel szembeálló és diadalmasan megküzdő bajnoka: zsidó, a kinek mintaképe más más alakban elég sűrűn feltehető a zsidóság történetében; hisz a zsidóság volt az a jégtörő, mely beekelődt a pogányság dermedt szellemi világába, hogy szétrobbantsa annak birodalmát. Sokat küzdött és áldozott, sokat szenvedett és vérezett e nehéz feladata érdekében, de föl nem adta és végre is diadalt aratott, a mit tőle elvitatni hiába kísértenek meg tudós és tudatlan ellenei.

Így nyilatkozik meg a látható Isten, mint Jókai mondja, a zsidó nemzet történetében, mely nemzet bár «Isten választott népének vallja magát, Istenétől mégis hazájából kiűzetni hagyatott. Ha ott maradt volna, most a drúzokkal együtt juhokat, tevéket őrizne kis hazája legelőin s nem volna több egy nomád népfajnál; míg szétküldve a széles világba, nevezetes tényező lett a népek között.» (Életemből, I. 24. l.)

És ez a fölfogása a zsidó nép történetének a helyes. A zsidóság azért lett szétküldve a világ minden részébe, hogy hivatását teljesítse, hogy *nevezetes tényezővé* váljék a népek között. Tényleg azzá is lett, nem tagad-

hatják ezt ellenségei sem, sőt ép elkeseredett támadásaikkal bizonyítják ezt legjobban; de el is kell ezt ismerni mindenkinek, a ki a zsidók történetét ismeri.

Jókai pedig ismerte ezt a történetet, nem csak a bibliai történetet, a mely előtte nyitott könyv volt, hanem a későbbi korszakokét is. És ha igaza is lehet abban, hogy «el van enyészve a héber faj arra nézve, hogy nemzet legyen valaha», (A jövő század regénye, II. 98. l.), de tudta azért, hogy mint «héber népfaj», mint a «Mózes-hitvallás népe» él és működik tovább sajátos hibái mellett kiváló, nagy erényeivel és képes lett volna szétszórátása kezdetétől fogva minden téren közreműködni az emberiség sokoldalú munkásságában, ha nem hogy kizárták volna hosszú századokon át a foglalkozások és hivatások legtöbb neméből és bezárták a ghettóba, nem tekintvén másnak, mint nyomorult eszköznek, melyet saját javukra kibasználhatnak mindazok, a kik erősebbek, hatalmasabbak nálánál.

Gyönyörű hasonlattal világítja meg ezt Jókai egyik elbeszélésében, hol ugyan csak a lengyel viszonyokról szól, de ráillik az teljesen a középkori állapotokra mindenütt: «A sztaroszták — úgymond — hagyták őket (a zsidókat) gyarapodni, gazdagodni, mint a hogy praktikus gazda engedi a méheket egész nyáron át gyűjteni, őszszel aztán nem tettek úgy a méhekkal, a hogy háladatlan és oktalan méhészek szoktak tenni, a kik a szorgalmas bogarakat kénnel kifüstölik; hanem azt tettek, a mit már az újabbi méhes gazdák gyakorolnak, hogy elszedték tőlük a mézet, annyit meghagytak nekik, a mennyin kitelelhessenek, aztán

a kiürített sejteket megint visszarakták a kasba, hogy szedjék megint tele a méhek.

S ezt a methodust maguk a méhek is normalis állapotnak tartják; mert különben ott hagynák a kast s elmennének az erdőbe, faodukba telepedni.

De ott meg a medve enné meg őket. Mégis csak jobb a méhesben.» (Őszi fény, kétszer kettő négy, 2. l.) Bizony ilyen volt általában a középkori zsidók helyzete mindenütt, azzal a változatossággal, hogy egyik országban tényleg kifüstölték őket lakukból, kiűzték, tüzzel-vassal pusztították, a másokban pedig csak vagyonukból fosztották ki a szájalomra méltókat, a kiket nem védett emberi jog, országos törvény, a kiknek nem volt hazája, sem becsülete. Már «A zsidó fiú»-ban halljuk az ifjú költő lantján át az üldözött népfaj jajkiáltását:

Zsidó vagyok s hazátlan, földeden
Nem olyan, mint más Isten-embere;
Mert gúny tekint szemem közé; s hova
Fejem lehajtsam, nincsen birtokom,
Kizártatok a lét kényelmiből,
A tisztelet, hír és becsültetés
Számomra nem viruló szép virág.

(I. felvonás, I. jelenés.)

Vagy mint ugyanaz a zsidó fiú, Salamon, később «*Fortunatus Imre*» elbeszélésben (124. l.) mondja, mikor apja, az öreg Izsák arra tanítja: «Türed békével, ha bántanak: zsidó vagy: Érzem, feleli az. Az utcán sárral hajigálnak utánam, a pór kutyáit uszítja rám, a nemes cselédeit, s ki bántani nem mer, vagy nem akar, félretér előlem, ha találkozik velem az utcán,

mintha mirigyos volnék... Miért nem születtem kőnek? akkor nem zugolódnám. De szívem van, és ez sajog. A zsidónak ne legyen szíve, mondja az öreg Izsák, a zsidónak csak pénze legyen».

És ha pénze volt, azzal el kellett bujnia, a szennyes ghetto szomorú házaiba, hogy meg ne tudja a világ, különben vést hozott a fejére. A budai zsidó negyedben, írja Jókai, a házak meszelve nem voltak, arra törekedtek, hogy külsőleg minél szegényebbnek lássanak, mert ha gazdag hire futamodott valamelyiknek, azt a magyar urak kifosztották kölcsönbe, soha nem látom fejébe. (Uo. 116. l.)

És a ki csak némileg ismeri a középkor zsidótörténetét, az tudja, mily rendszerré vált fejedelmeknél és polgároknál, országoknál és városoknál, főleg a XIII., XIV. században, a zsidóktól fölvelt kölcsönöknek legegyszerűbb fizetési, illetve nemfizetési módja, az adósságnak tőkéstül-kamatostul való megsemmisítése.

Jókai ismeri a ghettonak történetét, azét a szük utczáét, «a hova csak délben ért a napsugár», nem csak a budaiét, hanem a bécsiét is. Történeti hűséggel írja le egyik regényében, mint készítették elő a bécsi polgárok a zsidók utolsó kiűzését 1670-ben. Mint varrták a jó bécsiek a zsidók nyakába a legképtelenebb vádakot, hogy megmérgezik a kutakat, ellopják és megfertőztetik a szent ostyát, hogy a kuruczokkal egy követ fujnak; utoljára a Burg udvari kápolnájában tűz ütött ki (1868 febr. 13), úgy hogy Eleonora császárné is csak csoda által menekült meg, azt is a zsidók rovasára írták. Mindezt pedig azért, hogy Lipót császárnál a zsidók kiűzését kieszközöl-

jék. (Szeretve mind a vérpadig, II, 126. l. és kk.) Mert hát így volt ez nem csak Bécsben, de szerte a világban, a középkor legsötétebb napjaitól az újkor állítólagos világosságáig, hogy a leghihetlenebb vádak, a legneveztésebb ürügyek elégségesek voltak a kivánatos zsidóüldözés elérésére. És akkor is, ha nevezetes átalakulás forrongásba hozta a népet és kufárlelkek ezt saját javukra akarván felhasználni, zavart támasztottak, vagy ha elemi csapások billentették fel a lelkek egyensúlyát, mindig ott volt a zsidó — villámhárítónak.

Jókai ezt a történeti tény, mely a zsidóknak temérdek szerencsétlenségéről szól, szintén fölhasználja, kimutatván azt a történeti igazságtalanságot, melyet ez elnyomott népfaj ellen mindenfelé elkövettek. A «*Szomorú napok*» című regényében, mikor az 1831-iki kolera vészes pusztításáról ír, elvezet bennünket egy csapszékbe, hol a pórnép vad rikoltozás és szilaj dancok között tombol és egy ősz szakállú zsidót két hordó között egy szék karjához kötve kinez, vallat, szakállát szálanként tépi ki. Mit akarnak vele megvallatni? Mi mást, minthogy ő is megbizást kapott az uraktól, mint a többi zsidók, hogy mérget keverjenek a pálinkába a nép pusztulására. Hanem azért itták, a mi a hordóban volt, mintha mindenki meg akarna győzödni fölöle, milyen lehet az a méreg. (Szomorú napok, 130—131. l.)

Vagy mikor az 1836-iki tagosítási törvény a félrevezetett jobbágyakat lázadásra birja az urak ellen, holott ép az ő javukra szolgált a törvény, akkor egy ilyen szerencsésen elsimuló háborúság után, melyet a

tagosító mérnök okos föllépése egyenlít ki, azt keresi a földesúr, hogy hát tulajdonképpen kik voltak, a kik a falukon, a korcsmákban felbujtogatták a népet, hogy a tagosztálynak ellentálljon? «Óh, kérem alássan, szólt ravaszul mosolyogva Pilinkó, (az elcsapott jegyző, a főbujtogató), hát kik bujtogatták volna? A zsidók tették. A zsidó korcsmárosok! Ezek a jebuzeusok! Varasbékát sütöttek nyárson, azt dugták a boros hordóba, hogy a nép dühös legyen tőle. Én magam meglestem a pinczeablakon keresztül.

Ilyen formán minden ember szépen tisztára mosta magát a «Jordán» vizében.» (Kis királyok, I. 160. l.)

Így látjuk a zsidótörténet szomorú motivumait földolgozva Jókai műveiben és pedig elég sűrűn. Valósággal megrázó, drámai jelenetet csinál a zsidó eskü, a középkori tortura egyik borzasztó eszközének tárgyalásából. Igaz, hogy elragadja tollát fantáziája és olyan részletekkel ékesíti föl, melyek a történeti valóságnak meg nem felelnek, de eredményében csak előnyére válik ez is a kérdés megvilágításának.

Igaz, hogy a vallásos zsidó nem könnyen szánja rá magát az esküre és a zsidó bíró kötelessége volt az esküttevőt meginteni, lehetőleg lebeszélni szándékáról, nehogy bárhogyan hamis eskü esete előfordulhasson, szent tárgyat vagy könyvet is vétettek később az esküttevővel kézbe, de hogy a Sulchan Áruch szerint pszichológiai torturán kell átmenni az esküre készülőknek 24 órával az eskütétel előtt, hogy a talmud szerint ezek az ijesztgetés órái, mikor a rokonok, az egész község rajta megy és fenyegeti, az asszonyok szétszórt hajjal, a férfiak megtépett ruhával, a

tanu szobáját bocherek és sakterek teleülik és végeszakadatlan imádságaikat döröggtetik a fülébe, utoljára odamegy hozzá a rabbi teljes ornatusban (!), hozza a nagy könyvet, abból felolvassa neki azokat a rettenetes bosszúállásokat, a miket az Isten az ő nevének megbántására szab, ez mind a költői agy szüleménye; de alkalmas arra, hogy valóban festői képben mutassa be, mily komolynak tartja a zsidó az esküt és épp azért mily igazságtalan és alaptalan volt az a borzasztó esküforma kinzó szertartásaival, melyekhez a rabbi, a tefillin, a tóra és a halottas ruha, meg a négyszögletű sapka, sőt egyes országokban még több hasonló eszköz volt szükséges, nem ugyan a zsidó, hanem a megbélyegző állami törvény folytán.

Jókai «*Rab Ráby*»-ban (130. ll.) a «rettenetes eskünek», melyet Magyarországon Verbőczy kodifikált, mely különböző alakban egész a 60-as évek közepéig alkalmaztatott és hivatalosan csak az egyenjogúsítás törvénye által töröltetett el, oly emléket állított, mely a zsidó esküttevőre csak szép világot vet.

De Jókai nem csak a zsidó történet részleteit ismeri, hanem a zsidó vallás beléletét, institucióit, szertartásait. (Hogy a vallásos zsidó naponta tefillint, imaszíjat tesz föl, Mesék és regék, 171. l.; hogy a sógornő-érvétel megtagadásával chalizeh (sic) szertartás jár, Egy az Isten 303. l. stb.). A míg azonban gyakran meglepő beavatottságot mutat e téren, néha bizony felületes és hibás ismeretet árul el.

Héber nyelvismerete nem lehetett valami nagy, mert Mózes I. könyvének első versét is oly hibásan és oly szövegben idézi, a milyen nem létezik. (Kis

királyok, II. 56. l.: Beresid boro elohim e thassamaim, tohu vabohu, chusef! Helyesen: Beresith bárá elohim eth hassamaim veeth haárecz! Tohu vabohu a második versben ugyan előfordul, de nem az elsőben, chusef pedig érthetetlen.) Viszont mikor «Leánykérést özönvízelőtti módon» ír le (Egész az északi polusig, 110. l.) és ebben a zsidó mennyegzői szertartás részleteit alkalmazza, hogy mint kell «chuppa», mely alatt a «hoszen» a «kale»-val egybekel és mint követeli a leány apja a «keszubba»-t, a moringot és viszont ad «nedanja»-t (helyesen: nedunja), nászhozományt, akkor egész sereg héber műkifejezést használ, nagyrészt teljesen jól, (mint Amhaarecz = te bolond, joredeah = tudós, Ssed = ördög szava, ed = tanu, makkot mardut = korbácsbüntetés, meachsov = mátfogva, ervah = tilos házasság) másrészt azonban hibásan (neszierim = rabszolga, beer hetibb = örvendetes hír, lekachta = nőül veszem, stb.). Ugyancsak e művében (152 l.), melyben csodálatos természettudományát csillogtatja, földtan, ásvány-, állat- és növénytan titkait tárván föl, egész sereg héber növénynevet sorol elő kifogástalan értelmezéssel.

A héber naptárban általában kiváló jártasságot mutat [téves ugyan, hogy Sabbath Vajera Tebeth hónapban van, ez sohasem lehet, de helyesen számít Sziván hónap Sabbath Slah-lehaig (Egy az Isten, 305. l.), valamint, hogy Sabbath-Peszach a tavasz első holdtöltére esik és Tebeth deczember hóra (Rákóczi fia, 56. l.), tisri októberre (Egész az északi polusig, 119. l.)] és hogy a zsidó ünnepeket mind ismeri, az csak természetes, hisz a Szentírást betéve tudja. Művei át

meg át vannak szöve bibliai kitételekkel, képekkel és történetekkel, és ha ezeket az ő földolgozásának jellemzésére tárgyalni akarnánk, köteteket kellene összeírnunk.

De nem csak ismerte a tórát, hanem tudta is, mily szent kincse az a zsidónak, mily tisztelettel viselik iránta; hisz elég jellemző, hasonlatra is fölhasználja, egy római udvaroncyról azt állítván, hogy ura palástjának szegélyét «megcsókolá, azon kegyeletteljes nemével a csóknak, minővel csak a legbuzgóbb zsidók tudják csókolni a Tórát.» (Novellák, Carinus, 51. l.).

Sőt nem csak a zsidó vallás intézményei képezik alkalomadtán megjegyzéseinek tárgyát, hanem a zsidó községi viszonyok sem kerülnek el figyelmét, nem a magyar zsidóságban fennálló szakadás. De ő, a bűvös erejű ezermester, ki hihetetlen csodákat tudott művelni képzelete teremtette világokban, még ő sem képes azt a pártokraszakadást kiegyenlíteni. mennyivel kevésbé lehetnénk mi képesek, ezt a rid g valóságban létrehozni. A «jövő század regényé»-ben ama szomorú kilátásunkat örökíti meg, hogy a nem alapvető dolgokból kiinduló szakadás meg fog maradni és helyes észrevételeit helytelenségekkel tarkítva így írja le ezt az áldatlan állapotot: «A Sulchan Aruch híve nem követte az újítókat, s nála a tephillim, az imaszíj még ma is megkülönböztető jel, ő most is 248 szóból álló imádságát mondja fel(?), s hogy a Tórát ott énekeljék, a hol a hagyomány rendeli, hogy a nők a karzaton üljenek ezentúl is, ne a földszinten, a végett ő is külön templomot épít: ragaszkodik a Talmud szavaihoz; beszél sok helyütt egymásközt a sajátyszerű

«Ladino» jargont (nem a ladino-t, mert ez a spanyol zsidók jargonja), s szombatnapon felköti az egyik hívő házától a másikig áthúzott összekötő Szabbath-zsinórt, a hagyományos Airufot; s a szétszakadást ép oly kevéssé tudta náluk megorvosolni a Beth din Haggadol, a nagy Sanhedrin, s a Keneseth Hagdoleh, a nagy Sinagóga, valamint a kormány által egybehívott congressus és a bölcs országos törvények.» (A jövő század regénye, II., 103. l.).

De még inkább, mint az általános történeti és vallási tények felhasználásával, zsidó alakjai megalkotásával mutatja meg, hogy nem csak ismerte a zsidóságot, hanem szerette is és szeretetének fényével hozzá akart járulni, hogy a zsidókat mint embereket és a zsidóságot mint vallásfelekezetest igazság szerint ítéljék meg; lássák meg nem csak hibáit, de erényeit is és lássák be, hogy csak jogtalanság eszközölhette azt a gyűlölködő megszorítást, azt a jogi és társadalmi kizárást, mely a zsidót századokon át megakadályozta szabad fejlődésében.

«A világosság terjesztését mindenkor főfeladatommak tartottam», mondja magáról (Életemből, I. 71. l.); és valóban mély hódolattal és hálával kell elismerünk, hogy ezt a feladatát a zsidósággal szemben magasztosan valósította meg. Világosság terjesztésével üldözte azt a rút ellenséget, mely a zsidóknak annyi bajt okozott, mely az emberiségnek csak gyalázatára válik, mely embert ember ellen uszit, mely a vak sötétséget terjeszti:

Egy vallás kezd úr lenni már a földön,
 Nem új, de egyre jobban terjedő;
 Egyik nép kéri a másiktól kölcsön:
 Legyen bármely próféta követő:
 A «gyűlölet vallása» szörnyü hit!
 Mely nem vár üdvöt, paradicsomot,
 Csak tetemhalmot, összedült romot,
 S az embertársak vérit, könnyüit.
 Gyűlölni mindent, ki különbözik!
 Szegénynek gazdagot, úrnak szegényt.
 Jó ember? Nagy bölcs? Azt nem kérdezik.
 A gyűlölet «elv»; — nem ismer egyént.
 A gyűlöletben nincsen haeresis.
 Nem tesz kivételt, sem fajt, sem nemet,
 Arczról ráismer: ellenség ez is
 S üldözteti Jáfettel a Semet.

(Költemények, I., 34—35. l.).

Bizony Sem ivadékai érezték elég súlyosan és érzik még ma is elég helyen és elég gyakran a gyűlöletszülte üldöztetés csapását, mert hiába, a gyűlölet ellen nehéz a szeretet fegyvereivel küzdeni. Mikor azt hiszi az ember, hogy már levette a lábáról, egy jelentéktelen fordulat — és újra előttünk áll a maga vad nyersségében. A gyűlöletnek biztos ellenszere csak az erőszak, mely ha kell, bele tudja fojtani a lelket. Sem utódainak azonban nem áll az rendelkezésükre, mióta Izráel világi birodalma teljesen elpusztult. Azért biznunk kell az emberiség lelki művelődésében és hinnünk kell, hogy a szeretet országa lassan bár, de mindinkább terjed, a gyűlölet hatalma pedig csökken; ezért az eredményért kell is küzdenünk legjobb erőinkkel.

Jókai megtette ezt, nem törődván azzal, hogy a

gyűlölet fekete lovagjai megvádolják és megteszik még zsidónak is. Tudta ugyan, hogy ez sokak szemében a legveszedelmesebb szidalom, melylyel nem-zsidót illethetnek, hisz «*Az élet komédiásai*» regényében (I., 251. l.) maga mondja, hogy az egyik képviselő-jelölt olyan emberséges volt, hogy az ellenjelöltről nem mondott mást, csak azt, hogy az német, sehonnai, tolvaj, majom és szamár, míg a másik jelölt kortesei elég irgalmatlanok voltak a végsőre vetemedni s azt fogni az ellenfélre, hogy az «zsidó»! Bizonyára nem egyszer részesült ő is hasonló megtiszteltetésben ellenfelei részéről, de a saját érdeke nem tarthatta vissza attól, hogy embertársai ügyét, még ha azok zsidók is, ne védje önzetlenül, egész lelkesedéssel, az ő nemes szívének tiszta szeretetével.

Ezt látjuk zsidó alakjainak bemutatásánál, a hol részrehajlatlan bíráló, a jó és rossz tulajdonságok, a szép és csunya jellemek tekintetében egyaránt.

Szereplő zsidó alakjai majdnem kizárólag a kereskedő-osztályhoz tartoznak; az egyenjogusított, az élet-mindennemű foglalkozásában és hivatásában versenyző zsidó még nem került be az ő műveibe. És habár talán Jókai is azt hiszi, hogy a zsidó, a ki «okos, vállalkozó és számító» (A jövő század regénye, I., 91. l.), katexochén kereskedő nép, hisz szerinte «a semiták őse, Sem, a nagy spekuláns» (Mesék és regék, Almodád, 14. l.), de az bizonyos, hogy nála zsidó kereskedő nem egyenlő a tisztességtelen versenynyel, nem egyenlő csalóval. Ő tudja, hogy ezt nem a faj, még kevésbé a vallás, hanem tisztán az egyén vagy az alkalom teszi. Csalavéri kereskedő (Dekameron, I., 214. l.), a

ki a legnagyobb ravaszsággal üzérkedik, gyámleánya vagyonát elsikkasztja, nem zsidó, viszont igenis ismer Jókai egész osztály, «becsületes eczetfőző és pipa-csináló izraelita kereskedőket», valamint más előkelő gondolkodásu, ragyogó jellemű zsidó üzéreket. És ha ismer zsidó uzsorásokat, ugyancsak megfesti a keresztény uzsorások alakjait is, a kik még gonoszabbak a zsidónál és a mellett buzgó antiszemiták.

«*Fortunatus Imre*» elbeszélésben szerepel a vén Izsák, a pénzvágyó uzsorások mintaképe és veszedelmes vetélytársa Fugger Györgynek, a híres uzsorás-czég tagjának, a kiktől a Fuggerizmus jellemző elnevezés származik. «Valának ezen időben — olvassuk ott — a zsidók nagy zsarolói az országnak és a keresztény urak semmivel sem voltak jobbak a zsidóknál, úgy hogy példabeszéddé vált nálunk: Ha Izsák kezébe kerülsz, az megnyír, ha a Fuggerébe kerülsz, az megnyúz.» Ez a vén Izsák igen érdekes alak, csak-hogy olyan összetételben, mint Jókai megalkotta, lehetetlen. Azt elhisszük neki, hogy a vén Izsák szerint, «csak egy igaz a világon: a pénz; csak egy marad meg örökké: az arany. Óh az arany mindent kifizet, ütést, fáradságot, elveszett éveket. Boldog az apa, ki vermet ásott, hogy eltemesse holt gyermekét és benne aranyat talált.» Értjük e lesújtó okoskodást; hisz történeti tény, hogy a zsidót kinos századokon át rákényszerítették a pénzüzletre, mert nem csak a föld-birtoklásból zárták ki, hanem a kereskedelem és ipar majd minden ágából, a melyeket a czéhek és polgári grémiumok foglaltak le maguknak. Történeti tény, hogy a zsidót egy évezreden keresztül ránevelték a

pénz szeretetére, mert csak azzal tudta nyomorult létét valahogy biztosítani, irigy és kapzsi ellenségeitől megvásárolni.

Hogy azonban középkori zsidó, ha még oly nagy pénzüzér is, képes legyen menyét a gyalázatba hajtani, mint a hogy a vén Izsák az ő fia feleségét Zsigmond kamaráshoz küldi, a harminczad bérletének kieszközléseért, mert tudja, hogy a kamarás nagy barátja Aisah fekete szemeinek, az lehetetlen! Az egész középkor sivárságán, öldöklő pusztításán keresztül a zsidóknak legbiztosabb menedéke, legbüszkébb vára a családi szentély volt a maga érintetlen tisztaságával; ott az asszonyhűség a legszilárdabb alap volt, melyre a zsidó házat építeni lehetett, ezt bolondságnak tartani nem volt középkori zsidó nézete, ezt könnyű lélekkel tönkretenni nem volt az képes, mint a vén Izsáknál tapasztaljuk.

Ép oly kevéssé zsidó vonás az, hogy mikor fiát Fuggerhez küldi adósság beszédese végett és szolgája felajánlja, hogy elmegy Salamonnal, hátha baja esik, hátha Fugger dühében meg találja ölni, hogy akkor Izsák sokáig gyönyörködve elméláz a gondolaton, ó vajha megtenné, akkor volna igazán kezében az ellensége. Zsidó apa gyermeke halálát kívánná, hogy ellenségén bosszút állhason, az lehetetlen! Különben is ellentétbe hozza Jókai Izsákot önmagával vallási tekintetben; mert míg úgynevezett orthodox zsidónak mondja, kinél pénteken délutántól szombat estig más vallásu szolga végzi a házi teendőket, mert a gyertyát megkoppantani is vétkes dolgozásnak tartja a gazda, addig ugyancsak péntek este küldi fiát adósság behaj-

tására, az alatt ő maga könyvébe irogat és mikor az éjjel a hóhér jön elfogatására, ő maga viszi a gyertyát, hogy lásson kaput nyitni. Ez mind ép úgy ki van zárva jámbor zsidónál, mint az előbbiek.

Viszont Salamonnak, Izsák fiának jelleme és eljárása: hitehagyása, apjának elárulása sokkal érthetőbbé válik, mint «A zsidó fiú»-ban; mert megmagyarázza felkavart, megbomlott lelki állapotát nejének gyalázata, melyről közvetlenül tudomást nyer, továbbá zsidó voltának nyomora, melyet folyton érez és végül örült szerelme Fugger leánya iránt. Így lesz azután Salamonból, Izsák fiából: Fortunatus Imre, minden gonoszságban méltó társa Fuggernek.

Csunya jellem Rokomozer, «*A kik kétszer halnak meg*» regényben. Ez «a derék ember, a kinek az volt az életfeladata, hogy faluról-falura járva, az emberiség által elnyűtt vászonmaradványokat összegyűjtse», bizony e mellett a tisztességes foglalkozás mellett haszontalan uzsorás és orgazda is volt. (A kik kétszer halnak meg, I., 187. l. és 213. l.). Ki kételkednék abban, hogy Jókainak joga volt ilyen zsidó alakot is rajzolni, hisz — fájdalom — a nagyon megszorított körű keresetágak között, melyekre egy időben a zsidók utalva voltak, könnyebben vetemedtek egyesek ilyen kárhozatos foglalkozásra is. Az igaz barátinak pedig nem hivatása a kinövéseket szépítgetni, eltakarni, hanem inkább jóakarattal gáncsolni, lenyesni. Nem is rokonszenvezünk mi sem a vén Izsákkal, sem Rokomozer-féle alakokkal, sem azzal a Schnorrerrel, a ki Szibériába megy száműzetésbe uzsoravétség miatt és megezáfolva nevét, még az uton is pénzt kölcsönözget

a deportáltaknak, hogy kártyázhassanak, (Mesék és regék, Csalavér, 140. l.) nem is akarjuk mentegetni, bár érteni tudjuk a történeti igazság alapján, de az ellen tiltakozunk, hogy ezt bárki általánosítsa a zsidóra, mint ilyenre. Ezt akarja megvilágítani Jókai is, a mikor az ilyen zsidó alakjai mellé odaállítja a keresztény pendent-okat; a vén Izsák mellett ott van Fugger, Rokomozer mellett Diadém, a ki bár nem zsidó és bécsi bankár, nem kisebb uzsorás, mint amaz, csak más a módja, nagyobbszerű a tevékenysége. A «*Kraó*»-ban Ellinor gróf, az örökségvadász, bizony mestere lehet a legválogatottabb gonosztettekben a zsidó Degoudnak, a kit aljas tervei keresztülvitelére felhasznál, miután egy ballépése folytán hatalmába ejtette.

Egészen más légkörbe vezet bennünket a zsidó Salamon, ki «*A kőszívű ember fiai*» egyikének, Baradlay Rikárdnak a legigazabb, legmegbízhatóbb embere lesz. Egész más légkörben él az, mint az eddig bemutatott alakok; ott, a hol nem a bűn tanyázik, hanem az erény uralkodik. Salamon zsidó csak a külseje kopott, de a lelke az csupa ékesség, ragyogó szinarany. Az egyszerű zsidó raktára egész fejedelmi muzeum, mert mint ő szellemes és jóízű bőbeszédűséggel elmondja: «A Salamonnak nagy összeköttetései vannak. Egész Bécsben, a külföldön is tudják azt, hogy mi a Salamon zsidó boltja. A kinek kell ócska éji szekrény, megtalálja itten. A kinek kell ezüst vésmű Benvenuto Cellinitől, az is megtalálja itten, a mit keres. A kinek valami eladni valója: törött ibrik vagy Michel Angelo remeke, tudja jól,

hogy annak Salamon megmondja az árát: ez egy garas, ez ezer arany.

És azután azt is tudják a nagyságos és méltóságos urak, hogy a vén Salamon tud hallgatni, mint a hal. Tudja minden darabnak a gazdáját: ez ettől a gróftól, ez attól a hercegtől származott ide; soha azt senki meg nem tudja tőle. Pompás cabinet-darabok vándorolnak egyik gazdától a másikhoz. Salamontól egyik sem tudja meg, kitől jöttek azok? Miért lettek eladva? Mi volt a történetük? Salamon tud mindent, de nem mond semmit, Salamon ismeri a nagyságos és méltóságos urak dolgait, de nem mondja el azokat senkinek.»

És ezzel már jellemeztük Salamont a maga szavaival; olyan ember ő igazában, a kire nem érdemetlenül pazarolják a nagy urak bizalmukat. Hűséges és becsületes a végletekig. Csak így érthetjük, hogy egy főúr, Plankenhorst Alfréd, nála helyezi letétbe végrendeletét, mely azután a köszívű ember fiának, Baradlay Rikárdnak szerencsáját megalapítja.

Salamon olyan zsibárus, a kinek elve, hogy «becsületes embernek lenni a legjobb üzlet.» Ehhez szabja ő eljárását is; és ha ő egy Crivelli pengének az árát 15 aranyban határozza meg, Baradlay Rikárd pedig kisüti arról, hogy az valódi damaszk penge, melynek ára 100 arany, akkor Salamon a viláért sem fogad el tőle többet, mint először kért. Csodálkozik azonban a vevő becsületességén, mert — úgymond — először életemben találkozom egy gavallérral, a ki azt mondja: Salamon, ennek az ára, a mit nekem kínálsz, nem 15 arany, hanem 100 arany. (A köszívű ember fiai, I., 103—114. l.).

Salamon a szorgalmas kereskedő mintaképe, kora reggeltől késő estig talpon van, hisz nem tudhatja, melyik óra hoz neki jó üzletet; azért ő az az ember, a ki örömet csókolja meg a szép asszony kezét, a melyik dolgozik, sokkal örömetesebb, mint azt, a melyik a legyezőt forgatja. (U. o. II., 269. l.).

Nem kevésbé nemes alak, talpig becsületes, minden ízében derék ember: Rotheisel Ábrahám a «*Rab Ráby*»-ban.

«Rotheisel eredetileg Rothesel volt, mert hát — és ez megint történeti részlet a magyar zsidók életéből, — mikor II. József kiadta a rendeletet, hogy a zsidók előneveket válaszszanak maguknak, még pedig okvetlen németet, akkor kiküldettek a regnicolaris deputatiók a végre, hogy lássák el a zsidókat nevekkel. No ez volt a szüret. Ki milyen mélyen nyúlt az erszénybe, olyan mélyen válogathatott a nevek javában, vehette azt az arany és ezüst, a napok és csillagok, a madarak és négylábú állatok, az angyalok és igaz emberek, a fák és virágok, s a szivárvány színei közül; míg a ki csak úgy üres kézzel jött, bizony rajta maradt mindenféle csúfnév.

Ábrahám, kit gazdag embernek tartottak, nem adott eleget, kapta tehát a Rothesel nevet. Roth, mert veres volt a haja és Esel, mert borkereskedést kezdett ifjúkorában, a mikor a zsidónak meg volt az tiltva. De Mária Terézia alatt nem vették oly szigorúan a tilalmat és ő Bécsbe vitte a bort; első volt a vásáron, meglepedett az üzletével s nem csalta meg a vásárlóit, a mi legnehezebb a borkereskedésben.» (Rab Ráby 45. l.) És ez a becsületes kereskedő igaz, jó ember is, a kinek

szíve megesik a nyomorult földhöz ragadt jobbágyon, kit az ő helységében is kiszipolyoznak az urak és bár nem az ő népe, hisz ő idegen közöttte, de mikor látja, mint húzza az ekét s töri a hantot más számára, hogy vet és arat másnak, «olyankor — úgymond — áldom Istenemet, hogy nekem ennek az országnak a földjéből nem adott mást, mint az országútat». (Uo. 55. l.) És ez a Rotheisel tulajdonképpen az oka, hogy Ráby Mátyás rabbá lesz, ő festi le előtte a szegény nép sanyaru helyzetét és éri el, hogy az a nemes, de naiv, az a nagyszívű, lelkes ember hozzáfog népboldogító munkájához, de mint idejét megelőző ideálista áldozata lesz becsületességének.

Rotheisel azonban minden körülmények között hű marad Rábyhoz, a zsidó jellem szívósságával és hűségével tart ki mellette, mindig kész az általa nagyra-becsült, üldözött hősnek szolgálatára, a ki ellen összeesküdtek a zsiros koncezaikat féltő, hatalmon levő urak.

És mikor végre testben-lélekben megtörve kiszabadul Rab Ráby, akkor ugyancsak Rotheisel ápolja, hogy megmentse az életnek, úgy mint jámbor zsidó létére sem habozott egy perczig sem, a rettenetes zsidó esküt letenni, hogy az ártatlanul vádolt Rab Rábyt megszabadítsa igazságtalan birái kezéből.

És az a Pelikán Samu, lókupecz, «*A sárga rózsza*» regényben, a ki csontos termetű férfiú, erősen görbe orral, hosszú bajuszszal, szakállal, a kinek háta és a két lábászára kissé hajlott *a folytonos lókipróbálástól*, szintén kifogástalan becsületességű, lankadatlan szorgalmu kereskedő, a ki a csikó kipányvázását a Hor-

tobágyon szebb mulatságnak tartja, mint a karambol-partiet a debreczeni Bikában.

Pelikán viselkedésében és beszédében igaz magyar ember; a minthogy nem lehet elég elismeréssel kiemelnünk azt a tényt, hogy Jókai zsidó alakjai nem beszélnek magyar zsidó jargonban, nem lesznek ez által a gúny és nevetség tárgyává. Jókainak jó ízlése tiltakozott az ellen, hogy műveit ilyen alapjában véve fölösleges és egészében visszataszító jargon-csinálás által eléktelenítse.

Csak Rokomozer, az az ellenszenves alak, mondja egyszer nagykoró (értsd: nagykorú) és meglúnek neki, (A kik kétszer halnak meg, 91. l.), de azután az is kiesik ebből a szerepből és mindig tisztán magyarul beszél.

Mi Jókainak ezen eljárásában nagybecsű elismerését látjuk, melylyel a magyar zsidóknak a nyelvi magyarosodás terén kifejtett törekvésükért adózik; mert végre is nem lehet valaki nyelvében is egyszerre tösgyökeres magyar, ha viszonyok és körülmények ebben hosszú ideig meggátolták. Az azonban elvitázhatatlan tény, hogy a magyar zsidóság zöme e téren is Jókainak ad igazat és tiszta magyar nemesak érzésben, de szavában is.

Jókai éles megfigyelése azonban még tovább megy zsidó alakjai jellemzésénél, behatol családi életük bensejébe és onnan is kiemeli az elismerésre méltó, tipikus vonásokat.

Ime, mily végtelenül rokonszenves a «*De kár megvénülni*» regény zsidó házalója, a ki «*batyival hordta hátán az uri házakhoz a kelméket; közvetített ezüst-*

nemüt, ékszervásárlást; antik butorokat szerzett és eladott; egész nap talpon volt, járta az utcákat és emeleteket, de uzsorával semmi szín alatt sem foglalkozott, tékozlókkal, bolondokkal szóba sem állt; csak ebédre és vacsorára került haza», és a mellett ez a batyuhordó zsidó, ki oly keserves fáradozással keresi kenyerét, fiainak nevelőt és leányainak zongoramesternőt tart. (De kár megvénülni, 139. l.)

Bizony magasztos jellemvonása a zsidó szülőnek, sajnos, néha túlzásba is viszi, hogy gyermekei neveltetésére, kiművelésére szívesen áldoz, arra nála soha sem sok, soha sem felesleges a kiadás; még saját szeméiyére nélkülözéseket is ró, csak gyermekének útját egyengethesse. Ép úgy jellemző tény az, hogy a zsidó általában gyöngéd, áldozatkész és könyörületes minden szenvedővel, szükölködővel szemben.

A most említett batyuhordó zsidó házában egy a königgrätzi csatában megsebesült hadnagy, bár nem zsidó és teljesen ismeretlen, a legfigyelmesebb, a legönzetlenebb ápolásban részesül és maga is elismeri, hogy az ő házigazdájánál soha derekabb emberrel nem találkozott életében, hogy tisztább szeretetben nem részesült sehol, mint ott. (De kár megvénülni, 297—99. l.).

«*Trenk Frigyes*» (308. l.) ugyanott van fogva, hol egy dessauai zsidó leány, Haymann Eszter édesatyja. És ez a zsidó leány pusztja jószívűségből a legnagyobb személyes áldozatokra kész, hogy az előtte ismeretlen fogoly kiszabadítását elősegítse. Hogy ez nem sikerült, az nem rajta mult.

«*Milyenek a nők?*» című regényben Zseninszky

lengyel nemesnek a nejét egy orosz tábornok megkancsukáztatja, a mibe a nő belehal. A férfi kiássa neje tetemét és eltemeti más, tisztességes helyre. Mikor ezt fölfedezik, Szibériába deportálják; hisz ez orosz uralom alatt csak természetes. Az uton a rettenetes hidegben elalél a fogoly. Kisérői azt hiszik, meghalt és kidobják a kocsiból az utra. Egygyel több vagy kevesebb, nem számít ott. A szerencsétlen embert szerencséjére megtalálja egy zsidó kalmár, hazaviszi, ott maga és neje minden elkövet, hogy életre hozzák. Zsidó orvos jön hozzá és végre is meggyógyul. Nos, ez a halottai-ból föltámadt lengyel azt bizonyítja: «Jámbor zsidó gazdám soha sem kérdezte tőlem, ki voltam, honnét jöttem? Ott maradtam nála és tanultam a szesz-főzést.» (Milyenek a nők? 1045. l.)

Jókai elfogulatlanul itéli meg a zsidót, nem huny szemet erényei előtt és kimondja, a mint tudja, hogy a zsidó nem kérdezi a szegényt, szenvedőt, nyomorultat, hogy melyik vallásfelekezethez tartozik, milyen templomban imádja Istenét, hanem segít, jótékony-ságot gyakorol mindenkivel szemben, a ki arra rászorul.

De még mást is tud Jókai, ki az életet tanulmányozza és annak tényeit ellesi, azt, hogy «zsidó kol-dust nem látsz idegen ajtó előtt». (A jövő század regé-nye, I. 93, l.) Igaza van, a zsidó szegény csak saját hit-rokonai áldozatkészségét veszi igénybe és azért van nekünk oly nagy szükségünk az intensív felekezeti jótékony-ságra; úgy, hogy valóban csakis a zsidó kö-telességtudás bizonyítéka, ha felekezet nélküli czélokra oly kiváló mértékben adakozik, hogy ezáltal nem rit-kán a saját hitsorsosai érdekét szorítja háttérbe.

Igen, de ez emberi kötelességünk, a melynek tőlünk telhetőleg meg kell felelnünk, ép úgy, minthogy szent kötelességünk buzgó zsidó voltunk mellett az igaz hazafiság. És ha sem az egyikért, sem a másikért, mint emberi és polgári kötelességünk teljesítéseért, köszönetet nem várunk, mégis jól esik az azért kijutó elismerés.

Jókainál megtaláljuk ezt is; és az ő elismerését annál többre becsülhetjük, annál értékesebbnek tartathatjuk, mert tudjuk, hogy az őszinte, minden utógondolattól ment.

Persze nem igen lehet szó hazafiasság élénk bizonyosságairól, azoknál a középkori zsidóknál, a kiknek személyes szolgálatait a haza nem csak nem kívánta, de egyenesen kizárta; a kiket nem csak polgároknak nem tekintett, de emberszámba sem vett; a kik nem tudták este, vajjon reggelre nem-e virrad rájuk a hontalanság átka, a száműzetés sujtó csapása! És ha pl. a törökkel Magyarországon, Budavár visszavételekor is, csak a zsidók kötötték össze sorsukat, ez nem azért történt, mert hazafiatlanok voltak, vagy mert mint Jókai mondja: «a zsidóknak mindig fátumuk volt a prófétákat meg nem hallgatni, az idők jelenségeit meg nem érteni», (Novellák, Az utolsó budai basa, 187. l.), hanem azért, mert a zsidók a magyar és osztrák uralom alatt nemcsak a vagyonukat, de az életüket sem tudták biztosítani, ugyanakkor, mikor a török hódoltság területén jó pénzért legalább létük mentve volt a végveszélytől. Így tehát az önfentartás ösztöne kényszerítette őket a törökök karjaiba és a hol békében védelmet nyertek, ott véreztek, ha nem is a csataterén, a háboru borzalmai alatt.

Akkor azonban, mikor már enyhült a korszellem, mikor annak melegénél olvadozni kezdett az a jégtorlasz, mely a másvallásuak szívét mereven elzárta a zsidók elől, akkor azonnal kipattant a zsidók szívében mindig lappangó szikrája a hazafiasságnak és megnyilatkozott az áldozatkészség legszebb formáiban.

Így volt ez mindenütt Európában, de különösen Magyarországon. A magyar zsidókat régtől fogva erős hazafias érzés tüntette ki, a mi Jókai előtt ismeretes tény volt, melyről alkalomadtán szívesen vesz tudomást. (Pl. A kőszívü ember fiai II, 6. l. és 191. l.)

Csak a székelyföldi magyar zsidókról, a szombatosokról, a kikkel több ízben foglalkozik. (így: A barátfalvi levita 87—107. l.) és kiket fanatikus, vallásosságukban megkövült hívőknek fest, koczkáztatja azt a véleményt, hogy hazafiatlanok.

Egy buzgó képviselőjük, a rendkívül jámbor szombatos zsidó, az öreg Áron (Egy az Isten, 303. l. és köv.), mikor oláhoktól üldözött magyarok kérnek tőle segítséget, vadul fakad ki: «Mi közöm nekem mindezekhez? Akár a Midjanita falja fel az Emoreust, akár az Emoreus a Midjanitát? Nekem ez nem hazám, mert az én hazám Jeruzsálem. Nekem azok, a kik az én nyelvemet beszélik, nem testvéreim, mert az én atyámiai azok, kik Izráel hitét vallják.»

Pedig a szombatosok története ezt nem igazolja. Bár roppant sok üldöztetést szenvedtek el hitükért hazájuk földjén, de az ő keblükben is égett a nemzeti tudatnak és a hazaszeretnek lángja. Panaszolják is: «El kell vallásunkért atyánkat, anyánkat hagy-

nunk, édes földünket». (Kohn, A szombatosok, M. Zs. Szemle, 1886, 653—54. l.).

Tudtak ők is buzgón imádkozni és ép úgy cselekedni a hazáért és fejedelmeért. Különben Jókai is mutat be olyan fiatal szombatosot, a ki azt vallja: «Én szívesen ontok vért, magamét vagy másét, hitem ellenére is, ha kell, s elvesztem inkább a menyországot, hogy megtartsam hazámat.» (A jövő század regénye, I., 77. l.)

De nincs is szüksége erre a zsidónak. Vallásossága mellett mindig kész lehet a legnagyobb áldozatokra, ha a haza parancsoló szava hívja. Megmutatták ezt hitsorsosaink mindenfelé számtalanszor és a magyar zsidók is nem egyszer; főleg azonban abban az örökké nevezetes és bámulatos korszakban, mikor az újjászületett Magyarország függetlenségeért folytatott élet-halálharczot.

«Magyarországon a Mózes hitvallás népe, a héber faj mindenkor a legbuzgóbb hive volt és maradt a magyar állameszmének, a szabadságnak», tanuskodik Jókai.

«A legnagyobb megpróbáltatás korszakában a 48/9-iki szabadságharcz alatt bizonyította azt be legigazabban.

«A midőn a hazának minden másajkú népfajai, a melyekkel a magyar szabadságát megosztotta, a melynek fiait a jobbagyságból felszabadította, földeiken úrrá tette, — fegyverrel támadtak ellene, — ugyanakkor a héber faj vérét, vagyonát és szellemét hozta áldozatul a magyar nemzet, az alkotmányos szabadság megvédelmezésére: — az a héber faj, melyet

egyedül felejtett ki a törvényhozás az alkotmány sáncaiból, az a zsidó nép, mely egyedül nem kapott polgárjogot, egyenlőséget a haza milliói között.

«Mégis szerette hazáját». (Előszó, Bernstein, Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók, Budapest, 1898, VII—VIII. l.)

Ime, így beszélt, így írt Jókai Mór a zsidókról. Ezt látta, ezt tapasztalta az a láthatatlan ember az ő képében, ezt hagyta nekünk szent hagyományul az a lángszellemű író, az a halhatatlan hazafi.

Bátran elmondhatjuk, hogy mindaz, a mit mi itt egy képbe raktunk össze örökbecsű műveiből a zsidóság szempontjából, az tanulság mindenki számára, a ki tanulni akar, de főleg tanulság számunkra, a kikről szól, És midőn mi ezért hódolattal köszönetet mondunk megdicsőült szellemének, azt kívánjuk, vajha az a nemes vetés, melyet ő mint író és mint ember oly bőségesen elhintett, dús aratást hozna a magyar nemzet és a magyar zsidóság javára.

Szombathely.

Dr. Bernstein Béla.

SULZER SALAMON.

Születésének századik évfordulójára.

Egy század múlt el és nem született a modern Izraelben Sulzer Salamonhoz hasonló férfiú, ki oly kiváló embere volt korának és a ki művei révén még az fog maradni hosszú évekig.

A zsidók jóval politikai emancipációjuk előtt emancipálták magukat istentiszteletük ősi hagyományaitól

és megszokott formáitól. A nem méltó és értelem nélküli kornyikálás lassanként szabályszerű istentiszteletnek adott helyet, a melynek Sulzer volt legelső megteremtője és szervezője, még pedig Bécsben, a hová Hohenemsből hívták meg Manheimer hitszónok ajánlatára, egészen fiatalon.

Bárhol és bármikor honosítottak meg a modern alapokon álló istentiszteletet, Sulzer Salamont lehetetlen mellőzni, hát még elhagyni. S ez így lesz a jövőben is. Sulzer szent zsolozsmái, melyeket még senki utol nem ért, tovább élnek Izraél templomaiban. Igaz hogy német községekben az őt utánzó későbbi zeneszerzők, kik állásukban az előimádkozónak föléje voltak rendelve, a saját alkotásaikat léptették a Sulzeréi helyébe, de bár ily fajtájú templomi énekek kötetszám jelentek meg eddigelé és fognak megjelenni azután is, azok nem fogják a nagy zeneköltő emlékét elhomályosítani, mert ő teremtette meg a *klasszikus templomi zenét*, ő, ki mondhatni klasszikus korban élt és a kinek a zene koryphæusai voltak barátai és tanácsadói.

De mi t minden, a mi alakulóban és fejlődésben van, nem lehet hibátlan, úgy az egyes részek szépsége és magasztossága daczára a «Schir Zion» néhol javításra szorult. Idővel maga is rájött erre és a felismert hibákat egy második rész kiadásával igyekezett helyrehozni.

De ha a zeneművészet más mesterei Sulzer meglévő alkotásaival nem is érték be és ezeknél meg nem állottak, hanem új templomi énekeket szereztek és előadták, azért ezeket nem szabad elfogultan megbí-

rálni, mintha csekélyebb értékűek volnának s mintha egyedül önzés és hiúság szülte volna őket. S a ki a templomi zenét miveli és némely gyönyörűen megcsinált darabját a Sulzer dalai mellett adatja elő, azért nem érdemli meg, hogy tudatlannak vagy hűtelennek tartassék, mert azzal éppen nem követ el hibát, ha a jót keresi és ezzel az istentisztelet megjavítására és kiformalására törekszik. Hogy a bécsi község súlyt helyez arra, hogy zsinagógáiban a Seitenstätten utczában és a lipótvárosi templomban kizárólag Sulzer énekei szerepelnek, csak rendjén és helyén való, mert ezen község számára készültek ezek az énekek. Itt épültek a régi és új nemzedék hívői szépségükön, magasztos voltukon és a halhatatlan mester művészi előadásain. Joggal büszkék ez énekekre és tartoznak e kegyelettel e melódiák megteremtőjének. Azonfelül Sulzer ezeket a saját községe számára írta és az akkori viszonyoknak megfelelően, tisztán vokális énekeket írt. A «Schir-Zion» második részében már némely rész orgonakiséretre volt írva, a mivel megmutatta, hogy a melódia ez által sem veszít jellegzetességéből. Ezzel nem az orgona iránt mutatta ki ellenszenvét, ámbar egy írásában ellene kikelt.

S itt legyen szabad e kérdésre tüzetesebben ráternem.

Csak a minap történt, hogy egy új zsinagóga építésénél Berlinben az ottani község sorra kérdezte a rabbikat, hogy az istentisztelet orgonával vagy orgona nélkül tartassék-e s a kérdésre különféleképpen válaszoltak. Többek között rámutattak arra is, hogy Sulzer szánt-szándékkal írta énekeit orgona kíséret nél-

kül, mert így találta helyesebbnek és czélszerűbbnek a zsidó istentisztelet számára. Mily nagy tévedés, az orgona ellen eképpen argumentálni, azt nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mint említettük, maga Sulzer éppen a hagyományos melódiát választotta és látta el orgonakisérettel, annak bebizonyítására, hogy az orgona nincs az ének kárára. S itt legyen szabad a különböző községekben töltött munkásságom alapján szerzett saját tapasztalataimat is elmondani. A vallásos aggodalmakat figyelmen kívül hagyva, azt állítom, hogy a kik istentiszteletet orgonakisérettel nem szoktak meg és nem zeneértők, egyáltalán nem mondhatnak érdemleges ítéletet és az ilyen bírálat vagy vélemény sem komolyan nem vehető, sem nem jogosult. Az orgonás istentisztelet valódi szükség manapság, hogy sűrű templomlátogatást érvünk el és az ájtatosságot neveljük, emeljük és előmozdítsuk. A zene szempontjáról nem is akarok beszélni. De mi értelme van annak a kifogásnak, hogy az orgona keresztény hangszer?! Hát nem szólnak zsoltáraink számos hangszerről, melyek az istentiszteletnél felhangzottak? És mikor még állt a szent templom Czion hegyén, mekkora fényt és pompát fejtettek ki az istentiszteletnél énekkel és muzsikával! Még mielőtt Izraél községet alkotott, még mielőtt megtörtént a Sinai hegyén a kinyilatkozás közvetlenül az egyiptomi kivonulás után, az első diadalmi éneknél ezt mondja az írás: «És Mirjam, a prófétanő, lantját kezébe vette és valamennyi asszony követte és éneket zengett az Úrnak». A kik a hangos kiabálástól és az előimádkozó gyakori túlharogásától és az isten házába nem méltó viselkedéstől

nem tudnak megszabadulni — ezeknek a rendezett istentisztelet orgonával: kényszerzubbony és ezért jajgatnak miatta és kiáltják: Chukasz — hagoj: idegen szokás, és ezzel üszköt dobnak a kedélyekbe és egyenetlenséget szitanak a községben. Ha a czél szent, az eszköz pedig nem szentségtelen, miért ne használnók ezt az isten dicsőségére és a zsidóság tiszteletére?

Így gondolkozott és érzett bizonyára Sulzer Salamon is, a száz évvel ezelőtt született nagy mester, kinek sirját, a melyben már közel 15 éve nyugszik, a tisztelet és kegyelet a hódolat hervadhatatlan virágai-
val ülteti be.

Budapest.

Lazarus Adolf,
főkántor.

SAUL ÉS DÁVID.

A hős Saul király fején
Nehéz a korona.
Ezer veszélylyel szembeszáll,
A míg inog hona.
Ezer veszélytől védi meg
Szünetlen a hazát
S új ellen ront rá, bárhogyan
Forgassa kardvasát.

Már szembeszáll és harczra vár
A zsidó nép megint,
Feléje a nagy síkon át
Filiszteus tekint.

Mint erdő áll ott a pogány,
 Irdatlan, óriás!
 Saul király hős homlokán
 Redőt nagy búja ás.

Kicsiny hadával mit tegyen
 Pogányok ellen ő?
 Egy szálig az elhullna mind,
 Ha vívni vakmerő!
 Jehova megpecsételé
 Itt sorsod Izrael:
 Filiszteus rabszija vár! —
 Jehova elhagy, el!

Jehova immár elhagyott
 Tengernyi bűnödért!
 A férfi merre, hol a hős
 A ki számodra vért?
 Hol késik Isten hírnöke
 Lesujtani a pogányt?
 Ki téged gúnyol és kihív,
 Ki téged egyre bánt!

Kiáll sötéten Góliát
 Az óriás vitéz.
 Aczél borítja termetét,
 Szeme is öl, ha néz.
 A föld alatta reng, nyöszörg,
 Nem bírja el talán,
 Mert annyi vas, mert annyi bárd
 Lóg le az oldalán.

«Nos, álljatok ki már, zsidók!
 — Így kezdi Góliát. —

Ha százan jöttök, az se' baj,
Több hűll el legalább!
Ki engem itt legyőz, lever,
Úr lesz hazám fölött!
De népe mind rabszíjra jut,
Mihelyt ő megtörött!

Hát ki se mozdul, ki se jó?
Oly gyáva ez a had,
Hogy Góliáttól ennyi hős
Egy harczot megtagad?
Hát jussatok rabszíjra úgy,
Harcz nélkül, bajnokok.
Igámba itt egymás után
Fejet mind hajtsatok!»

Oly néma mint a temető
A bús zsidó sereg.
Ott nem is hősök, férfiak.
Csak árnyak lengenek.
Kisértetek bolyonganak
A sátorok között,
Megtépi köntösét Saul,
Mit könnye öntözött!

Hiába áll, hiába vár!
Meg nem jelen a hős,
A ki mosolyg, ha zúg a vész,
Ki bátor és erős,
Kit meg nem rémít a halál,
De mint a mátka von.
Ha vére hull, úgy érzi, hogy
Csókolja hajadon.

Hiába áll, hiába vár!
 De hirtelen mi zaj?
 Pásztorfiú dalolva jön,
 A dala bú, sohaj.
 Siratja sorsod Izrael,
 A mint hárfát ragad,
 Ki oly szép mint a nap, ha kél,
 Bús mint az alkonyat!

Ez Dávid, a pásztorfiú,
 Dalolva vívni jó.
 Parittyá fegyvere csupán,
 A tarsolyába' kő.
 Így készül Góliátra most
 Lecsapni mint a vész.
 Pásztorfiú az óriást
 Kihívja — oly merész!

Saul király elébe áll
 Az ifju, a szerény:
 «Uram, hadd küzdjek népemért
 Az óriással én!
 Nem tűröm el szidalmait,
 De megvívok vele.
 Haraggal búval már színig
 Ifjú szívem tele!»

„Hogyan, te mernél vívni ott,
 Hol reszket annyi hős?
 Kezed csak hárfahúrhoz ért,
 Az óriás legyőz!
 E gyöngé kar hogy bírja el
 A kardot, a gerelyt?»

Föl se emelnéd fegyvered
S már Góliát levert!

«Nem félek én, uram király!
Te se féltsd hívedet!
Nem földi láz, nem földi vágy,
Mi ide vezetett.
Az Úr vezérli léptemet,
Vezérli szótlanul.
Velem lesz ő, ha Góliát
Szörnyű csapása hull.

Nem félek én! Mit féljek én,
Kit küldött Adonaj?
Kinek szívében él az Úr,
Azt sohsem éri baj!
Nem rémit engem lándzsa, kard
Pogány hős oldalán,
Jobban megnyugszom én, király,
Szivem sugallatán.»

Öltsd mégis föl pánczélomat!
Vedd át jó fegyverem!
Mely annyi harcz viharja közt
Hiven küzdött velem!
Mely védett engem annyiszor,
Mint isteni varázs,
Mig hullott rám szünetlenül
Nyilzápor, kardcsapás!

«Nehéz nekem vasöltönyöd,
Nagyon nehéz, király!
Kezem nem bírja kardodat,
A földre húz le már.

Pásztorfiúnak más se kell,
Csak a mit elhozott:
Parasztruha, parittyá, kő!
Hadd vívjon mint szokott!»

«Te bottal jössz rám, vakmerő
Gyerkőcz, erőtlenül?
Hogy engedett el jó anyád
Ily harcra egyedül?
Te többé meg nem látod őt.
Szívét majd tépi vád.
Nem ád irgalmat senkinek
A híres Góliát!»

Kirántja kardját a pogány
És már Dávidra ront.
A hős fiú csak egy követ
Parittyájára vont.
A kő repül már mint a nyíl,
Isten vezérli tán.
Miként ítélet áll meg ott
Az órjás homlokán.

Leroskad a nagy Góliát,
Arczsal a földre hull.
Pogányra a zsidó sereg
Ront irgalmatlanul.
Fut az ijedt filiszteus,
A merre szeme lát.
Minden hatalma oda már,
Hogy elhullt Góliát.

Saul király megöleli
Az ifju bajnokot:

„Köszönet, oh, fiú neked,
 Ki megmentéd honod!“
 «Nem illet hála engemet!
 Tekints az égre már!
 Tudod ki védte trónusod?
 A legnagyobb király!»

Varsányi Gyula.

ZSIDÓ APOSTOLOK.*

Mohamedán felebarátaink legfőbb tétele: Egy az Isten, és Mohamed az ő prófétája. Midőn ezt halljuk vagy olvassuk, rögtön tudjuk és érezzük, hogy e rövidke tételben két világra szóló zsidó tan rejlik: az Isten egységének tana, és az a fogalom, hogy Isten akaratából próféták működnek e földön.

Elismert dolog, hogy a *prófétaság* mint fogalom, mint intézmény, egyedül és kizárólag a zsidóság tulajdona, a mely jelenséggel páratlan és utolérhetetlen nagyságban áll itt a zsidóság a föld összes népei között. És ime, mohamedán embertársaink eljárásából azt látjuk, hogy egy nagy vallásfelekezet e zsidó eszmét állítja hitéletének elejére és e zsidó elvre fekteti rá történeti életének egész épületét. A mohamedán ember a maga vallásalapítóját ugyanazon névvel jelöli, melylyel egykoron a régi izraeliták jelölték a maguk istenküldötte emberét: *nábi*; egy Mózesnek, egy

* Felolvastatott az I. M. I. T. megbizásából Pécsen, 1904 márcz. 6-án.

Jezsaj snak ezime, mondhatni, mint fogalom tovább él, tovább hat a végtelenségben, időtlen időkig.

De mi igen keveset élünk a *nábi* szóval; mi, és velünk együtt a keresztény hiten levő összes nyugati népek a *próféta* szót használjuk, midőn a zsidó szellem ama hatalmas megnyilatkozásáról megemlékezünk. A szépséges *görög* nyelv adta tehát a szavát, hogy a *zsidó* élet egyik legbensőbb és legsajátosabb nyilvánulását világgá vihessük és ezen nyelvi jelenség mintegy jelzi magával a dologgal történt változást: a kis körre szorító héber nyelv kifejezést keres a világszerte beszélt és ismert *görög* nyelvben, a fogalom kilép a zsidó nép szűk határaiból, és a görögség világhódító útjában maga is világhódításra indul.

A próféta-sággal történt ezen nagy átalakulást hozom fel analógiaképen annak a jelenségnek magyarázatára, melylyel ez alkalommal foglalkozni fogok és a mely iránt bátor vagyok kikérni az önök szíves érdeklődését. Azt fogom fejtegetni, hogy az *apostolság* közismeretű intézménye szintén a zsidóságból ered, csak úgy, mint a próféta-ság. És ez természetes is; mert hol léphettek volna fel apostolok inkább mint a zsidó nép körében, melynek életében oly szent, oly fontos a missió, a hivatás? Ott a hol missió van, kell hogy apostol is legyen. Ott a hol tanokat kellett ismereteni, a hol eszméket kellett hirdetni, kell, hogy kínálkoztak légyen emberek, kik e szerepre vállalkoztak. Ezek apostolok voltak, a szónak abban a mélyített és tartalmas jelentésében, melyet hozzáfűzni szoktunk, még pedig *zsidó* apostolok.

Sokkal ritkábban, mint zsidó prófétákról, hallunk

zsidó apostolokról beszélni, sőt majdnem ellenmondásnak látszik, midőn az apostolt a zsidó jelzővel látjuk el, olyannyira kereszténynyé vált az apostolság intézménye. Ez onnan van, hogy az apostoli működés később lépett fel a zsidóságban mint a prófétai, és a mikor fellépett, hatása nem volt oly jelentős és oly maradandó, mint a prófétaságé; az az apostoli működés pedig, mely úgyszólván átalakította a világot, többé nem zsidó, hanem keresztény. De azért a zsidóvilágban is elég nagy az apostolok működése, és érdemes, hogy vele foglalkozzunk.

Nálunk Magyarországon maga a király is apostol; a mi királyunk apostoli király, azaz a hitéletben is messzemenő hatásköre és hivatása van, a mely hatalom tudvalevőleg igen sok államjogi akcióban is megnyilvánul; a magyar király tehát voltaképen olyan czímet visel, a melyet réges-régen, messze távol tőlünk, szerény zsidó férfiak viseltek, még pedig többnyire rabbik, kik közül néhánynyal mindjárt meg fogunk ismerkedni.

Az a körülmény, hogy az apostoli intézményt görög névvel jelöljük, ép oly kevéssé ejtsen bennünket tévedésbe annak zsidó volta iránt, mint a prófétaságnak görög neve. Ez nem jelent többet, mint mikor templomunkat *zsinagógának* nevezzük; azért mindenki tudja, hogy a zsinagógának van héber neve is, sőt a görög szó nem más mint fordítása, utánzata a héber szónak (béth ha-k'nészeth). Az idegen elnevezés egyszóval azt jelenti, hogy a prófétaság és az apostolság a görög nyelv közvetítésével váltak világszerte ismert fogalmakká.

De lássuk már most, mi a különbség a prófétai és az apostoli intézmény közt? A próféta is tanít, az apostol is tanít; de míg a próféta lelkében nagy lelkesedés, isteni ihlet, inspiráció lüktet, a melynél fogva a próféta mintegy belső sugallat folytán, majdnem önkivületben, ekstázisban, tehát életfunkcióinak legnagyobb megfeszülésével lép fel, addig az apostol inkább eszével, tudásával, a prédikáció meggyőző erejével akar a hívőkre hatni és hívőket szerezni. Ha a próféta ihletét egyenesen Istentől származónak tartjuk, akkor az ő felléptéről azt mondhatjuk, hogy az *isteni* megbizásból történik, az apostol ellenben mindig *emberi* megbizásból lép fel, sőt bizonyos körülmények között épen a próféta megbizásából, a midőn tehát az apostol csak a próféta *után* következik. Hogyha a próféta felléptét tisztán emberi erőnek tulajdonítjuk, akkor egyszerűen úgy fejezhetjük ki a két működés közötti viszonyt, hogy a próféta a maga gazdája, az apostol ellenben valakinek a megbizottja, küldöttje.

Épen ezt jelenti az *apostol* szó: megbizott, küldött. Héberül megfelel neki *seliach*. A német-zsidó jargonban még ma is járja egy közmondás, mely a két működést egymással vonatkozásba hozza: A fauler seliach is a halber nóbi; azaz: a lusta követ nem annyira exact értesülésből, mint hozzávetésből, sejtelem-szerűen szokott referálni. Felhoztam ezt a példát, hogy némileg sejtessem, milyen közhasznált fogalom a zsidó életben a *seliach* szó: a talmudban lépten nyomon találkozunk vele, és igen sok jogi kérdés kapcsolódik hozzá. A követ, úgy mond a talmud, egyenlő

magával a küldőjével; ha tehát p. o. én követ által adom át a válólevelet feleségemnek, akkor ez ép oly érvényes, mintha magam adnám át. De számtalan más viszonylatban is szerepel a követ, csak hogy ezek egyéni dolgok és nem érintik az egész népet, az egész közösséget, mint olyat.

Az a *seliach*, a kiről itt szó lesz, sokkal jelentősebb szerepre vállalkozik; ő adja tudtul a távolabbi községeknek a jeruzsálemi központi hatóság határozatait, ő tanítja a népet a vallásos tanokra, ő szedi be a vallásos intézmények fentartására szánt adományokat, ő iktat be tanítókat és kántorokat, és ha kell, ő el is mozdítja őket. Akkor mikor még nagyobb volt az egység a zsidó népben, sok ilyen jelentős dolog végeztetett a zsidó apostolok által.

Az első eset, midőn a zsidóságban apostolokról van szó, igen régi időre megy vissza. *Jósafát* király egyike volt a régi Júda legdicőbb királyainak, a ki mély nyomokat hagyott hátra nem csupán csak a hiteles történetben, hanem, a mi talán még fontosabb, a legendában. A mely embert egyszer hőségé avatja a legenda, arról bizonyos, hogy nagy és rendkívüli ember volt. Így tud már a szentírásban foglalt Krónika könyve (II. k. 17. f. 7. v. kk.) *Jósafát*ról olyan adatot, melyet a Királyok könyve még nem ismer, melyről tehát föltehetjük, hogy a legenda virágos mezején nőtt föl. Uralkodásának harmadik évében *Jósafát* kiküldte embereit, a kik névszerint meg is neveztetnek, hogy tanítsanak Júda városaiban. Az öt főural részt vett a küldetésben tíz *levita* és két *kóhén* vagyis pap, tehát egy egész bizottsága a főrangú embereknek és irás-

tudóknak. «És tanítának Júdában, aképen, hogy velük vala az Örökkévaló tanának könyve; körüljárának mind a Júda városaiban és taníták a népet». A héber szöveg erre a küldetésre a *sálach* igét, a görög fordítás az *apostellein* igét használja, tehát azt, mely mindkét nyelvben ezentúl állandó kifejezése lett az apostoli intézménynek. Minden kétséget kizáró módon ez az apostoloskodás első történetileg biztos esete. Mert habár legendának minősítettem a dolgot, ez csak a Jósafátra való vonatkoztatást teszi legendává, de maga a tény magán hordja a valódiság minden bélyegét, a mennyiben e tény jól beilleszkedik a második templom korszakába, a midőn a fiatal állami szervezetnek nem volt fontosabb és nagyobb feladata, mint a tóranak terjesztése. Jósafát helyébe csak a középponti jeruzsálemi hatóságot kell tennünk; a *nagy zsinagóga* vagy a *synedrion* intézkedett, hogy követek vagyis apostolok járjanak körül Júda összes városaiban, hogy a népet Mózes tanára tanítsák. Ezt az esetet tipikusnak vehetjük: a zsidó apostolok működése abban állott, hogy a tórát tanították. A kik azt tehették, természetesen irástudók voltak, a régebbi időben tehát papok és leviták, később rabbik. Az öt főrangú embertől eltekintve, a kik nyilván csak az államhatalmat reprezentálták, de maguk nem tanítottak, a papok és leviták már ez első esetben is *tizenketten* voltak; jelentős szám ez, mely Jézus tizenkét apostolában majdan ismétlődni fog. És valamint Jézus tizenkét apostola előbb egy csoportban tartózkodott, a küldetés értelmében azonban szétszéledve egyenként vagy kettővel vagy hármával apostoloskodtak Izraél szétszórt

nyájában, azonképen amaz első apostoli kollégium is bizonyára nem *egy* csoportban, hanem egyénekre vagy párokra oszolva végezte magasztos küldetését.

A második állami élet legelején képzelendő ezen első apostolokon kívül mit sem hallunk továbbra az apostoli intézményről; lehet, hogy ez forrásainkon múlik, de az is lehet, hogy ez apostolok oly derekasan végezték munkájukat, hogy egész Izraél elfogadta a tórát és ilyenemű apostolságra többé szükség nem volt.

Csak a korszak vége felé, midőn a szerteágazó vélemények üzték, kergették egymást, volt az egyik pártnak, a zsidóságot fentartó pharisæusok pártjának ismét szüksége arra, hogy a maga tanainak terjesztésére apostolokat küldjön ki. A történelem nem jegyezte föl e névtelen szellemhősök neveit, mert zajtalan volt a munkájuk. Akkor pedig, a mikor zajos lett a munkájuk, a tettük már világra szóló esemény volt.

A jelenségek ismétlődnek. A nagy angol bibliatársaság, mely ép most ülte meg fennállásának századik évét, a bibliai eszméket ú. n. bibliakövetek által (Bibelboten) terjeszti; ez is egy neme az apostoli működésnek, mely még mai napig tart. Felhozhatunk más példát is: a XIX. század negyvenes és hatvanas éveiben, midőn annyira forrongtak azok a népek, melyek még nem vívták ki alkotmányos szabadságukat, Európa-szerte jártak az új eszmék hirdetői, és e politikai apostolokat *emissariusoknak* nevezték. Ez a szó is csak követet, küldöttet jelent, a mint hogy ez az eszmék hirdetésének legmegfelelőbb és sokszor követett módja.

A kereszténység keletkező órájában vagyunk. A vi-

lágtól elfordult kis zsidó társadalom forrong és lázong; ellentétes vélemények, ellentétes világnézetek csapnak össze: nagy dolgok megszületésének biztos előjelei. Szaporodnak Jézusnak, a vélt Messiásnak hívői; a jeruzsálemi urak, büszke papok és tudományban megöszült tudósok aggódva szemlélik a jelenséget. Oh, hogy dudva, túske és bogáncs kél az Örökkévaló szőlőkertjében; oh, hogy az igazhitűség tiszta fényét elhomályosítja a tévtan, az eretnecség sötétsége! Így kellett gondolkodniok a jeruzsálemi uraknak a keletkező kereszténységről, mely az ő szemeikben nem volt más, mint elszakadás, mint eretnecség.

Kiküldtek tehát egy férfiút, kinek buzgalma heves volt, mint a tűz, akarata erős, mint a vas. A pharisæus *Saulus* volt e férfiú, a ki a jeruzsálemi hatóság megbízásából üldözte a fiatal eklézsiát, behatolt a házakba, elhurczolt férfiakat és asszonyokat és tömlöczbe vettette őket (Apostolok cselekedetei 8, 3.). Nos, ebből a *Saulusból* *Paulus* lett, Szent-Pál, a kereszténység legnagyobb apostola. Ő maga beszéli el, hogy annak idején, mikor még üldözte a keresztényeket, írásbeli megbízása volt a jeruzsálemi főpaptól és a vének tanácsától arra, hogy Damaszkusba utazva a testvérekhez, azaz a zsidókhoz, onnan is megkötözve vigye a keresztényeket Jeruzsálembe (u. o. 22, 5.). Más ízben azt mondja, hogy teljhatalma volt a főpapoktól arra, a mit tett (u. o. 26, 10.). A jeruzsálemi legfőbb hatóság tehát megbízólevéllel és teljhatalommal ruházta föl a maga megbizottját, kit a külföldi zsidó községekhez küldött — ez röviden az apostolság defini-cziója. *Paulust* kiküldték volt, hogy az elszakadt zsi-

dókat, azaz a keresztényeket, kutassa ki, fogja őket el, küldje Jeruzsálembe, hogy ottan bíraskodjanak rajtuk; az ő tisztje tehát *vallásos* tiszt volt.

Helyesen mondja ennél fogva Harnack,* korunknak e sokat emlegetett tudósa, hogy Paulus zsidó apostol volt, mielőtt keresztény apostol lett volna. Így érthető, hogy Pál sokat beszél apostolokról,** még pedig úgy, mint ismert intézményről, a mit nem tehetett volna, ha a zsidóság nem ismerte volna kellően ez intézményt.

Hasonló irányban mozog a zsidó apostolok feladata más keresztény tudósítások szerint is. Justin Martyr (a vértanú) azt mondja, hogy a zsidók Jeruzsálemből válogatott embereket küldenek ki a világba, hogy a kereszténység istentelen eretnekségét bevádolják; ezeket a követeket a kézfeltevés szertartásával avatták fel tisztjükre, már pedig épen a kézfeltevés jelenti az apostolság tisztjét (Apostol. cselek. 13, 3.). Justin bizonyára nem úgy gondolja, hogy a követek épen a kiküldésnél nyerték a kézfeltevés malasztját, hanem ezzel csak megmondja a küldött férfiak jellegét, a mennyiben a kézfeltevés *avatott* emberekké tette őket. A kézfeltevés szertartása eléggé ismeretes a zsidóságban; Mózes a kézfeltevéssel avatta Józsuát az utódjává; a zsidó apa úgy áldja gyermekét, hogy kezét teszi fejére. de ép úgy megáldja a tanító is a tanítványát, a talmudból pedig eléggé ismeretes, hogy a kéz-

* Harnack: *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*. Leipzig 1902, 237—240. l.

** II. Korinth. 8, 23. Philipp. 2, 25.

feltevés szertartásával a tanítvány a mesterek sorába emeltetett (*szēmicha*), a miből világos, hogy ezt a felavatást csak a legjelesebb és legtudósabb férfiak érhették el. Már ebből is kitűnik e férfiak működésének vallásos jellege; csak a legmagasabb rangú törvénytudósok nyertek ilyen felavatást. Justin egyetlen szóval megmondja e férfiak teendőjét is: hirdettek, azaz prédikáltak, a hogy hirdetnek és prédikálnak a rabbik a talmudi időktől mind mostanáig.

Egy másik egyházatya, Eusebius, a ki már a IV. században élt, szintén megemlékezik a zsidó apostolokról. «Azt találtuk — úgy mond — régi iratokban, hogy a zsidó népnek Jeruzsálemben lakó papjai és vénei, miután megfelelő iratokat szerkesztettek, elküldték azokat az összes népekhez, hogy a zsidóknak e levelekkel tudtul adják, hogy ne fogadják el a keresztény tant. Még most is szokása a zsidóknak, hogy apostolokat neveznek ki, a kik előljáróiktól encyclicus (azaz a hívők összes községeknek szóló) leveleket visznek ki.» Ime, a zsidók ismertek encyclikákat, még mielőtt pápa létezett Rómában, ki encyclikákat küld világgá. E tudósítás szerint is a vallásos oktatás a zsidó apostolok feladata, még pedig a jeruzsálemi legfelsőbb hatóság megbízásából, melynek levelei bizonyára csak az oktatás főpontjait tartalmazták, és az apostolok feladata most már abban állott, hogy a jeruzsálemi kollegium tanait prédikációkban és előadásokban fejtsék ki a nép előtt.

Paulus, Justin és Eusebius bemutatják nekünk a zsidó apostolokat a kereszténységgel való harczukban, a keresztény apostolok ellenben, mint p. o. az Apos-

tolok cselekedeteiből tudjuk, a zsidósággal álltak harczban. Habár ilyen módon harczban látjuk a zsidó apostolokat, ez nem zárja ki, hogy más apostolok, más körülmények között, a vallásos élet más céljaira lettek kiküldve. Apostolokat látok azon két személyben, melyet a jeruzsálemi hatóság a híres Josephus Flavius mellé adott, midőn ennek az volt a feladata, hogy az országot megvédelmezze a rómaiaktól. Forradalmi világ volt, és nem igen lehetett az emberekben bizni. Hasonlatos e dolog ahhoz, mint midőn 1848-ban a magyar kormány az egyes táborokba kormánybiztosokat küldött — a tábornokok ellenőrzésére. A jeruzsálemi kormány, mint a kifejlődés mutatja, nem ok nélkül gyanakodott Josephusra, küldött tehát melléje Jóazár és Júda személyében két előkelő embert, kiket Josephus mindig követtársaknak nevez; Josephus tehát önmagát is a jeruzsálemi hatóság követének tartja, körülbelül úgy, mint a római császár legatusokat küldött a provinciákba; minthogy azonban követtársainak sem a harcz, sem a kormányzás nem volt a feladata, nyilván apostolok voltak és örködték a nemzet legszentebb ügyeire. Más esetben négy tekintélyes férfiút küldtek Jeruzsálemből Josephus mellé; bizonyos tekintetben ezeket is apostoloknak lehet czímezni.

Ezek után csodálhatjuk, hogy némely forrás a zsidó apostolok tisztjének azt tünteti fel, hogy — pénzt gyűjtsenek. Ezt ugyan *Eusebius* és különösen a jól beavatott Szent-Jeromos (*Hieronimus*), a ki a magának korában, a IV. században, még szintén ismeri a zsidók apostolait, nem említik, noha mindketten Palæsztinában éltek és a zsidók viszonyait jól ismerték;

ellenben említi *Epiphanius* egyházatya, a ki azelőtt maga is zsidó volt és jól ismerte a zsidók életét. Akkortájt, a kereszténység első négy századában, Palesztinában a zsidók legfőbb méltósága a patriarcha (*nászi*, fejedelem) volt, a ki a zsidók életében talán még döntőbb súlylyal birt, mint most a görögkeletiek patriarchája. Már most arról értesülünk, hogy az apostolok rangban mindjárt a patriarchák után következtek.

Epiphanius bizonyos Józsefről szól, a ki azelőtt a synedrion tagja volt, de aztán a kereszténységhez csatlakozott. «Ez ő közöttük a rangbéli emberekhez tartozott. A patriarchák mellett ugyanis az ú. n. *apostolok*, a kik igen gyakran együtt ülnek (törvényben) a patriarchákkal, éjjel-nappal, szünet nélkül vele értekeznek, közösen tanácskoznak és neki a törvény szerint referálnak.» — «Ezt (a Józsefet) egyszer a *kilikok* országába küldték; midőn ott megérkezett, Kilikia minden városában, az azon tartományban lakó zsidóktól tizedeket és zsengéket szedett... Sőt, mint buzgó és tisztító apostol — úgy hívják ugyanis náluk, mint már mondtam, ama tisztséget — azon is munkálkodott, hogy helyre állítsa a vallásosságot, a mint neki meghagyatott; sok rosszul választott zsinagógafőt ugyanis meg papot és presbytert meg chazanitákat (azaz: előimádkozókat) megvizsgált és megfosztotta őket hivataluktól.»

Megtaláljuk itt az apostolok működésének egész körét. Dézsmát és zsengéket szedtek be; de tekintve azt, hogy a IV. századról van szó, a midőn dézsma és zsengek már nem voltak kötelezők, nyilván csak álta-

lánosságban könyöradományokat szedtek be, mely könyöradományok az elszegényedett patriarchák és ezek iskoláinak fentartására szolgáltak. Josephus Flavius is azt mondja követtársairól, hogy a beszedett dézsmákból nagymennyiségű pénz volt náluk; csak-hogy akkor, a mikor még Jeruzsálemben fennállott a szent templom, valóságos dézsmákról van szó. Minden esetre azt látjuk, hogy az apostolok pénzt is szedtek be, de még Epiphanius is, a ki pedig korholja a zsidókat, működésük velejét a vallásosság megszilárdításában találja, a mennyiben zsinagógafőket, azaz hitközségi előljárókat, rabbikat és kántorokat tettek le és neveztek ki. Érdekes, hogy a görög nyelvű író a kántorokat héber nevükön, *chazzán*, nevezi meg, és ez e tisztség egyik legrégibb megemlézése.

Körülbelül ugyanazon időből, 399-ből való *Honorius* kelet-római császár rendelete. A császár rendeletéből kiviláglik, hogy a zsidók a zsinagógafőket és a presbytereket, vagyis véneket apostoloknak nevezték; ezeket kiküldötték a patriarchák, hogy aranyat és ezüstöt szedjenek be, és az egyes községekben kapott összegeket neki, a patriarchának, vitték vissza. Már most a császár megparancsolja, hogy e pénzeket az *ærarium*nak kell beszolgáltatni, és ha még továbbra küldetnének ily célból emberek, akkor át kell őket adni a bíróságoknak. A római törvénytárnak ez a beszéde egészen világos: az apostolok pénzeket szedtek be, bizonyos tekintetben zsidó adót, melyet a zsidók önkényt vetettek ki magukra. Ezt az adót Julián császár egyik levele *apostolé*, azaz apostoli adó néven jelöli. A római állam tehát megtiltotta ez adó szedé-

sét, és ha mégis szedték, elkobozta. II. Theodosius császár 429-ben már csak úgy beszél e *pensió*-ról, mint a mit a zsidó primások csak *régente* kaptak. Hogy a római törvényhozás a zsidó apostolokat csak mint pénzbeszedőket ismeri, nem csoda, mert hiszen az állam, mint olyan, a dolog más oldalával nem törődött. Mit avatkozott volna az állam abba, vajjon az egyik vagy másik hitközség jól választotta-e meg templomi előljáróját, papját vagy kántorát? Az állam csak arra ügyelt, hogy zsidó alattvalói ne terheltesse-
nek nagyon a zsidó adóval, és azért megszüntette az apostolok ebbeli működését, de ebből még nem következik, hogy az apostolok csak pénzbeszedők voltak; volt azoknak nagyobb és nemesebb feladata is.

Első tekintetre majdnem úgy látszik, hogy az apostolokat, még pedig hirneves rabbikat, a talmud is pénzbeszedőknek ismerné. Több forrásban találjuk a következő, minden valószínűség szerint történeti elbeszélést: «Történt egyszer, hogy Rabbi Eliézer, Rabbi Józua és Rabbi Akiba elmentek Antióchia vidékére, hogy ott a tudósok számára adományokat szedjenek be. (Megjegyzendő, hogy a «beszedés» fogalma már jelzi, hogy ez adományok kötelezőknek tartattak és csak mennyiségök függhetett az egyéntől.) Élt pedig ott valaki, névszerint Abba Júda, a ki a parancsot bőkezű módon teljesítette. Egyszer azonban szegénységbe jutott és mikor a rabbikat látta, le kellett mondania támogatásukról. Bánat ült arcán és szomorúan ment haza. Felesége kérdezi tőle: Miért oly bánatos az arcod? Amaz pedig felel neki: Itt vannak a mi rabbijaink és nem tudom, mit tehetnék érettök. Az

asszony, a ki még férjénél is jámborabb volt, így szólt hozzá: Maradt még egy meződ, eredj, add el a felét és add nekik. Ment, úgy tett és nekik adta; a rabbik pedig imádkoztak érte, mondván: Abba Júda, Isten térítse meg veszteségeidet! Alig hogy elmentek, kiment szántani a megmaradt fél mezőre; mialatt a fél mezőn szántott, besülyedt a tehene és eltörte lábát. Mikor fel akarta vonszolni, Isten felnyitotta a szemeit és kincset talált. Ekkor így szólt: Javamra törte el tehenem a lábát. Mikor a rabbik megint jöttek, kérdezősködtek utána, mondván: Hogy mén Abba Júdának? Az emberek feleltek: Ki láthatja Abba Júda színét? (Azaz, olyan nagy úr, hogy színe előtt sem merünk megjelenni.) Abba Júdáét, a ki ökrök ura, Abba Júdáét, a ki tevék ura, Abba Júdáét, a ki szamarak ura! Abba Júda visszanyerte előbbi gazdagságát! Odament a rabbikhoz s üdvözölte őket. Ezek így szóltak hozzá: Hogy mén dolgod, Abba Júda? Ez pedig mondá: A ti imátok gyümölcsöt és a gyümölcsök gyümölcsét hozta! Ezek így szóltak hozzá: Ámbátor mások azelőtt többet adtak, mint te, mégis téged állítottunk a lajstrom élére. Fogták őt és maguk mellé ültették és e verset olvasták felőle: Az ember ajándéka gazdagságot hoz neki és nagyok elé viszi őt.» (Peldabeszédek 18, 16.)

Szép és épületes e történet. A gazdag földmivelő zsidó, a ki többet ad, mint a mennyit kiszabtak rája; az asszony, ki férjénél is jámborabb és adakozóbb, a rabbik, kik a bőkezű adakozót azzal tisztelik meg, hogy maguk elé ültetik. De nézzük e történetet az apostoli intézmény tekintetében. Mindenekelőtt azt

látjuk, hogy az apostolok a kor legjelesebb tudósai: Eliézer, Józsuá és Akiba; tehát beigazul az, a mit Epiphanius mond, hogy az apostolok a patriarchák tanácsosai és a synedrion tagjai; érdekes továbbá, hogy az apostolok a bevételeket szabályszerűen elkönyvelik; továbbá megtanuljuk azt, hogy az adományokat nem a községek, mint egészek, hanem az egyesek szolgáltatják. Ez az elbeszélés továbbá, mely szerint a rabbik ugyanazon helyre a másik évben visszatérnek, azt bizonyítja, hogy egy bizonyos helyet mindig ugyanazon legatusok látogattak, még pedig a jelen esetben Antióchiát, a hellénista zsidóság egyik főszékhelyét és épen a diasporában (azaz a szétszóródásban élő zsidóságban) kell az apostolok működését első sorban képzelnünk. És ez természetes is, mert ha arról volt szó, hogy az apostolok vallásos oktatást terjesztenek, akkor a diaspora zsidósága bizony rászorult az oktatásra, ha pedig adományokról volt szó, megint csak a diaspora zsidósága jött tekintetbe, mely gazdagabb és jómódubb volt, mint a palesztinai zsidóság. Mikor az első keresztény hitközség Jeruzsálemben megszorult, ez is legelőbb is Antióchiából kapta anyagi támogatását, és Szent-Pál, ki e téren is működött (Gal. 2, 10), a pénzszedés tisztjét bizonyára még zsidó apostol korából ismerte. A jelenségek ismétlődnek; mai napig is a jeruzsálemi és palesztinai zsidóság a szegényebb, a nyugati zsidóság a gazdagabb, de egyuttal a vallásban hanyagabb; mai napig is jönnek hozzánk a jeruzsálemi követek, a kik még nevökben is, *šelúché czión*, emlékeztetnek a régi viszonyokra.

A jeruzsálemi talmud ugyanazon helyén (Horájoth

III, 7) még két hasonló eset beszéltetik el. R. Chijja b. Abba gyűjtést indított a tiberiási tanházban, ott pedig volt egyvalaki a *Silvanus*-házból és ez egymaga egy font aranyat jegyzett; ekkor fogta őt R. Chijja, maga mellé ültette és rája vonatkoztatta a Példabeszédek fenti mondását. R. Simon b. Lákis Bostrába jött és ott volt egy csalfa nagyúr, nem hogy valóban csaló lett volna, csak a parancsolatok végrehajtásában élt csalfasággal, ő t. i. előbb bevárta, míg a község jegyzett, aztán ő maga annyit jegyzett, mint az egész község; erre fogta őt R. Simon b. Lákis, maga mellé ültette és rája vonatkoztatta a Példabeszédek fenti mondását. Boldog kor, melyben az a csaló, ki egymaga vetekedik egy egész község adakozásával!

Ime, a talmudban többszörösen megtaláljuk az apostolok működését, mert az itt felhozott esetek lényegében az apostolok működését jelentik. Csak maga az *apostol* megnevezés hiányzik. E görög szó nincs a talmudban, kérdés tehát, hogy nevezi a talmud az apostolokat? Úgy hiszem, nem kell itt soká keresni; igen gyakori t. i. a *gabbai czedáka* kifejezés, azaz az adományok beszédője és e kifejezés átöröklődött községeinkhez mind e mai napig. Minden községben ismerik a *gabbe*-t, igaz, hogy ez nem maga szedi be a pénzt, de azért mégis az ő kezeihez jut; ép úgy ismerik minden községben a *czedáká*-t, mert mely zsidó községben nem adnának *czedókó*-t? Idővel úgy fordult, hogy minden községnek külön *gabbai* kellett és azért maradt fenn e név, ellenben a *šeliach*, apostol, a ki a patriárcha megbízásából egymaga több községet, sőt egész országokat járt be, mindinkább lehe-

tetlen jelenség volt, mert idővel annyira szétszóródott a zsidóság, hogy a középponti administráció lehetlenné vált.

Sok községben a *gabbai* nem a pénzügyeket kezeli, hanem még inkább az istentisztelet fölött, a templom rendjén őrökdi, egy szóval ő az, a mit ma cultus-elöljárónak szokás nevezni. Ez is a régiségben leli magyarázatát. Mert ne gondoljuk, hogy ama talmudbeli apostolok, a kikkel az imént megismerkedtünk, csakis az anyagiakról gondoskodtak, volt önekik sokkal nemesebb és fontosabb feladatuk is. A régi időben a jeruzsálemi középponti hatóság határozta meg az újholdat; ez dekretálta azt is, hogy mely évben legyen még egy tizenharmadik hónap is, azaz mikor van szökőév. A synedrion féltékenyen őrökdi ezen joga fölött, mert ezáltal függőben tartotta magától az egész diasporát. Már most a szétszóródásban élő zsidók, hogy tudták meg, hogy mikorra tette a hatóság az újholdat? mikor van szökőév? mikor kell tartani az ünnepeket? Erre nézve az a szokás állott fenn, hogy a synedrion követek által tudatja a távoli zsidókkal az ünnepek cyclusát. Ezek a követek csak előkelő emberek, synedristák, rendesen elsőrangú tudósok lehetek és ezek nem mások, mint az apostolok. Így találjuk, hogy R. Akiba Nahardeában jelentette a szökőév elhatározását. Látjuk tehát Akibát apostoli minőségben, még pedig vallásos téren, a mint láttuk őt már apostoloskodni pénzügyi téren; e két tisztség tehát összeesik. Ha meggondoljuk, mily sokat utazott R. Akiba, a kinek utazásai úgy kiterjedésben, mint gyakoriságban még Szent Pálét is fölülmulták, ha

meggondoljuk továbbá, mily messze menő tevékenységet fejtett ki Akiba a vallásos tanítás terén, ha végre arra is gondolunk, mily fontos szerep jutott Akibának a Bar Kochba-féle messiási mozgalomban, akkor be fogjuk látni, hogy Akiba még inkább megérdemli az «apostol» nevet, mint Szent Pál. Hasonlóképen a szökőévet jelentette be R. Meir is Ázsiában (azaz az *Asia* nevű római tartományban), továbbá R. Chijja b. Zarnúki, meg R. Simón b. Jóczádák, így tehát mind ezeket apostoloknak tarthatjuk. Ez eset annál fontosabb, mert *Asia* tartományról van szó, melynek nagyszámú gazdag hellenista-zsidó lakossága volt és épen a hellenista vidékeken kinálkozott hálás talaj úgy a zsidó, mint a keresztény apostolok működésére. A szökőév kihirdetésének ügyében találkozunk azzal az adattal is, hogy a patriárcha leveleket menesztett a különböző vidékek zsidó lakóihoz (j. Szanh. 18^a), ép úgy találkozunk levelekkel, melyek Babylo-niában egy schismatikus mozgalmat voltak hivatva elfojtani (u. o. 19), mindebből kitűnik, hogy az egyházatyák említette levelek, melyeket az apostolok szertehordtak, a talmud által is megerősítésre találnak.

Az apostolok, ime, nemcsak pénzzel bajlódtak, hanem az ünnepi *cyclus* megállapításában is eljárak. Végtelenül fontos volt e küldetésük a régi időben és nem szabad ebbeli működésüket kicsinyelnünk. De még akkor is, ha a polgárosodás bizonyos magaslatáról szánakozva tekintenénk le a kalendáriomhirdető apostolokra, főképen, midőn egybevetnénk e működést a keresztény apostolok világraszóló működésével, akkor

is találhatjuk a zsidó apostolokat olyan működésben, mely hozzájuk és az ügghöz teljesen méltó. II. Júda patriárcha *kiküldte* Chijja, Ammi és Asszi rabbikat, koruk legnagyobb tudósait, hogy járjanak körül Palesztina városaiban, hogy biblia- és misna-tanítókat iktassanak be (j. Chag. 76°) és ez semmiesetre sem elszigetelt eset. Ez pedig már igazán apostoli foglalkozás. Ugyanazt közli velünk, mint még emlékszünk, Epiphanius is József apostolról. R. Simón b. Lákis, a kit már mint Akibát és Chijját pénzbeszedő minőségben találtunk, Bostrában, ugyanott, a hol pénzt gyűjtött, az ottani zsidók kivánságára beiktatott egy embert, a ki prédikátoruk, bírójuk, tanítójuk és pedellusuk volt egy személyben (j. Sebiith 36^a). Ámde szükségtelen a bizonyítékokat halmozni, hisz napnál világosabb, hogy a zsidó források ép úgy ismerik az apostolokat, mint a keresztény források.

Még van valami mondani valónk az apostolok számáról. A nekünk ismeretes legrégibb esetben, abban, melyet a Krónika könyve közöl, tizenkét apostol szerepel. Alig tévedek, midőn azt mondom, hogy e tizenkét ember, kik közt kettő a pap, vagy hat-hat emberre oszolva, vagy hármass csoportban működtek; a hármass csoport már régtől fogva a zsidóknál is egy collegiumot alkotott (mint a latinoknál tres faciunt collegium). A másik esetben, a midőn Josephus Flavius két embert követtársainak nevez, tehát önmagát velük egy sorba állítja, ismét egy háromtagú collegiumot látunk, ugyanilyen számot látunk Akibában és két kollegájában, valamint akkor is, midőn II. Júda küld ki három embert. Egy római utazás

alkalmával hárman voltak egy küldetésben: R. Eleázár, R. Józsuá b. Chananja és R. Gamliél; más izben Gamliél mellett volt még három, t. i. a nevezett Eleázár, Józsuá és Akiba; Gamliél azonban, mint patriarcha, más kategóriába tartozik, tehát megint háromtagú apostolatus. És valószínűleg ez volt a szabály. Látjuk azonban a zsidó apostolokat párosával is, mint p. o. a babyloni schisma esetében, de látjuk őket egyenként is, mint Chijját és Rés Lákist. Az egyetlen eset, midőn a talmudban az a kissé költői és ünnepeles czím: *šēliach czión*, Czión küldötte, van adva (Bécza 25^b), ezt a czímet csak egy ember viselte: Cháma b. Adda. Ez bizonyosan változott személy, hely és cél szerint. Érdekes, hogy Olaszországban az apostoli czím ép úgy fenmaradt a községekben, mint *gabbai*, *chazzan* etc. Venosában, az ott felásott híres katakombákban, egy sírfeliraton azt olvassuk, hogy egy tizennégy éves hajadon leányt elgyászoltak két apostol és két rebbites (azaz rabbi); itt plane az apostolok a rabbik előtt szerepelnek, tehát azoknál magasabb rangúak. Abban a községben tehát két apostol és két rabbi fungált; milyen előkelő lehetett az a tizennégy éves leányka, hogy négyen is tartottak utána gyászbeszédet!

A keresztény apostolok, ha jobban szemügyre vesszük a dolgot, voltaképen párosával lépnek föl, Péter és Pál, Pál és Barnabás stb. Az, hogy tizenkét apostol volt, nyilván csak symbolikus szám, mert ezzel jelezni akarták, hogy Jézus apostolai Izraél mind a tizenkét törzséhez vannak kiküldve. A tizenkét törzs akkor már nem létezett; a tizenkét apostol tehát egy

fikcióból származott. A reális zsidó élet a nép legvitálisabb érdekei szempontjából küldte ki az apostolokat; a rajongásba merült kereszténység az apostolokat is symbolikának használta föl; mély különbséget von e dolog a két felekezet felfogása közt. Ép úgy mindig voltak a zsidóságnak tanítói, tudósai és rabbijai, de nem voltak ezek oly feles számmal, hogy kolostorokat népesítettek volna be.

Ezek után immár megmondhatjuk a zsidó apostolok mibenlétét.

Ők a kézfeltevés czerimoniája által felavatott férfiak, kik a synedrion tagjai voltak és a zsidó tudós világ legjelesebb koryphæusai.

Őket a diasporába küldték, hogy beszédjék a patriarcháknak járó adót és a törvénytudósok fentartására szánt kegyes adományokat.

Magukkal vittek encyclikus leveleket, fentartották az összeköttetést a középpont és a szétszórt községek közt, hírül vitték a középponti hatóság rendelkezéseit a vidéknek, lecsillapítottak veszélyes mozgalmakat és leküzdötték azokat. Mind e teendők felől prédikálniok és oktatniok kellett.

A diasporában bizonyos felügyeleti és disciplináris hatáskörük volt.

Ők képezték a patriarcha tanácsadó collegiumát és ha utban voltak, ebben csak kis félbeszakítás állt be, de helyreállott e minőségük, mihelyt küldetésükből visszatértek. A külföldre való küldetéssel nem hágtak fel a hierarchikus lajtorja magasabb fokára — a zsidóknál voltaképen nem is létezett hierarchia — hanem csak kötelezettséget teljesítettek, mely tudós hivatá-

sukból folyt. Minden a tudós osztályhoz tartozó zsidó ugyanazt tette volna, ha arra kiszemelték volna, és valószínűleg sokan tették is, a kiknek neve sem jutott ránk. A zsidó apostolok vagy egyenként, vagy párosával, vagy hárman indultak küldetésükre.

Bevételükről és egyébéről, a mit végeztek, könyvet vezettek. A zsidók az adóbeszedő, *gabbai*, vagy követ, *šeliach* néven ösmerték őket.

A kormány eltűrte működésüket, hivatásuk Palesztinában csak akkor szűnt meg, mikor a patriarchatus is megszűnt, talán II. Theodosius alatt, 425 táján.

Babyloniában azonban még sokáig működhetek az apostolok. Ismeretes dolog, hogy mikor a palesztinai iskolák hanyatlásnak indultak, Babyloniában bámulatos lendületet vettek. Szúrában és Pumbedithában majd ezer évig állottak fenn magas talmudiskolák vagy akadémiák. Ez iskolákat évről-évre ezerenként látogatta nemcsak a zsidó ifjuság, hanem a talmudtudósok nagy serege is. Ezeknek élelmezéséről az iskola gondoskodott. Ameddig a babyloni iskolák jó időket éltek, könnyű volt e tudós sereg eltartása, ámbar elképzelhetjük, hogy az egyes községek hozzájárulása nélkül soha sem ment. Történt azonban, hogy Babyloniában a zsidók megfogytak, elszegényedtek, az európai zsidók pedig számban is, gazdagságban is, mindinkább gyarapodtak. Most már a babyloni iskolák a régi palesztinai anyaintézetek módszeréhez folyamodtak; követeket küldtek a külföldi községekhez kegyes adományokért. Tehát most ismét vannak apostolok, még pedig Babyloniából. Szegény felekezettek mindig így segítettek magukon. Gondoljunk csak

a hazai protestáns főiskolák ifjúságára; az ő iskoláik nincsenek olyan fényesen dotálva, mint a katolikusoké, így tehát a protestáns tanuló ifjak évenként legatióba, azaz követségbe mennek, csakúgy, mint annak idején a zsidó tudósaink. Még a nevök is ugyanaz: legatus = követ. Dehogy koldulás ez, hisz az iskola sokszorosan visszaadja a felekezetnek azt, a mit tőle kapott. Nos, a mi babyloni elődeink sokszor megtehették az utat Európába, hogy könyöradományokkal ellátva biztosítsák az iskolák további fenmaradását.

Egy ilyen kiküldetésnek, mely már a X. században történt, különösen érdekes története van és legyen szabad azt itt elmondanom.

A babyloni főiskolák azelőtt Spanyolországból, más nyugati országokból, Afrikából, Egyiptomból és Zsidóországból nyerték fentartásuk eszközeit. Egy ízben négy tudóst küldtek ki Európába, hogy kegyadományokat szerezzenek. A követek már megfordultak Báriiban, Dél-Olaszországban és most hajón a görög szigetek felé igyekeztek. Itt nagy bajba jutottak. A spanyol mórok uralkodója kiküldte volt Ibn-Romachis nevű kapitányát, hogy a keresztény hajókat fogdossa el. Elfogta azt a hajót is, melyen a mi négy tudósunk utazott. Az egyik tudóssal vele utazott szép fiatal felesége és kis fia; a kapitány rávetette szemét a szép asszonyra, a ki csak úgy tudott a gyalázattól menekülni, hogy a tengerbe emésztette magát. A négy tudóst pedig rabszolgákul adták el: R. Semarját Alexandriában, R. Chúsiélt Kairuwanban Észak-Afrikában, R. Mózust Cordobában, a negyediket kinek nevét nem tudják, alkalmasint Narbonneban. Mind a négyet ki-

váltották az illető zsidó hitközségek és mind a négy megalapítója lett a talmud-tudománynak az illető országokban (Abraham ibn Daud, Széfer ha-Kabbala).

Ezek voltak, tudomásunk szerint, az utolsó apostolok. Két világrészben és négy országban adtak lendületet a zsidó tudománynak, még szerencsétlenségükben is. Mennyit tehettek jó sorsban és mennyit tehettek rajtuk kívül azok a névtelenül maradt apostolok, kik egy évezreden keresztül munkálták az Úr szőlőjét! Mi itt csak nagyjában vázoltuk működésüket, mert az utókor hálátlan volt irántuk és még nevüket sem örökítette meg. Pedig megérdemlik, hogy tiszteletben tartsuk emléküket. Két páratlan jelenség van a zsidóságban: a prófétaág és az apostolság. A prófétákat nem hódította el tőlünk senki; másutt, mint Izraélben, nem keletkezett olyan prófétaág, melynek Istentől ihletett szelleme hatna és egyre hatna az idők végeig. Az apostolok intézményét azonban elhódította tőlünk a kereszténység. Az apostolok tették a kereszténységet világvallássá.

Mi maradt nekünk? Itt van kezünkben az apostolok öröke: a zsidó tan. Itt vannak tanítóink, rabbijaink. Mindenik megannyi apostol. De valamint a szentírásban kifejezésre jut azon ohaj, hogy vajha az Örökkévaló egész népe csupa prófétákból állna, úgy él a mi keblünkben is a sovárgó vágy: vajha Izraél egész népe csupa apostol volna! Mindenki a maga körében, akármilyen szűk is az, házának, családjának az apostola. A zsidóság apostoli működése tovább tart és tartson is örökkön örökké!

Budapest.

Dr. Krausz Sámuel.

A TANÁCSOS ÚR.

«Csitt, csendesen, csitt, csendesen!
 Sápadtan fekszik, szóttlanul,
 Végső óráját éli már
 Szegény beteg tanácsos úr . . .

«Hívjátok gyorsan a papot!»
 A fájdalom sírásba fúl . . .
 A pap jó, de elfordul a
 Szegény beteg tanácsos úr.

A tisztelendő kéri bár,
 A feszülethez mégse nyúl,
 Folyvást egy fiókra mutat
 Szegény beteg tanácsos úr.

Felnyítják . . . Ugyan mi lehet?
 Puha selyem, rojtos alul . . .
 Egykor ebben imádkozott
 És nem volt még tanácsos úr . . .

Forrón csókolja a thaliszt,
 Miközbe' rá hó könnye hull,
 S lezárja szemét boldogan . . .
 Így halt meg a tanácsos úr . . .

KI A BÖLCSEBB?

Emlékszem, a kis falusi zsidó-iskolában ketten voltunk a legjobb tanulók: Chajem és én. Azaz, ha félreteszem az oktalan szerénységet, biz én megmondom őszintén, hogy mégis csak én voltam a legjobb tanuló.

Igaz, Chajemben több volt a száraz tudás, de viszont én bennem több volt a művészi forma. Chajem *jobban* tudta a dolgokat, de én meg *szebben*.

Emlékszem, hogy szombat délutánonként, a mikor valamennyien a rabbinushoz mentünk a rendes heti exámenre, micsoda hévvel, micsoda megilletődéssel szavaltam én az ötkönyvből:

— Ébredj Juda, ébredj te alvó oroszlán!...

Egyébre sem emlékszem már, de azt tudom, hogy valami gyönyörű melódiám volt erre a szavalásra. Azóta se hallottam ezt a melódiát, csak a nemzeti színházban olykor-olykor, parádés előadásokon.

No de félre a hiu tetszelgéssel, elég az hozzá, hogy Chajemmel mi ketten voltunk tíz éves korunkban az iskola legjobb tanulói és a rabbinus fejünket meg-simogatva, látnoki erővel mondta:

— Ebből a kettőből még idővel hires rabbi válik.

Sajnos, a látnoki erejű rabbinus tévedése csakhamar kiderült. Ugyanis egy augusztusi napon édes apám vasutra ültetett, hogy elvigyen Nagyváradra, a gimnáziumba. Az állomáson Chajemmel talákoztunk. Kezében kicsi motyót tartott, a zsebéből kidagadtak a könyvek. Büszkén mondtam neki:

— Váradra megyek a gimnáziumba! És te?

— Én Pozsonyba, a jesivába. Az én vonatom csak később indul.

Beszállottunk a gőzösbe és visszaneztünk Chajemre; én büszke örömmel, édes apám meg elmerengve. Chajem koránérett fejét lehorgasztva, motyójával a hóna alatt nyugodtan várt a vonatjára. Édes apám elgondolkozva dörmögte:

— Átkozott apai hiúság . . . Talán ő okosabban is csinálja!

Kiváncsian kérdeztem tőle:

— Mit mond, édes apám?

— Semmit . . . Azaz valamit, a mit majd csak később fogsz megérteni . . . Valamikor talán nagyon meg fogod bánni, hogy nem vártad be inkább a Chajem vonatát.

Megbánni? Ohó, még akkor sem bántam meg, a mikor nyolcz év múlva zsebemben az érettségi bizonyítvánnyal, mellemen egy gyönyörű pöttyes mellénnyel utaztam haza. A bizonyítvánnyal oly tudósnak képzeltem magam, mint Herbert Spencer, a mellénnyel pedig oly előkelőnek, mint a velszi herceg.

Hamarjában nem is tudom, hogy melyikre voltam büszkébb, de mégis azt hiszem, hogy a mellényre. Mert a mellényt mindenki láthatta, a ki nem vak, ellenben a bizonyítványt csak az, a kinek úton-útfélen megmutogattam.

Képzelfhető, hogy az első szombaton büszkén mentem édes apámmal a templomba. Úgy éreztem, hogy mindenki összeség mögöttem:

— Ej, be gyönyörű mellény! Hiába no, ezeknek a városi uraknak van izlésük.

Az is érthető, hogy a templomban önérzetesen paroláztam a notabilitásokkal. A rabbi ott is fogott mindjárt a székében egy kis beszélgetésre.

— Honnan jössz?

— Nagyváradról.

— Úgy, hát ott jártál jesivába?

Büszkén feleltem:

— Nem jesivába jártam, hanem gimnáziumba.

A rabbinus értelmetlenül, bámulva nézett rám. Egy kis megdöbbenés, egy kis sajnálkozás volt a nézésében és csalódottan mondta:

— Hm, hm! Pedig nagyon jóra való fiúnak látszottál!

Mikor visszakerültem édes apámhoz, megkérdeztem tőle:

— Igaz biz a! Hát Chajemből mi lett?

— Mindjárt megláthatod. Itt van ő is.

Az imádkozó tömeg egyszerre elhallgatott, a samesz fölvitte a szószéket a frigyláda elébe és hajlott derekú, szakálas férfiú lépdelt föl lassú, méltóságteljes léptekkel. Édes apám oda mutatott:

— Lásd-é, az ott Chájem. Ma ő tartja a prédikációt!

Csak most ismertem föl az én egykori versenytársamat. Fiatal sápadt arcát elborította a zsenge, pelyhes szakál és nézése, hangja komoly, higgadt volt, mint egy meglett férfié. Mindenki áhitattal, fejbólogatva, figyelmesen előre hajolva hallgatta, az édes apám szomorú mosolylyal mondta:

— Nézd, hogy bámulják a tudományát! Mikor fogsz te ott tartani?

Én sértett göggel válaszoltam :

— Eh, bolondság! Az mind csak rabulisztika, kabala, nem tudomány! Mit tud ő a fizikáról, vegytanról, matematikáról! Arról beszéljen!

Apám elhallgatott, de aztán elgondolkozva, halkán mondta :

— Tévedsz! Mind az komoly tudás, a mit annak hiszünk. És ő hisz a maga tudásában... De te, vajjon te fogsz-e hinni a magadéban?

Szinte bosszantott ez a beszéd, mert nem értettem. De a hangjából kirezgett ugyanaz a szomorúság, a mit nyolcz évvel azelőtt hallottam. Hogy is mondta csak akkor? . . . Igen . . . igen, emlékszem már:

— Valamikor nagyon meg fogod bánni, hogy nem vártad be a Chájem vonatát!

Eh, bolondság! Tizennyolcz éves voltam, egy bűbajos, ingerlően szép világ mosolygott előttem és én azt hittem, hogy győzelmes Napoleonként fogok végigvonulni e világon . . .

★

Az első szerelem! Az első csalódás! Most mosolygó melanchóliával gondolok rája, most sóváron vágyakozom utána, de akkor azt hittem, hogy halálos csapás az.

Az első szerelmi csalódás! Az ember kiválaszt központnak egy nyájas arcot, hozzája fúzi sugárkévének ifjú, gyanutlan, rajongó szive ábrándjait: azt hiszi, hogy éltető napját alkotta így meg, aztán egy pillanatban kihull a tengely, rom-halmazba omlik az ábrándok rendszeres szövevénye és a szegény ifjú két-ségbeesve áll a romok fölött; azt hiszi, hogy az egész

világ roppant össze, pedig hát nem történt semmi, csak egy pár szappanbuborékot fujt odébb a szellő...

... Az első csalódás sebeivel a szívemben és az első kardpárbaj sebeivel karomon (az álnok versenytárrsal vívtam élet-halál tusát öt héten belül gyógyuló eredménnyel) utaztam haza Budapestről, mint negyedéves jogász. A szívem sebeit nem látta édes apám — szent kegyelettel takartam el azokat, — de fölkötött karom megdöbentette.

— Mi lelte a karodat?

Komorán feleltem:

— Párbajoztam és sebet kaptam.

— Te... te párbajoztál? És nem szégyelled magad?

— De apám! A becsület parancsolta!

Édes apám keserűen mosolygott:

— Hm! Persze, a becsület, a zsentlemen-lejk!...

Ti azt hiszitek, hogy ha végig csináljátok a zsentlemenek hóbortjait, magatok is zsentlemenek lesztek. Pedig hát ha gulyáshússá aprítjátok egymást, akkor is csak összeapritott zsidó lesz belőletek. Már pedig, hidd el, hogy egy ép-kézláb zsidó még mindig többet ér, mint egy összeapritott...

Ez a beszéd nagyon föllázított, titkon gúnyosan mosolyogtam rajta, de a hangban megint csak ott rezgett az a szomorúság, a mi hallgatást parancsolt.

Másnap épen fájós karomat az ablakpárkányon pihentetve szomorúan, a csalódott szerelem mélabújával nézegettem a czikázó fecskéket, a mikor megszólított édes apám:

— Igaz biz a! Hát az nem érdekel, hogy Chájemből mi lett?... Hiszen valamikor jó barátok voltatok!

Összerezentem és szórakozottan, kellemetlenül választoltam :

— Ah, igaz! Chájem . . . Aztán mi lett belőle?

— Jer velem, látogassuk meg!

Akár tetszett, akár nem, el kellett indulnom véle. De nem mentünk sokáig, csak a harmadik szomszédba. Ott piczi, nevetségesen szegényes vegyeskereskedés nyílt az utcára. Ide mentünk be.

Egy földre borított lisztes zsákon meggörnyedt férfi ült hatalmas könyv fölé hajolva. Úgy elmerült a tanulásba, hogy föl se pillantott. Hosszúszárú pipáját szórakozottan szivogatta és észre se vette, hogy már rég kiégett a dohány belőle. Körülötte két szőke gyerek játszadozott és a mint olykor-olykor hozzája értek, ő föl se pillantva simogatta meg a fejüket vékony, hosszú kezével. Édes apám halkán súgta:

— Nézd, ez itt Chájem és ezek az ő gyermekei.

Aztán főnhangon mondta :

— Kérek egy pakli dohányt!

Chájem fölállott, mereven odament a polczhoz, átadta a dohányt, a pénzt olvasatlanul bedobta a fiókba, aztán visszaült a könyvéhez és tanult tovább. Ránk se nézett, egy pillantásra se méltatott bennünket.

— Mikor kiértünk, így szólt édes apám :

— Lásd, ő már célhoz ért!

Én megvetően feleltem :

— De hát élet ez? Cél ez?

— Igen. Vannak gyermekei, van egy kis boltja, a mely épen elég jól megy ahhoz, hogy megéljen belőle és épen elég rosszul megy ahhoz, hogy tanulhasson kedve szerint mellette. És a mi a legfőbb, ő tudja

már, hogy hova halad, mi lesz belőle, de te ... hány párbajod lesz még neked, hány sebet fogsz még te kapni az életben ... Édes fiam, egyetlen fiam! ...

★

Azóta sok-sok idő múlt el, az első csalódást rég feledtette vélem a második, harmadik és isten tudja hányadik. Sebek nyiltak, sebek behegedtek, ért sok kudarcz, sok siker vegyesen, ám akár kudarcz búsít, akár siker fáraszt, mindig elémbé bukkan annak a görnyedő, koravén embernek az alakja és eltünődöm a kérdésen, hogy vajjon nem lett volna-e igazán bölcsebb, ha bevártam volna *akkor* a Chájem vonatát?

Páris.

Nagy Endre.

GOETHE ÉS A BIBLIA.

A következő sorokban néhány igénytelen észrevételt kívánok ahhoz a sokszor tárgyalt témához fűzni, mily befolyást gyakorolt a szentírás Goethe irodalmi működésére.

A bibliai személyeket már gyermekkorában megszerette. Klopstock és Moser bibliai munkái hatalmas benyomásokat gyakoroltak fiatal kedélyére. Hogy mélyebb ismeretekre tehessen szert a bibliában, már mint fiatal gyermek törekedett annak eredeti nyelvét elsajátítani. Kieszközölte atyjánál, hogy dr. Albrecht gymnasiumi rektoránál magánórákat vehessen a héber nyelvből. Gyönyörködve emlékezik meg «Wahrheit und Dichtung» czimű művének I. könyvében ezen oktatás-

ról. «Kezdetben — ugymond — jól ment minden. A héber betük betanulása nem került nagy fáradságomba, mert némikép rokonviszonyban állott a már általam ismert görög nyelv betűivel. Hogy a szavakat jobbról balra kell olvasni, ez szintén rég ismert szabály volt előttem. De határozottan nehezemre esett a különféle pontok, vesszők és ékezetek betanulása. És miután ez oly idegennek és különösnek tünt előttem, mondhatom nagyokat nevettem rajta.» Ezen naiv ecsetelésből, könnyen felismerhető az öreg rektornak ügyetlen tanmódszere. Goethe abban is hagyta a héber nyelvtan alapos tanulását és megelégedett az ős-szöveg fáradságos olvasásával, melyet egy mellé nyomtatott kis szótár segítségével fordított le magának. Daczára ennek, nagy befolyással volt e vállalkozás Goethe lelkére. Mózes első könyvével való foglalkozása az ő képzeletét a kelet verőfényes világa felé, a pásztortörzsek sátraira irányítá, melyekről oly szívesen ábrándozott. Visszapillant még egyszer az ősz költő 64 éves korában ezen ifjúkori benyom saira. Élénk színben festi le a szent földet és csak ezt tartja alkalmasnak egy majdan születendő «általános vallás» bölcsőjéül. Oly gondolat ez, mely élénken emlékeztet Júda-Halévi fejtegetéseire a Kuzariban. Rövid, de velős vonásokban vázolja a patriarkákat. Csodálkozik tántoríthatatlan istenfélelmök és utánozhatatlan családi életök felett. Életmódjuk e magasztosságát a költő annak tulajdonítja, hogy többnyire szabad ég alatt ütötték fel sátraikat és a ragyogó szép csillagos ég, valamint az egész szép természet jámborságot és egy felsőbb lény iránti szeretetet lehelt minduntalan beléjük. De különösen

József bájos alakja, sorsának változatossága és ama hősies lelki erő, melylyel mindig meg tudott küzdeni végzetével, bilincselte le oly nagy mértékben Goethe képzelőerejét gyermekkorában.

«Sokkal nagyobb hajlammal viseltetem — írja Goethe — e könyv iránt, semhogy képes lennék azt életemben bármikor is nélkülözni!» Mindazonáltal nagy félbeszakítást szenvedett nála ifjúkorában a bibliával való rendszeres foglalkozás egész Herder fellépéséig, kinek iratai e téren uttörőleg szerepeltek. Herder eme lelkesedése Goethénél rokonlélekre talált, ki idősebb barátjának tanításait a legbuzgóbb érdekekkel kísérte. Mert általa ismerkedett meg a héber költészettel. Általa Hamannal is, az «Észak mágusával», ki még Herder előtt mutatta ki a héber költészet fenségét. Goethe nagy szünetelés után, az ő hatásuk alatt ült újra neki a bibliának és folytatta ott, hol még gyermekkorában abbahagyta.

Mózes II. könyvén ment most keresztül, de itt már nem elégedett meg, mint annak első könyvénel, az eszmei és esztétikai kutatással, hanem átcsapott az exegetikai térre és hézagos héber előismeretei folytán, a legcsodálatosabb ötletei támadtak. Egész komolyan bizonyítani törekszik, hogy a törvénytáblákon nem az ismert tíz parancsolat, hanem az ünnepekre és áldozatokra vonatkozó törvények foglaltattak. Nem kevésbé csodálatos a zsidóknak a sivatagon való keresztül vonulására vonatkozó előadása, mely a Westöstlicher Divanban jelent meg, hol Mózes vezéri tehetségét — melyre törvényadónk sehol sem tart igényt — azzal az ötletével akarja megmenteni, hogy a zsidók nem

negyven, hanem csupán két évig barangoltak a sivatagban. Azt a megmosolyogni való gyanuját sem hallgatja el, hogy Mózes lett volna Mirjám halálának és Áron eltűnésének az előidézője, ehhez hasonló sors érte őt is később büntetésül Józsuu és Káleb, e leghűbb párt-hivei által. Mindezekből látszik, hogy a költő mesélő-szenvedélyének ott is szabad folyást engedett, hol mint exegetikus akart fellépni. Előre haladottabb korában maga Goethe mosolylyal tekint e bibliai magyarázataira vissza.

Később az Énekek-éneke bilincselte le figyelmét. E költeménynek rejtélyessége különös ingerrel hatott reá és igen sokat fáradozott annak magyarázatán. Egyik művében némely helyeket triviálisnak tart. Erkölcsi aggodalmai az akkori felfogásnak felelnek meg, mely azt fajtalan költeménynek tekintette, úgy hogy Michaelis, a racionális iskola feje teljesen kihagyta fordításaiból az énekek-énekét, félvén, hogy ez a bibliát olvasó közönségre erkölcsrontólag hathat. De Herder elégtételt szolgáltatott az annyira félreismeret költeménynek. Magasztalta annak érzelmességét és kellemét, izzó tüzét és szenvedélyét és az abban uralkodó naiv ártatlanságot. Fennen hirdette, hogy e költemény minden egyes éneke gyöngysor a bibliában. Herder később Goethét is felvilágosította e költemény tartalmáról, melyről ez azután dicsérőleg emlékezik meg a Westöstlicher Divan jegyzeteiben.

Jónás könyvét bírálván, Lavaternek ama kérdését, hogyan juthatott a próféta ama különös gondolatra, hogy Isten színe előtt megszökjék? a következőkép akarja megoldani. Nézete szerint egy általános nem-

zeti balhiedelem uralkodott volna a zsidóknál, mely szerint Isten kizárólagosan csak Palesztina és a zsidók között honol és más országokkal és felekezetekkel nem gondol. És így Jónás útnak eredt a tenger tulsó partjára azon reményben, hogy itt a pogányok között mentve volna Isten csapásaitól.

De Goethe ezen ötletét már maga Jónás a hajó kormányosának adott feleletével czáfolja meg legjobban. Ugyanis a kormányos kérdésére, hogy milyen hitet vall, Jónás azt feleli; a «Héber vagyok és az Örökkévalót, a világ Istenét imádom, ki tengert és szárazföldet teremtett». Alapjában téves továbbá Goethe azon vélekedése, hogy a zsidók Istent csak nemzetük Istenének tekintették volna, ki a pogányokkal nem törődnek. Ép az ellenkezőjéről tanuskodnak a zsidóság legjelesebb prófétáinak jóslatai, kik szavaikat az általok ismert összes nemzeteknek és pedig az aszyrok, babyloniak, egyiptomiak, arabok, amoniták, moabiták és philiszteusoknak hirdették. Maga Jónás próféta is ez izben nem hitsorsosaihoz, hanem Ninive pogány lakosaihoz lön Isten által küldve. Őt tehát csupán szerénysége ösztönzé a megszökésre, mert nem érezte magát hivatva Isten küldetésére.

Sokat foglalkozott Goethe Jób könyvével is. Sokan Goethe Faustjának Jób könyvéhez való közeli viszonyát törekszenek bizonyítani. Támpontjaik a következők: 1773-ban, mely időpont összeesik Faust jeleteinek legrégebb fogalmazásával, már Goethe behatóan foglalkozott Jób tartalmával. Jób könyvében Isten a sátánt küldi, hogy őt különböző sorscsapások által jámborságában megingassa. Faustban pedig Mefiszto-

feleszt küldi a földszellem Fausthoz, hogy kábítsa el az élvezetek kelyhével és tegye elbizakodottá. Jób keservei közepette Istennel való szembeszállást óhajt, hogy igazságtalanságot lobbanthasson szemére. Ugyanazon óhajnak ad fordított értelemben Faust is kifejezést, midőn örömmámorában azt kívánja, hogy a földszellem jelenjék meg előtte és osztozkodjék vele fenségében. Isten meg is jelen szélvészben Jób előtt és megsemmisítő iróniával utasítja vissza vétkes kikeléseit. Ép így jelenik meg Faustnak a földszellem és nevetségesnek tünteti fel nagyravágyását.

Gyöngyös.

Feigl L. H.

A ZSIDÓK ÉS HAZÁJUK.

A hány ember, annyiféle gondolkodás és annyiféle jellem. Okos ember azért egyiknek hibáiért nem gyűlöli a másikat, ha mindkettő ugyancsak azon nép és vallásnak gyermeke is.

De azért kétségtelen, hogy van néplélek, van fajijellem is. Vannak hát nekünk zsidóknak is faji tulajdonságaink.

A talmud szerint a következők azok: Izrael fiai szemérmesek, könyörületesek és emberszeretők.

Ezen erényeinket többé kevésbé ellenségeink is elismerik.

De hogyan állunk az igazságszeretettel, a hűséggel és megbízhatósággal? Mert bizony e tekintetben az ókori népek nem voltak valami szilárdak.

A hellénekről ismeretes, hogy bármely pillanatban

képesek voltak szavukat vagy esküjüket megtörni, ha ezt érdekük megkívánta és a megbízhatatlanságot nem is nevezték másképp, mint *graeca fides*, görög hűség.

De még sokkal későbbi időkben is a római egyház akárhányszor adta népeinek azt a tanácsot, illetve utasítást, hogy nem vétek a hitetlen nemzetekkel kötött szövetség megsértése és a nekik adott eskü megtörése.

És bizony a nemzetközi életben, diplomatiában, e fölfogás még ma sem változott meg teljesen. A mit az egyéni életben ámitásnak, félrevezetésnek nevezünk, az a diplomatiában ma is megengedett dolog, a mi sem az államférfiaknak, sem az általuk képviselt országoknak szégyenökre nem válik.

Hát mi a zsidóság fölfogása mindezekről, milyen a *judaica fides*?

Évezredek folyamán nálunk mindég az volt a legfőbb elv, a *suprema lex*, hogy a legnagyobb és a legmegbocsáthatatlanabb bűn a zsidó név megbecstelenítése máshitűekkel szemben, Isten nevének megszenteltetésének megszentelése, a *hilul hasem*.

De ne állítsunk előre, hanem bizonyítsunk előbb. Beszéljenek helyettünk az események, melyeket a következőkben, ködfátyolképek alakjában föltüntetek.

Hogyan viselkedett a zsidó nép azzal szemben, ki vele igazságosan bánt és hűségére támaszkodott?

Milyen barátja volt a barátinak, milyen szövetségese a szövetségesnek? És mindenekfölött, megszegte-e valaha a hűséget mindenkori hazája iránt?

De nem csak bizonyítani akarok. Ennél sokkal fontosabb és magasztosabb cél lebeg szemeim előtt.

Példákat, mintaképeket akarok állítani magunk elé a mi saját multunkból, atyáink történetéből, hogy megtanuljuk tőlük legelsősorban mi magunk, hogy milyen hát — a judaica fides?

I.

BALAS SÁNDOR ÉS JONATHÁN FŐPAP BARÁTSÁGA.

Az örökre emlékezetes napon, 165-ik év kiszlev havának 25-ikén foglalta el a hős makabbi Juda Czionnak hegyét és avatta föl annak templomát.

E dicső győzelemmel azonban Judea önállósága még korántsem lett kivíva. A harctéren esett el a hős, mielőtt az ország függetlenségét kivívhatta volna. Amiért ő küzdött, hazája teljes szabadságát csak legfiatalabb testvérének Jonathánnak sikerült elérni. Jonathán emelte föl azt a zászlót, mely bátyjának, Judának kezéből kihullott és azt teljes diadalra vitte azáltal, hogy nemcsak hősiesen küzdeni, de a győzelemmel élni, az ellenség gyengéit fölhasználni is tudta. Ő nem csupán rendületlen vitézségű harczos, hanem okos diplomata is volt.

Ugyanis ez időtájt a hódító Syriában, a seleukidák hatalmas birodalmában nagy zavarok keletkeztek.

Az embertelen Antiochus Epiphanest végre utólérte Isten büntető keze és 163-ik évben id. e. borzalmas halállal kimúlt. Halála hírére öcsöcse Demetrius hazajött Rómából és sikerült testvérbátyja trónját elnyernie. Ez a Demetrius erélyes és harczias jellemű férfiú volt s elég alkalmasnak mutatkozott arra, hogy Judát újra szyr igába döntse, de zsarnok és élvezethajhászó ter-

mészete miatt saját alattvalóinak egy része meggyűlölte és megbuktatására törekedett.

A királyellenes párt a szomszéd országok uralkodóival szövetkezve egy új trónkövetelő köré csoportosult, a rodusi *Balas Sándor* köré, kiről azt állították, hogy az elhúnyt király törvényes fia.

Mihelyt Demetrius erről értesült, a legelső gondja volt, hogy a zsidó szabadságharcz fejét, *Jonathánt* a maga részére megnyerje mindenféle ígéretek által. Ám a zsidó hadak vezére elég diplomata volt arra, hogy mielőtt magát akár az egyik akár a másik párt részére elhatározza, előbb alaposan mérlegelje, melyik részről várhat több előnyt hazája szabadsága számára.

Tény, hogy előbb ingadozott, míg aztán Balas Sándor szövetségesévé szegődött. Ámde most már ezen szövetsége, ezen állásfoglalása egész életére szolt; soha semmi nem volt többé képes őt Sándortól és annak családjától eltéríteni.

Két évig küzdött oldala mellett, míg Demetriust végképpen legyőzte és Sándort az elesett király trónjára segíté.

De még azután sem távozott mellőle addig, míg őt Egyiptom királyának leányával össze nem házította, hogy ily módon trónját biztosítsa. Egyiptom királya szerencséjének tartá, hogy az immár hatalmas Sándor az ő veje lesz. Jonathán a hű bajtárs, ki együtt harczolta végig vele a nehéz küzdelmeket, ott állott oldala mellett ama fényes lakodalom alkalmával is, melyet az egyiptomi királyleánynyal tartott s most azon szilárd meggyőződéssel indult haza Jeruzsálembe,

hogy barátja nemesak szilárdan ül Syria trónján, de családi életében is boldog.*

Valójában pedig az egyik éppen oly kevésbé volt igaz, mint a másik.

Sándor nem volt az az ember ki képes lett volna alattvalói szeretetét megnyerni. Alig hogy új trónkövetelő lépett föl az elhunyt Demetrius fia, II. Demetrius, az egész ország ehhez pártolt át. Sándor mellett nem maradt senki más, mint a zsidó Jonathán.

— Te vagy az egyetlen, ki még ellenünk vagy és ellenünkhöz hű maradtál! Jerr hát és küzdj meg velünk.**

Igy írt II. Demetrius fővezére Jonathánhoz. Ez nem is kérte magát sokáig, hanem megjelent 10,000 emberével, szétverte II. Demetrius hadait s valóságos diadalmenetben végig vonulva a filiszteus tengerparton, újra megszilárdítja Sándor trónját.

A külső ellenféltől tehát megmentette őt, de nem sokára olyan részről érte a leggaládabb árulás Sándor királyt, mely ellen nem volt képes őt még leg-hivebb barátja sem megvédeni.

Saját neje és apósa az egyiptomi király támadnak ellene és állanak ellenségének pártjára. A feleség elárulja férjét, hívének nagyrésztét is elpártolásra bírja, azokkal együtt átszökik az ellenkirályhoz és nagy fénynyel üli meg azzal menyegzőjét. A szerencsétlen Sándor alig 500 emberével Arábiába menekül és itt — a mint Diodor értesít minket — saját tisztjei ölik

* I. Makkab. könyve 10. 60 és k.

** I. Makkab. k. 10 f. 67 és k. v. és Jos. Antiqu. XIII. 4, 3.

meg, hogy ily módon Demetrius király kegyét megnyerhessék. Haldokolva, kiseded gyermekét egy arabs törzsfőnök gondjaira bízta azon kéréssel, hogy azt a hűtlen anyának semmi körülmények között ne adja ki.

Jonathán, kinek a gyermek létezéséről tudomása nem volt, kénytelen volt Demetriust szyr királynak elismerni s neki hódolatát bemutatni. De alig, hogy az elhunyt Sándor egyik hadvezére Tryphó, az arabs törzsfőnököt rábírta a gyermek kiadására és evvel Syria határán megjelent, Jonathán rögtön pártjára állott és számára a jordántúli vidéken, valamint a tengerparti városokban sereget gyűjtött. Az ifjú király szeretetének és kegyének minden jelével elhalmozta ezért a zsidó papi fejedelmet, de épen ez volt az, mi Tryphó vezér féltékenységét felkölté.*

Jonathán olyan föltétlen ragaszkodással és hűséggel viseltetett elhunyt barátja gyermeke iránt, hogy Tryphónak ellene irányuló rossz szándékát észre se vette. Minden tartózkodás nélkül, gyanútlanul egyesült Tryphóval, hogy az ifjú király trónját egyesült erővel védelmezzék.

Ezt a nyiltszívűséget használta épen föl ellensége, Ptolemaisba hívta meg azon ürügy alatt, hogy a királyi hatalom megszilárdítása ügyében akar vele beszélni.

Itt azután orgyilkosokkal megölette.

Martyrhalál volt az ő eleste, épen úgy mint többi négy testvéréé, csakhogy ő nem annyira a hazaszeregetnek, mint inkább a zsidó hűségnek volt martyrja.

A görög világban a melyben élt, határtalan bámu-

* Diodor XXX. könyve töredékében.

latot keltett az ő nemes lelke. Tőle és a hozzá hasonló zsidók példáiból ösmerték meg, mi az igaz hűség.

Az alexandriai királyi udvarnál, ha megbízható emberre volt szükség csak zsidó embert kerestek, mert főleg ott a csalfa görög s álnok egyiptomi környezetben úgy ragyogott a zsidók megbízhatósága, mint a nap a fellegek között. Egyiptom görög királyai saját személyüknek, birtokaiknak és váraiknak védelmét senkire sem bízták oly nyugodt lélekkel, mint a zsidókra.

Az alexandriai zsidóság egész története fényesen bizonyítja, hogy a zsidók joggal mondhattak: «Mi Istenünket zsidó módon imádjuk, a zsidó vallást követjük, hazánk iránt odaadó szeretettel, királyunk iránt rendületlen hűséggel viseltetünk.»*

Sokat mondanak ez önérzetes szavak, de messze túlragyogja azt ama tanúságtétel, melyet egy hellén egyiptomi király tesz mellettünk a következő szavakban:

Egész országomban nincs senki kinek esküjében bízhatnám de azt tudom, hogy ha zsidó adja szavát valamire, életével beváltja azt.*

II.

A PERZSA SÁBUR ÉS A ZSIDÓ SÁBUR.

A hős Jónathán halála nem döntötte rabságba hazáját, kétszáz éven keresztül állott fönn Judea önálló birodalma, míg végre az álnok Róma ledöntötte.

* III. Makkab. 3 f. 34.

** Josephus. Antiqu. jud.

De még Rómának is volt alkalma tapasztalni azt, milyen hű a zsidó mindhalálíg ahhoz, ki vele emberhez méltó módon bánik.

Az időtájt történt ez épen, midőn Róma ezeréves fönállásának ünnepét ülte időszámításunk 248-ik esztendejében. Róma még állott, de népe immár haldoklott. Maga a város ősi pogány hite is utolsó éveit élte és leginkább csak abban nyilvánult meg, hogy hivei a zsidók és a keresztények ellen kegyetlenkedtek. A fanatizmus itt is — mint rendesen — a belső rothadást akarta palástolni.

A zsidó nép élte a császári birodalom határain belül kinszenvedés és martyrság volt. — de még sem mindenütt. A hol Rómának szüksége volt reájuk, ott jobb bánásmód által igyekezett őket maga számára lekenyerezni.

Az óriási birodalom legsebezhetőbb pontja ez időtájt Kisázsia és annak végső tartománya, Kappadócia volt. A császárság keleti határa és bástyája volt ez, mely azt a parthusok betöréseitől, majd az új perzsák hősi fegyverei ellen megvédelmezte. Kappadócia volt Kisázsia kulcsa, mert a ki azt bírta, az szinte akadálytalanul hatolhatott az ægei tengerig.

E tartomány lakói azoban nem voltak sem eléggé bátor, sem eléggé megbízható emberek arra, hogy nyugodtan reájuk lehetett volna bizoni a határvédelmet; * azért a római császárok Kappadócia nagyszámú zsidóságaival kivételt tettek és egészen másként bántak velük, mint a birodalom többi zsidóival. Békében

* Geréb. Rómaiak tört. 307 l.

hagyták őket, vallásuk gyakorlatát megengedték nekik, hogy azután hűségükre számíthassanak a fenyegető ellenséges támadás esetén.

És a veszély, mely itt a római birodalmat fenyegette, bizony nem volt csekély. A parthusok birodalma ekkor gazdát cserélt és a Sassanidák vagyis újperzsa királyok új erőt és új virágzást hoztak azon rengeteg birodalomba, mely az Indiáktól indult ki és Kappadócia határainál ért véget. Az első sassanida királyok nemcsak bátor, hanem bölcs uralkodók is voltak, kik oda-törekedtek, hogy alattvalóik ne csak féljenek tőlük, hanem szeretetből engedelmeskedjenek nekik.* Országának zsidóival már az első újperzsa király is kegyesen bánt, utódja *Sabur* alatt pedig már a legbensőbbé vált a viszony a zsidó alattvalók és királyuk között. *Sabur* fölismerte azok hűségét és megbízhatóságát, kiváló örömet talált azok értelmességében, szigorú erkölcsösségében és ha dicsőséggel megtért hadjárataiból, maga köré gyűjté a zsidó bölcseket, lelki élvezettel hallgatta beszédjüket és ismereteihez képest maga is igyekezett részt venni vitáikban.

Kiváló barátság fűzte őt az akkori zsidóság szellemi fejéhez, a pumpaditai tudós iskola főnökéhez, *Samuel*-hez. Oly benső volt köztük a viszony, hogy mint egykoron *Josephus* a zsidó történetíró *Titus Flavius* császár nevét, úgy *Sámuel* disznév gyanánt királyi barátja nevét, a *Sabur* nevet használta. A talmud is előszeretettel nevezi *Sámuel*t ezen néven és több helyén a későbbi kommentárok alig tudják megállá-

* *Malcolm Perzsia története* I. 97 l.

pitani, vajjon a zsidó vagy a perzsa Saburtól van-e szó?*

A hagyomány által megőrzött több érdekes adat tisztán jellemzi ama viszonyt, melyben Sámuel az ő szeretett királyával állott. Csak egyet akarok ezek közül elmondani.**

— Mondd meg nekem, ha oly böles vagy — mondja Sabur — mit fogok álmodni ma éjjel.

— Azt könnyű megmondani — felel a böles. Te a római birodalom félelmetes ostora, az fogod álmodni, hogy római fogságba kerültél és ott a legnagyobb megaláztatásokat kell elszenvedned.

És a hatalmas király, ki nemsokára Valérius római császárt foglyul ejtette s valahányszor lóra ült, az egykori római császár nyakát használta lépcsőnek, valóban azt álmodta, hogy a római fogságban a kézi malmot kellett hajtania.

— Hát honnan tudtad ezt előre megmondani, — kérde reggelre kelve Sámuelről.

— Nagyon könnyen, felelt a zsidó böles, ki korának legfölvilágosultabb tudósa volt. Tudtam, hogy szavamra sülyt fektetsz és így egész nap ez fog fejedben járni. Az éjjeli álmom aztán, mely sohasem egyéb mint saját képzelmeink játéka, ezt rajzolta eléd!

Ez a király volt az, ki miután Kilikiát meghódította, a római birodalom határát, Kappadóciát és legfőbb erősségét Masaca Cæsareat kezdte ostromolni.

Masaca Cæsarea védelmét csaknem kizárólag a zsi-

* 1. Aboda Zára végén.

** 1. Berachot 56 a.

dók kezére bizta Róma. Sábúr megadásra szólította föl őket. Csaknem könyörögve kérte őket a mindenható király, hogy hódoljanak meg előtte. Hajlandó volt minden engedményre, mert nem akart küzdeni ama vallás fiai ellen, melynek országában lakó híveit annyira kedvelte.

Ám a zsidó várórség hallani sem akart az elpártolásról és a legcsábítóbb föltételekre fegyverrel felelt. Az ostrom oly rendkívül heves volt, hogy még a harmadik nemzedék is csodát beszélt róla. Oly zajos, oly hangos volt az ostrom — azt beszéli a tulozni szerető talmudi monda — hogy a nyilak zúgásától a szomszéd Laodicea várfalai megrepedtek.

A vége az lett, hogy 12,000 zsidó halt hős halált fegyverrel kezében, védve utolsó leheletéig a római császárság határát, mely annyi jogtalanságot és gáztettet követett el Izrael ellen, de melynek ők hűséget fogadtak.

Tizenkétezer zsidó tett tanúságot arról, hogy e nép az árulásra képtelen.

És Izrael bölcse, Sámuel ott ült a pumpaditai tudós iskolában magyarázva a zsidó vallás tanait, midőn a diadalhír odaérkezett, hogy Sabur király elfoglalta Masaca Ceasareat és a vár romjai 12,000 zsidónak váltak temetőjévé.

Minden szem felé irányult és leste, várta, mit fog most a bölcs csinálni? Meg fogja-e szakítani ruháját és elrendeli-e a nyilvános gyászt, mint egykoron Dávid király Izrael hadainak elveszte fölött?

Szive mélyéig hatolt a csapás, de azért a mester nyugodt maradt, ruháját meg nem szakította, a nyilvános gyászt el nem rendelte.

Tanítványai igyekeztek megokolni a mester eljárását és megállapították, hogy ez az eset a szentírásban említett veszteséghez nem hasonlatos. De előttünk világos cselekedetének oka. Hazájához és királyához való szeretete nagyobb volt, mint idegen országban lakó hitsorsosaihoz való ragaszkodása.

Nem akart és nem tudott gyászt ölteni azon esemény fölött, mely az ő Sabur királya fegyvereit diadallal koszorúzta, ha mindjárt a legyőzöttek zsidók valának is.

Majd hazaérkezett győzedelmes hadjáratáról a király. Örömujjongással siet eléje a tömeg, de a király szemei a tömeg között Sámuelet keresik. Ott volt ő is az üdvözlők között, ünnepi ruhában, de azért a király meglátta a zsidó bölcs szemeiben a nehéz fájdalmat, melyet magába fojtani igyekezett.

— Teszi li di lo kotlé jehudi mealom! Hidd el nekem, — szolt a király — hogy szándékkal fegyverem nem oltá soha zsidónak véréit. De kivont kardra csak kivont karddal felelhettem.*

III.

BELIZÁR NÁPOLY ELŐTT.

Róma főnnállásának XII-ik százada elérkezett. A pohár végre csordultig volt, betelt a város bűne és elérkezett a fizetés ideje. A barbár népek romba döntötték és elsöpörték a római birodalmat, de rövid időre rá, a VI-ik század elején új hatalmas állam épült föl

* I. Moed katan 26 a.

annak romjain, Theodorichnak, a keleti gótok hőselkű királyának birodalma.

«Ő volt az egyetlen barbár uralkodója a népvándorlás korszakának, ki hatalma tetőpontján és életerejének teljességében kardját hüvelyébe dugta.»¹ Ő volt az egyetlen — hozzá tehetjük, — ki előtt népeinek boldogsága fontosabb volt, mint személyes dicsősége. A legkatholikusabb történetírók bevallják, hogy ezen arianus király alatt oly jólét és biztosság uralkodott Itáliában, mint talán még soha.² A mily törhetetlenül ragaszkodott arianus hitéhez, épen oly türelmes volt másvallású alattvalóihoz és hatalmas kézzel védte azok háborítatlan vallásszabadságát.

Izrael népének maradékai, kik oly sokat szenvedtek Rómától és Byzancztól, itt végre békét találtak. Theodorich megértette, hogy birodalmának jóléte legszorosabban összefügg a kereskedelem fölvirágzásával és azért a zsidókat, kik már e korban a legügyesebb kereskedők valának, pártfogásába vette! Több népes zsidó hitközség keletkezett birodalmában, de valamennyit messze fölülmulta Dél-Itália fővárosának, Nápolynak hitközsége, melynek tagjai nagyobb részt gazdag művelt kereskedők valának, kik ellen még a gyűlölet sem tudott más vádat emelni, mint hogy makacsul ragaszkodtak vallásukhoz.³

Mert Theodorich oltalmazta és szerette ugyan zsidó alattvalóit, mindamellet, vagy tán épen azért igye-

¹ Marczali Világtört. IV. k. 257.

² Weisz Ker. János: Világtörténet III. k. 704.

³ Cassiodor: Conclusio ad Psalmum 81. V. ö. Graetz V. k. 49. l.

kezett őket szépszerével a kereszténység számára megnyerni. Azonban sokkal igazságosabb volt, semhogy őket erőszakkal megtéríteni, vagy vallásukban háborgatni engedte volna.

Hibáztatjuk tévelygéseiteket — azt írja nekik — de a vallást senkire se akarjuk rákényszeríteni és senkire sem akarunk ráparancsolni, hogy meggyőződése ellen cselekedjék.*

Juda gyermekei pedig ragaszkodással és odaadással viselkedtek védőjük iránt és ezt a hűséges vonzalmat átvitték leányára, majd annak férjére Theodatra is.

Az Itália földjén fönnálló góth birodalomnak maguk a góthok nem voltak hübb alattvalói, mint a zsidók. Már egyszer bizonyosságot tettek erről, midőn *Arles* várát védték hősiessen Chlodvid frank király ellenében, de nemsokára elérkezett az idő, midőn alkalmuk volt azt még fényesebben bebizonyítani.

A katolikus Byzanc óriási hadsereget küldött a keleti-góthok arianus birodalma ellen. Belizár, a kornak legtragikusabb alakja, de egyelőre még annak legnagyobb hőse, a vandakok legyőzője, állott a sereg élén. 536-ik évben kötött ki Itália partjain, Régiumban. Itália katolikus lakossága, mint egy katolikus író mondja elfajult nép volt, kik a keleti góthok szelid és igazságos uralmára nem voltak érdemesek. Ők tamogatták a byzanciakat az ország elfoglalásában és így a góthokat minden felől árulás környékezte, és mint annyiszor annak előtte és utánna, a hagyományos

* U. a. St. Mauri V. 37. Graetz u. o. 47. l. Vesz K. J. U. o. 764.

zsidó hűség, mint a napsugár oly tisztán ragyogott ez álnok környezetben.

Belizárt, kit a katolikus lakosság mindenütt örömjongással fogadott, csaknem minden ellenállás nélkül vonult végig az országon, egészen Nápolyig.

Nápoly ugyan szilárdan meg volt erősítve, a lakosság mégis hajlandó lett volna kitárni a kapukat Belizár előtt. Nem akarták életüket föláldozni a már bomló félben levő góth birodalomért és annak gyáva, ingatag királyáért, ki a helyett hogy a város fölmentésére sietett volna, ott ácsorgott seregével Róma előtt.

Ám ezen ingadozókkal szemben a város két legelőkelőbb férfia, Pastor és Asclepiodotus hangosan hirdették az árulás rútságát és buzdították a lakosságot az ellenállásra.

Nem volt Nápolyban senki, a ki e két férfiúnak lelkes szavait úgy megértette volna, mint a város zsidósága.

A legnagyobb határozottsággal késznek mutatkoztak arra, hogy a várat minden erejükből és utolsó lehetőségükig védeni fogják. A zsidók lelkesedése lassankint magával ragadta Nápoly többi lakóit is úgy, hogy a megadásról már senki sem mert beszélni.

Vagyonukat és életüket egyenlő készséggel nyújtották oda a zsidók lakóhelyük védelmére. A mi pénz csak szükséges volt a védőművek elkészítéséhez, a a katonaság felszerelésére és élelmezésére, azt a gazdag zsidóság saját vagyonából adta elő, de azért a munkát sem bízták másra, ott harczoltak nap nap után hősi bátorsággal a falakon.

A vandalog hatalmas legyőzője, Belizár tehetetlenül

állott ostromló seregével a vár előtt. Huszonnégy napi megfeszített munkával nem tudta a legkisebb eredményt elérni, a várvédők elszánt hősiessége pedig napról-napra növekedett.

Belizár már távozni készült seregével a várfalak alól, midőn harcosai közül egy izauri katona örömhírral ront be hozzá: Megtalálta az utat Nápoly bevételehez. Fölfedezte a városba vezető vízvezetékét s ha az abba ömlő vizet levezetik, azon keresztül észrevétlenül hatolhatnak a városba.

A zsidók nem is sejtve a veszélyt, Pastor és Asclepiodotus vezérek szavaira figyeltek, kik már a megszabadulás biztos reményében osztogatták parancsaikat.

Egyszerre fölhangzik hátuk mögött a csatornán át behatolt ostromló sereg borzalmas lármája. A rémületes meglepetésre az egyik vezér szörnyet halt, a másik azonban tovább folytatta a kétségbeesett küzdelmet.

Leírhatatlan a kegyetlenkedés, melylyel Belizár pogány hordái Nápoly lakóit, férfiakat, nőket, aggokat, gyermekeket leöldöstek. Mire Belizár parancsa végetvetett a vérengzésnek, már nem igen volt kinek megkegyelmezni. Talán nyolczszázan kerültek összesen fogságba, de ezek között zsidó már nem igen volt. Ők mind ott hulltak el a város térein folyt küzdelemben, tanúságot téve arról, hogy a zsidó azon hazának vesztét, mely őt fiának fogadta, nem akarja túlélni.

A keleti góth birodalom romjai közé temetkezett a keleti góth zsidóság.

IV.

PERZSIA NERÓJA.

Ama zsidóknak sorsa, kik a Tigris és Eufrates között eddig békességben és szabadságban éltek, ez időtájt szintén rosszra fordult.

A perzsa magusok vallásuk tekintélyének rohamos sülyedését azzal akarták föltartóztatni — épen úgy mint a római pogány hit papjai, — hogy kegyetlenkedtek a más hitűeken. De ezzel csak siettették az isteni gondviselés azon határozatának beteljesülését, hogy a mint a kereszténység a nyugat bálványhitét kiirtotta, épen úgy a zsidó vallás másik leánya, a mohammedánismus legyőzze a parsismus pogány hitét.

A legborzasztóbb mértékben dühöngtek a mágusok a zsidók ellen, a kelet Nerojának, Hormusnak (Hormusdas) uralkodása alatt.

Ennek a Nerónak is meg volt a maga Senecaja, Aburizurg a Mihr volt a neve.

Míg a bölcs nevelő életben volt, Hormuz is türtőztette magát, de annak halála után teljes mértékben törtek elő kicsapongó hajlamai és kegyetlen természete.

Magához méltó társaságban kicsapongásainak és zsarnoki üzelmeinek élt a király, midőn a birodalom határán félelmetes ellenség jelent meg, az észak rémületes tatárai, kikkel itt találkozunk először a világtörténelemben.

A czimboráival dőzsölő király is megrettent e hírre,

de nem a fegyvertárba sietett, hanem a mágusokhoz, hogy tőlük kérjen jóslatot és tanácsot.

A jósok azt felelték neki, hogy a perzsa sereg lefogja győzni a tatár khánt, de csak azon esetben, ha oly vezér viszi őket harczba, kinek: «magas termete, nyílt arcza, bodor haja, sötét arcszíné, vastag összenőtt szemöldökei vannak, de a mellett sovány és megjelenésében kissé esetlen.»

A jósok leírása szórúl szóra ráillett — persze nem véletlenül — egy királyi vérből származó ifjúra, Bahram Csubinra, kit Hormuz valóban fővezérnek tett meg.

Csupán 12,000 kipróbált harczos ment Bahram-mal a tatárok ellen és teljesen tönkre verte azokat, khánjukat megölte és rengeteg mennyiségű zsákmányt küldött haza az otthon mulató királynak.

Mikor Hormuz víg czimboráinak megmutatta a zsákmányt, azok azt mondták neki.*

— Derék ember a te hadvezéred! A tehenet megtartotta ugyan magának, de legalább elküldte neked a fülét.

Nem sokat kellett beszélni a zsarnok kéjencznek, hogy féltékenységét és gyűlölségét fölkeltsék diadalmas hadvezére ellen. Lesve várta az alkalmat, hogy a hős férfiút megszegyenítse.

Az a hír érkezett Babramról — igaz volt-e, nem-e, nem tudjuk, — hogy egy kisebb ütközetben a római csapatoktól vereséget szenvedett s Hormuz kapva az alkalmon, Bahramnak asszonyi ruhát, rokkát és motollát küldött ajándékba.

* Malcolm. Perzsia tört. I. 126. l.

Bahram elfogadta a király ajándékát, magára ölté az asszonyi ruhát, kezébe vette a fonó szerszámokat és így jelent meg harczosai előtt.

— Ide nézzetek, itt a jutalom, melylyel a fejedelem, kinek szolgálok, megjutalmazza hűségemet.

Vad üvöltéssel feleltek a zord harczosok és ádáz haraggal követelték Bahramtól, hogy vezesse őket az elfajult zsarnok ellen, ki így jutalmazza meg országa megszabadítóját.

Főtartóztathatatlanul vonult a sereg Bahrammal az élén a főváros felé, nem volt senki, ki a dühtől elkeseredett harczosoknak útját merte volna állani. Hormuzt ott fogták el mulató termeiben, börtönbe dobták, később meg is ölték.

Bahram pedig némi vonakodás után katonái buzdítására maga foglalta el a trónt.

Egész Perzsia és Babylonia népe örömmel üdvözölte Bahramot a trónon, ki őket Hormuz zsarnoki uralmától mentette meg, de a legnagyobb lelkesedéssel mégis a zsidók fogadták őt. Ők kétszeres megmentőjüket látták az új királyban, politikai és vallási megszabadítójukat. Hitték, remélték, hogy alatta régi szabadságuk újra föléled s ők háboríthatatlanul élhetnek hitüknek. Hitték, hogy iskoláik újra meg fognak nyilni és fölvirágozni; szabadon gyűlhet újra a tudomány-szomjas nép a vallás bölcsei köré és azok zavartalanul folytathatják a hit megőrzésére és mélyítésére irányuló munkájukat.

Nem is csalódtak Bahramban. A legnagyobb jóindulattal viseltetett irántuk. Ősrégi jogaikba és szabadságaikba visszahelyezte őket és előmozdította val-

lási törekvésüket. Surában és Pumpadítában az 589-ik évben újra megnyitlak a zsidó vallásos akademiák,* a vallásos kultúra ama életadó forrásai, melyek már évszázadok óta egyedül táplálták az akkori egész zsidóság vallásos életét és Babilónia zsidósága a szabad államban szabadon élhetett újra vallásának.

Bahram uralkodása azonban vajmi rövid ideig tartott.

A megölt király fia, Chosru Parviz a a byzanci császár által támogatva, hatalmas sereggel jelent meg Perzsia határán, hogy ősei trónját visszafoglalja.

S a perzsa nép, részint a nagy hadseregtől való félelemből, részint a régi dynastiához való ragaszkodásból, csakhamar megfélemezett a hűségről, melyet Bahramnak fogadott és Chosrúhoz pártolt.

Bahram Csubin pártján nem maradt más, mint a hadsereg és — a zsidók, kiket magához fölemelt.

A zsidó ifjak fölfegyverkezve állottak oldalához, a többiek a csapatok élelmezéséről és zsoldjáról gondoskodtak.

Chosru hadserege azonban győzelmesen haladt előre, az ország várai nagyrészt önként megnyitlak előtte. Alig talált némi ellentállásra, mignem elérkezett oda, hol a Tigris és Eufrátes medre között legkisebb a távolság.

Ezt a vidéket mintegy félezer év óta csaknem kizárólag zsidók lakták, még az idegen is, ki oda jött lakni, nagyobbára fölvette a zsidó hitet. A leghatalmasabb és legfontosabb erőség Machuza volt, mert

* Grætz V. k. III. függelék 428. l.

e vár nem csupán az egész vidéket, hanem magát az onnan alig három mértföldnyire eső fővárost, Ktesiphont is védte.

Babyloniának ezen legfontosabb pontja évszázadok óta mindig a zsidók védelmére volt bízva. Soha sem a parthus sem az újperzsa királyok nem tettek más várőrséggel kísérletet. A machuzai zsidók hűsége és megbízhatósága oly annyira fölötte állott minden kétségnek.

Dicső multjához hiven a machuzai zsidóhitű őrség törhetetlenül kitartott most is Bahram király mellett, kinek hűséget esküdtek és teljes erejükből védték a várat.

Az ostrom lefolyásáról nincs pontos értesülésünk, csak annyit tudunk, hogy Machuza végre Chosru hadvezérének hatalmába került és ez a legkegyetlenebbül végezte ki ama zsidó hősokeket, kik még élve jutottak kezei közé.

Még Machuza eleste után is folytatták a küzdelmet Bachram harczedzett katonái és a zsidók, de végre nyolcz hónapi hősi ellentállás után Perzsia ezen legvitézebb harczosa kénytelen volt a tatárokhoz menekülni, kiket egykor ő vert ki Perzsiából.

Chosru király maga nagylelkűbb volt, mint hadvezére. Nem büntette meg a zsidókat a hűségért, melylyel, ellenfeléhez ragaszkodtak és inkább engedékenység, türelmesség és szabad vallásgyakorlatuk megvédeése által igyekezett őket szorosán magához fűzni.

Ezt a zsidók gazdagon visszafizették neki, midőn a byzanci császár később Palesztina területén folytatott háborút.

Utódai azonban vesztüket érezve egyenesen az arabs hódítók karjaiba üzték a zsidókat — legmegbízhatóbb alattvalóikat.

V.

ALTÁRIK ÉS A ZSIDÓK.

Mintegy száz évvel a kelet góthok birodalmának elpusztulása után, romba dőlt a nyugati góthoknak a spanyol félszigeten fönnálló országa is.

De az itt lakó zsidók nem haltak meg hazájuk védelmében, mint a keleti góth zsidóság, sőt inkább az ott keletkező új birodalomnak lettek nagymértékben megalapítói.

A támadó ellenséghez csatlakoztak tehát és annak segítettek új hazát építeni.

Hogyan történhetett ez? Bizonyára nem szabad tovább haladnunk történetünk évlapjaiban, míg ennek okát ki nem fejtettük a tárgyilagos történetírás tanítása alapján.

A spanyolországi zsidók mindig azt beszélték, hogy ők Dávid király ideje óta laknak már azon a földön. Annyi föltétlen bizonyos, hogy régebben laktak ott, mint a góthok.

Nem is volt ott semmi bajuk eleinte, sőt a góth uralom alatt is háborítatlanul éltek. Csak akkor fordult rosszra sorsuk, mikor a góthok a katolikus hitre tértek. Ezen hitváltoztatással birodalmuk fönmaradását vélték elérni, de az már föltartóztatlanul sietett a bukás felé.

Minél jobban züllött az ország, minél tehetetleneb-

bek lettek a góth királyok, annál türelmetlenebbek és kegyetlenebbeké váltak a zsidókkal szemben. Ezzel akarták kimutatni, hogy mégis van valamí hatalmuk.

A zsidók elleni önkénynek nem volt határa. A birodalom főnnállásának utolsó idejében már annyira ment ez, hogy a zsidókat erőszakkal hurczolták a keresztvízre. Hasztalan volt a zsidók tiltakozása, de hasztalan volt magának a sevillai érseknek, az akkori kereszténység legkimagaslóbb alakjának tiltakozása, melyben megbotránkozását fejezte ki ezen embertelen és istentelen eljárás ellen.*

A zsidók egyrésze a keresztvíz elől a Gibraltáron keresztül Észak-Afrikába menekült, másrésze azonban szinleg elfogadta a keresztény hitet. Csakhamar kitünt azonban, hogy az elmenekültek nemcsak nemesebben, de okosabban is cselekedtek, mint az ottmaradtak, mert ezeket a kereszténység szinleges fölvétele egyáltalán nem mentette meg a további gyűlölettől és üldözéstől.

Kik őket erőszakkal vitték a keresztvízre, azok hányták később szemükre, hogy «ki Istenét hűtlenül elhagyja, nem lehet igaz az emberekhez sem.»

Nőttön-nőtt az ellenük való gyűlölet. Eleinte csak keresetükben akadályozták őket, de utóbb az állam erővel elvette összes ingatlan birtokaikat.

Ne azt csodáljuk hát, hogy később a zsidók nem keltek védelmére ennek az országnak, hanem bámul-

* Weisz K. J. Világt. III. k. 896. Az olvasó természetesen fogja találni, hogy itt elsősorban ezen katolikus szellemenben író tudóst idézem.

juk azt, hogy még akkor is akadtak zsidók, kik a pyrenei hegyek szorosában fegyverrel kezükben védték a góth birodalmat a betörő ellenséggel szemben.*

És oktalan gyűlöletükben a góth urak még ezeket is a kereszténység fölvételére kényszerítették.

Soká semmiesetre se állhatott volna fön már a nyugati góthok országa, az egyenetlenkedés, bűn és önzés teljesen elerőtlenítette azt, — de bizonyos, hogy a kegyelemdöfést a birodalomnak a zsidókkal követett ezen bánásmód adta meg.**

A hős Altarik ibu Zejjad pedig, nem törődve tehetetlen királyának, a Damaszkuszban székelő kalifának rendelkezésével, nem több mint 12,000 katonával 711-ik év május havának elsején átkelt a később róla elnevezett Gibraltár szoroson.

A seregben voltak már zsidók, kik még Arábiából indultak el vele, de a vezér hívó szavára hozzá csatlakoztak Tangerben azok a zsidók is, kiket a góth urak Észak-Afrikába kergettek át.

Még azon zsidók hűségét, kik még akkor is a pyrenei félszigeten laktak, meglehetett volna menteni, de a góthok azon ráfogás folytán, hogy ezek is az ellenséggel tartanak, valamennyi zsidót rabszolgának nyilvánítottak.

Igy kergették őket erővel Altarik karjai közé. Ez pedig tárt karokkal fogadta őket. Altarik már jól

* Almakkori, Gayangos: History of the mohamedan Dynasties I. 289. V. ö. Graetz: Dissertatio a boroszló szeminarium 1858-iki értesítőjében.

** Weisz IV. 57. l.

ismerte a zsidókat. Tudta, hogy nincs ennél megbízhatóbb szövetséges, hűségük törhetetlen azzal szemben, ki velük igazságosan bánik.

Irántuk érzett, bizalmának jelét azzal mutatta ki, hogy nemcsak a hadseregbe fogadta őket, hanem a már elfoglalt várakban tisztán zsidó őrséget hagyott hátra. Ő pedig bátran tört előre az ország szívébe, hogy azt is kezébe kerítse.

Igy jutottak birtokába Cordova, Granada és Malaga várai melyeket aztán a zsidók őrizetére bízott. Maga aztán az ország fővárosa Toledó ellen indult és e várban is, melyet a zsidók segítségével foglalt el, zsidókat helyezett őrizetül.

Itt az új birodalomban aztán, melynek megteremtésében jelentékeny részük volt, — mint 150 év múlva a zsidóhitű kazaroknak a mi magyar hazánk megalapításában — itt évszázadokon keresztül világosság, fény és jólét honolt Izraél fiai fölött. Itt élte át a középkori zsidóság az ő fénykorát.

A szabadságot, mely itt osztályrésze lett, arra használta föl, hogy az egész emberiség művelődésének örökké érezhető szolgálatot tett, de első sorban arra, hogy saját hazája dicsőséget növelje.

VI.

SÁMUEL IBN AAGDELA.

Mindenesetre föltűnő, hogy a mohammedán uralkodók a spanyol félszigeten országuk élére, többiben zsidó államférfiakat állítanak.

Hiszen tudunk erre példát másutt is, de mégis elég

ritka jelenség és így érdekes annak okát közelebbről megtekinteni.

Az igaz feleletet e kérdésre valóban nem merném megmondani, mert attól kellene tartanom, hogy még magunk között is felekezeti elfogultsággal vádolnának érte.

De nagy segítségemre jön, hogy e kérdés fölött a legkiválóbb és leghivatottabb keresztény szaktudós Dozy is gondolkozott, okát megtalálta és meg is mondta nyiltan*

A mohammedán uralkodók a spanyol félszigeten keresztény államokkal éltek közvetlen szomszédságban. Már pedig sem a keresztény a mohammedánban, sem ez a keresztényben nem bízott meg egyáltalán. Legszívesebben látta hát mindakettő a zsidó diplomatát, a ki iránt több bizalommal viselkedtek, mint egymás iránt.

Ez magyarázza meg azt is, hogyan történhetett meg, hogy egy másik európai mohammedán államban, a későbbi török államban ugyancsak zsidó, Don József naxosi herceg áll a kormány élén és Báthory István is a zsidó Askenazi Salamon útján igyekszik kinyerni a szultán beleegyezését ahhoz, hogy a lengyel királyi trónt elfoglalhassa.

De itt Sámuel Ibn Nagdela életét akarjuk elbeszélni, nem mint zsidó tudósét és költőét, hanem az arab államférfiúét.

Arabok alapították a cordovai kalifátust, de őket is legyőzte egy más náluk harcziásabb mohammedán

* Histoire des Musulmans d'Espagne p. 349.

törzs, a berberek, kik Cordovát elpusztítván Granadát tették meg birodalmuk székhelyévé.

A mi Sámuelünk is így került szülőhelyéből Cordovából, Granadába. Otthon már eléggé nagy híre volt tudományának és bölcseségének, hiszen hét nyelvet beszélt és nagy zsidó tudásán kívül a logikának, matematikának és astrologiának mestere volt; új lakóhelyén azonban senki sem ismerte.

A tudományokhoz itt is hű maradt, de hogy megélhessen, egy kis szatócsboltot nyitott. A vevőközönség csakhamar rájött, hogy nem közönséges boltossal van dolga, azért nemcsak árúját vették meg, hanem ha valakinek fontosabb levél megírására volt szüksége, vele fogalmaztatta, de sőt iratta is, mert bámulatos stylusával vetekedett remek kaligraphiája, a mit ez időtájt igen nagyra tartottak az arabok és berberek.

Addig-addig irogatta a különböző leveleket és folyadványokat vevői számára, míg egyik ilyen irata Habus granadai király vezirének kezéhez jutott. A vezír bámulattal olvasta és írója után tudakozódott.

Megtudván kilétét, Sámuelt magához hozatta és azonnal följánlotta neki házában a titkos irnoki állást.

Sámuel elfogadta azt és ezen órától kezdve olyan hűséggel és odaadással szolgálta úrát egész annak haláláig, a minő ily kiváló jellemek tulajdonsága.

Soha senkinek fogalma nem volt arról, hogy a vezíri palotában nem a vezír, hanem csupán annak irnoka végez mindent. Ő az, ki a királynak oly böles útmutatásokat ad a bel- és külpolitikában és ő az, ki azokat meg is valósítja.

Sámuel senkinek el nem beszélte s úra a vezír bizonyára szintén nem dicsekedett vele. Ámde a zsidó hűsége és önzetlen ragaszkodása mégis annyira meghatotta, hogy halálos ágyán mindezt megvallotta királyának. Elárulta neki, hogy mindaz, mi jó és üdvös vezírsége alatt alkottatott, azt titkos irnokának köszönheti.

Habus király pedig nem sokat gondolkozott és nem sokat törődve azzal, minő a vallása Sámuelnek, őt az elhúnyt vezír székébe ültette.

És Sámuel Halevi, a kordovai talmud-iskola buzgó tanulója, a későbbi kisboltos, ott járt föl s alá a granadai Alhambra csarnokaiban és teljes hatalommal kormányozta hazája ügyeit.

Ne hasonlítsuk őt a bibliai Józsefhez. Hiszen ez is hű szolgája volt Pharaónak, de csak Pharaónak, a népnek talán kevésbé. József azt még nem értette — hogy is érthette volna azt meg abban a korban Egyiptomban valaki, — hogy az uralkodó érdeke, nem mindig az ország java s boldogsága.

Sámuel azonban épen oly igazán szolgálta nemzetét, mint királyát. Tapintatossága, szerénysége és igazságszeretete folytán a nép épen úgy szerette a zsidó vallású vezírt, mint az uralkodó.

Amilyen buzgó volt mint zsidó ember és zsidó tudós, épen olyan odaadással ápolta magas állásában az országnak nem csupán politikai, de vallási megerősödését is. A mohammedán vallás érdekében üdvösebben munkálódott, mint számos mohammedán hitű előde.*

* Dozy Histoire p. 250.

Habur király halála után annak mindkét fia jogot formált a trónra. A berber nagyok túlnyomó része az ifjabbnak pártján volt és az idősebb testvérnek Badisnak már-már alig volt reménye, hogy uralomra jut, de azért Sámuel a legveszélyesebb órákban is kitarzott hiven a jogos trónörökös mellett.

Természetes, hogy midőn mégis Badis jutott a trónra, Sámuel nemcsak megmaradt régi állásában, hanem folyton növekvő befolyását és hatalmát mind haláláig megőrizte.

A mily bölcsességgel szolgálta hazáját mint miniszter, épen oly hősiességgel küzdött érte mind hadvezér. Erről nem csupán a diadalmas csaták tanuskodnak, melyekkel királya hatalmát növelte, hanem ránk maradt héber harczidalai is, melyekből az egy Istenbe vetett szilárd bizalmon kívül, a hősi elszántság és rendületlen hazaszeretet hangjai hallatszanak felénk.

Ama rajongó szeretetet, melylyel hazája jobbjai mind ezekért neki adóztak, egy mohammedán költőnek következő sorai viszhangoztatják a legtisztábban:

Balgák, miért siettek Mekkába
Csókolni ott a Kaábának kövét?
Itt van az üdv és áldás forrása
Csókoljátok Sámuelnek kezét!

VII.

A ZSIDÓ SZÉCHY DEZSŐ.

Abban az időben, midőn a spanyol félszigeten fönnálló kalifátusban a zsidók már előkelő és nagyjelentőségű állást foglaltak el, a németországi zsidókról alig hallunk valamit.

Pedig itt is régen laktak már zsidók. Mikor Krisztus fölfeszítéséért üldözni akarták a Wormsbeli zsidókat, azok azzal védekeztek, hogy őket ne bántsák, mert ők ebben teljesen ártatlanok. Mikor Krisztust Jeruzsálemben fölfeszítették, már akkor nem is laktak ott az ő apáik, hanem itt voltak Wormsban.*

Hazájuknak itt is hű és áldozatkész polgárai voltak és nem egyszer tűntek ki bátorságukkal s katonai ügyességükkel.**

Annak oka, hogy a zsidó történet oly keveset beszél az ezen időben élő német zsidókról, abban rejlik, hogy ők, épen úgy mint többi német polgártársaik, a kultura igen alacsony fokán állottak.

Nagy Károlynak mindeneknél nagyobb érdeme az, hogy a német műveltség alapját megvetni törekedett, de fenkölt szellemét még ennél is jobban magasztalja az, hogy ugyanakkor, midőn többi német alattvalóinak szellemi szükségletéről gondoskodott, a zsidók művelődésére is kiterjedt figyelme. Ugyanazon országból, Itáliából hozott a zsidóknak is tanítókat, honnan többi alattvalóinak.

Az olasz Lucából Mainzba telepített egy Kalonymos nevű családot és évszázadokon keresztül ez a család szolgáltattott a német zsidóságnak tanítókat és tudósokat.

Ezen családból származott az a Kalonymos is, kiről itt beszélni óhajtunk.

* Lásd Kimchi Dávid kommentárját Birák 20. 15. v. her.

** Lásd erre nézve: Vulpius cikkét Journal der Vorzeit I. k. 268. l. és Seifert k: Streitbare Juden im Mittelalter.

Ama hősi önfeláldozáson kívül, melylyel a halhatatlanságot kiérdemelte, nagyon kevés az, mit róla tudunk.

Merseburgban született. Ez a város Diethmár püspöknek birtokához tartozott, ki a kiváló lelki erényekben gazdag zsidó ifjút nagyon megszerette. E püspök maga beszéli nekünk, mit Kalonymosról tudunk.

II. Ottó császár uralkodott akkor Németországon. Lett volna a császárnak otthon elég dolga, de az ő lelkét sem hagyta nyugodni a német császárok azon ábrándja, hogy egész Olaszországot német igába hajtsák. II. Ottó császár meg épen mint nejének hozományát igényelte Itáliát.

Elindult hát a hódító háborúra a német katonaság legjavával. Köréje gyűltek az ország világi s egyházi urai. Ott volt Diethmar püspök is és ennek környezetében a deli zsidó ifjú is, Kalonymos. A bátor, eszes ifjú csakhamar az egész seregnek kedveltje lett és kiválóan megszerette őt a császár maga, úgy hogy ennek kivánságára Kalonymos állandóan a császár közvetlen környezetében lovagolt.

Diethmar értesítésében a «császár barátja»-nak nevezi * 900-ik évben indult a német sereg Alsó-Itáliába, a következő év husvétját már Rómában ülik meg, majd Cotron mellett fényes győzelmet aratnak az egyesült görög-arabs seregen.

E diadal által fölbátorítva Ottó hadserege elejével: «a szőke Germania virágai»-val, mint Diethmar nevezi, egész Itália csúcsáig hatolt.

* Merseburgi Diethmar krónikája Pertz: Monumenta Germanica-ban V. 758.

Itt Basantello mellett került újra ütközetre a dolog, Vitézül harczolt Ottó seregével, ellenállhatatlan erővel szoritotta hátra az arabsokkal egyesült görögöket. de épen vitézsége döntötte vészbe.

Mialatt vakmerő bátorsággal előre tört, nem vette észre, hogy a szétvert hadak háta mögött összeszedelőzködtek. Csak mikor hősi előnyomulásában már a tenger széléig jutott s itt hátrafordult, akkor vette észre, hogy törbe van csalva.

Vitéz katonái, kikről azt hitte, hogy nyomon követik őt, elestek az ellenség fegyverei alatt, őt magát pedig egyik oldalon a tenger, más oldalon az ellenség veszi körül.

Egyetlen egy ember maradt még meg oldala mellett — a zsidó Kalonymos. Életét örömet fölláldozná, csak császáriját tudná megmenteni.

A végső veszedelemben a tengeren egy hosszú alakú hajót, úgynevezett Salamandriát vett észre. De a hajó a parttól messze járt. Úszva lehetetlen volt azt beérni. Lóháton úsztatva el lehetett volna még jutni odáig, de a császárnak nem volt már lova.

De volt még Kalonymosnak.

— Itt van a lovam — szólt a császárhoz — ülj fel reá Uram. Ez elúszik veled a hajóig. Én itt maradok, hogy tévútra vezessem az ellent.

A császár fölült hű katonája lovára s beleugratott a tengerbe.

És Kalonymos ezer veszélytől körülvéve ott maradt és semmi mással nem törődve, egyedül imádott urának életéért remegett (*«Senioris dilecti eventum solite aspectans.»*).

Hátha a hajó az ellenség hajója és így a császár új veszélybe jut? Félelme nem volt alaptalan, mert a császár visszafelé irányítja lovát és vissza úsztat oda, hol hű embere aggodalmas lélekkel néz utána.

De ime ismét új hajó mutatkozik a látóhatáron. A császár újra lóra kap és ez a habokon keresztül bizton úszik vele a hajóig. A hajósokat nagy ígéretekkel rábírja, hogy Rossanóba vigyék.

A császár megmenekül, eljut hazájába, hálát ad Istenének a megszabadulásért és egész Németország ujjong a csodálatos megmentés fölött.

És mi történt Kalonymossal?

Nem tudjuk. Lehet, hogy az ellenség kezébe jutva halállal fizetett császára megmentéséért, de lehet, hogy sikerült elmenekülnie.

De azt tudjuk, hogy a német történetírók legnagyobb része annak tulajdonítja a császár menekülését, hogy ügyes úszó volt, — Kalonymos nevét elhallgatja.

Ámde az ő nemeslelkű püspöke megőrizte emlékét az útokornak és első sorban minékünk zsidóknak.

Losonez

Dr. Vajda Béla.

A RÓKÁK.

Gordon Júda.*

Aranykalászos Kanaánban
 Hejh, gyöngyélet volt hajdanában.
 Nagybőjt napján is néha-néha
 Zarándok-útra kelt

* Egy nemrég elhunyt orosz-zsidó költő.

Izráel ifjú sarjadéka
S vidáman énekelt.
Miként a kósza karavánok,
Úgy bandukoltak seregestül
Árkon-bokron keresztül
Délceg leventék, karcsú szép leányok.
És táncot ropva zöngicséltek,
A szőlőhegyre ha fölértek.
Templommá változott
Czion hegyalja és a hús berek.
Ám hogy miként imádkozott
E szent helyen a hű sereg,
Mi módon táncolt a hegyek között,
Mezítláb-e vagy saru nélkül?
S hogy bűnbánat jeléül
Milyen ruhába öltözött,
Bőjtölt-e istenigazában
Az a sok ifjú s hajadon
A föntírt bőjtnapon,
Erről egyáltalában
Nincsen szó a csittvári krónikában.
De egy dolog megdönthetetlen,
Ha nincs is róla szó,
Hisz sejtheti a nyájas olvasó . . .
Volt a Hegyalján és a hús berekben
Szerelmi légyott, új meg új kaland,
Enyelgés, suttogás,
Bokorba-bujdosás
Fönt és alatt.
Sok férfi szive lobbant lángra,
Ha így szólt hozzá a leányka
Bájos mosolylyal és negédesen :

«Jer közelembé,
Nézz a szemembe,
Ó drága kincsem, édesem.»

Szó a mi szó, a jámbor ösatyák
Ifjú korukban vígan éltek,
Keresvén a gyönyört, az életet.
S hogy eloszlassák szívük bánatát,
Nagy hűhót csaptak kétszer is egy évben
Szőlőhegyeknek a tövében.

A pásztorok pedig
Túrték e dolgot számos évekig.
Utóbb azonban

Aggódni kezdtek a miatt,
Hogy majd a nők és férfiak
A túlontúli buzgalomban,
Ha kedvük szökken

Víg kalamajka közben,
Minden palántát letaposnak
A vadregényes hegyvidéken;
Sőt készakarva kárt okoznak,
Habár csak némiképen,
A behomlított venyigékben.

Gondoltak hát a pásztorok
Merészet és nagyot . . .

Én már csak a'mondó vagyok,
Bölcsék valának ők és bátorok.
Tömérdek rókát fogtak össze,
Hogy farkaikra égő fáklyát kötve
Szalasszák szerte-széjjel

A Hegyalján és a vadonban.
A tűznek erejével,
A róka-hordta fáklyafénnyel
Akarták elzavarni onnan

A kártevőket
 És táncra perdülő szeretkezőket.
 Ám alighogy űzőbe vette
 A szétszalasztott rókahad
 A fürgelábú ifjakat,
 Nagy szélviharnak közepette
 A fáklya pattogó szilánkja
 Belekapott a fákba,
 És hirtelen elharapódzott
 A völgy ölén és a hegy ormán,
 És sok virágot és bozótot
 Letört az óriás tűzorkán.
 Nyilvánvaló, hogy csak a rókák
 Dobták a csóvát
 Bozontos farkaikkal szerteszét.
 A pásztorok kupaktanácsa
 Most újra összeült s kiókumlálta,
 Mikép gátolja meg a nagy veszélyt.
 «Bizony bolondot cselekedtünk
 És bajba keveredtünk.»
 — Közülük egy nagyfennen így beszélt.
 «Utánnam emberek,
 Fogjátok el a róka-sereget!»
 És szembeszállva a veszélylyel
 Kiáltozott és jajveszékelt
 A bölcs tanács kicsinyje-nagyja,
 És törvetéssel és hurokkötéssel
 Támadt a rókahadra.
 De bezzeg nem álltak kötélnek
 A lomposfarkú fáklyahordók.
 Nem hagyták félbe a toborzót.
 Sőt hetyke hangon így beszéltek
 A vén Ravaszdiak:

«Mi dolog az, hogy megriadtok,
 Mit keseregtek, kit sirattok,
 Ti pásztorok és harcfiak?
 Hisz fáklyát a kezünkbe csak ti adtok,
 És nevelőink is ti vagytok.
 Ti küldtök minket szerte-széjjel
 Égetni dudvát és virágot,
 Rombolni az egész növényvilágot
 A tűznek erejével.
 Mért van tehát e handa-banda
 Erdőn-mezőn, szőlőhegyen?
 És bős haraggal ránk rohanva
 Miért hajszoltok szüntelen?»

Ti pásztorok, ti lelki pásztorok,
 Nagy bölcsek, jámborok!
 Hozzátok szólok, vajha értenétek,
 Hogy ez a magva az én kis mesémnek:
 A vallás éltet és melenget,
 Miként a tűz,
 De csak vigyázat mellett.
 Mert ha az ész nem tart fegyelmet,
 Vagy a tűzzel játékot úz,
 A féktelen elem
 Csak zúz és rombol szűnös-szüntelen.
 Hisz volt rá számtalan sok példa:
 Nagy-Bergengócziában
 Es mindenütt e nagy világban
 Volt már sok martaléka
 A zabolátlan hit tűzének;
 Elhamvadtak sok növények
 A völgy ölen és a hegy ormán,
 Csupán az örök turpisága folytán.

Hozzátok szólok hát, ti lelkipásztorok,
 Nagy bölcsek, jámborok!
 Ne feledjétek ezt a kis mesét. . . .
 A tűzre jól ügyeljeteK
 És rókákat ne küldjeteK,
 Hogy őrizzék az Urnak szöllejét.

Szolnok.

Heves Kornél.

ZSIDÓK KÖZGAZDASÁGI TERVEI MAGYAR- ORSZÁGON A XVIII. SZÁZADBAN.

A közép- és újkorban a zsidók minden országban, a hol csak némi szabad teret engedtek nekik az ipar és kereskedelem terén, számot tevő tényezővé váltak az állami jólétet előmozdító közgazdasági fejlődésben. Ezen igazság legfényesebben kiderül, ha szemlét tartunk a jelenkori államok közgazdasági viszonyai fölött. A hol törvény és gyakorlat semmiben sem gátolja a zsidók közgazdasági tevékenységének teljes kifejtését, ott egyre keletkeznek a zsidók vállalkozási kedve és pénze által létesített gyárak és nagyszerű kereskedelmi áruházak, melyeket nyomon követ ezer meg ezer munkát keresők foglalkoztatása és a mozgó tőke eleven keringése, mely átfutja az ország lakosságát, mint az egészséges vérnek pezsgő keringése az erőteljes testet. A hol pedig századokon át táplált elfogultság és felekezeti gyűlölet mai napig sem engedik a zsidóknak — nemzetgazdászoktól «szükséges kovásznak» nevezett — akaraterejének megvalósítását, avagy szűk korlátok közé szorítják: ott viruló közgazdasági életnek nyoma

alig van. Csak össze kell hasonlítani e tekintetben Németországnak és Ausztria szudetai tartományainak a lefolyt században mutatkozó fellendülését Oroszország és Spanyolország ebbeli tespedésével és az ennek következtében uralkodó nyomorral az alsó néprétegekben.

Hazánkban is majdnem minden században kimutatható a zsidók nem csekély szereplése a közgazdaság terén, a mely természetesen a szerint fluctuált, a mint tágabb vagy szűkebb teret engedtek nekik annak kifejtésére és hogy minálunk is a zsidók már régtől fogva mintegy prædestinálva voltak az ipar és kereskedelemben való vezérszerepre, bizonyítja épen azon domináló állás, melyet a közgazdaság ezen két ágán ez idő szerint el is foglalnak.

A magyar zsidók történetének újkori szakaszában közgazdasági szereplésük leírása és méltatása talán legérdekesebb részét képezheti, mert ad oculos mutathatja, hogy azon arányban, a melyben hitfeleink a közgazdaság három főtényezőjében részt vehettek, ugyanazon mértékben emelkedett a föld, telek, termények és iparczikkek értéke, de a mellett a munkabér és az általános kereset is. A haladó földmiveléssel járó költséges kísérletezésekre és ipari berendezésekre, a vagyonokat koczkáztató gyári vállalatokra és merészröptü kereskedelmi kombinációkra főként zsidók tanúsítanak hajlandóságot és megvalósítási akaratot. Nem tartozik ránk, sem nem e czikk keretébe azt kutatni, vajjon milyen indító okból indul a zsidó elem ezen mohó gazdasági szereplése és egészséges jelenség-e ez a nemzetgazdaszat normális fejlődésében; tény az,

hogy nyomán keletkeznek az égbe nyúló füstölő gyári kürtők, a távolságokat összekötő vasuti, csatorna, telegráf- és telefon-dróthálózatok.

Azonban a zsidóknak e tervezkedő és vállalkozói kedve nemcsak jelenkori hittestvéreink jellemző tulajdonsága; mutatkozott az már akkor is, midőn polgári jogok nélkül szükölködtek, midőn hazánkban csak mint türt kereskedők és iparosok tengődtek. Már akkor is, midőn a földesurak saját, jól felfogott érdekükben ez országba hívták őket és a röghöz kötötték, őseink nem érték be avval, hogy véduraik jószágain termett cikkeket jól értékesítsék, hanem voltak köztük olyanok is, kiknek fejében országos érdekű vállalkozási tervek fogantak meg. A ghetto szük falai őseink gondolatvilágát kis körre szorították ugyan, de alig hogy ezen komprimáló erő egy kicsit engedett, eszmekörük expansiv erővel tágult és gyakorlati érzéküktől ösztönözve olyan nagy méretű tervekkel mertek fellépni, melyek közt vagy csak sokkal később megvalósult tervnek csiráját fedezhetjük föl, vagy pedig olyan eszmét látunk, melynek realizálása még mai napig egy egész vidék jámbor óhajta maradt.

A XVIII. században a magyar kormányhoz benyújtott csatornázási, kereskedelmi, gyári és egyéb tervek közt nem a legkisebb része épen zsidóktól származott és ki tudja, vajjon ha benyújtói nem a lenézett felekezethez tartoznak és ha Ausztriában Magyarország gazdasági emelkedése iránt kevesebb féltékenységgel viselkedtek volna, épen ezen tervek folytán gazdasági állapotunk nem sokkal magasabb fokon állana-e ma már?

Ezen tervek közül a nagyobb szabásúakat itt mutatjuk be az olvasóknak.

1703-ban a pozsonyi Simon Mihály — anyai részről Heine dédapja — ki akkor mint ezüst- és aranyszállító többnyire Bécsben tartózkodott, a Bazinból származó Hirsch Lázárral és ennek vejével, Herz Lehmannal, a mint a bécsi udvari kamara a magyar kamarához átír,* *Pozsonyban bankot* akart létesíteni, még pedig a belvárosban, miután a külvárosban, vagyis Pozsony-Váralján, a hol zsidók lakhattak, nem volnának biztonságban. A folyamodók kérésüket avval indokolják, hogy «a törökök kezéből kiragadt Magyarországnak most különösen szüksége van ilyen pénzintézetre, miután sok éven át a kellő kereskedelmi és váltó-összeköttetés híján volt Németországgal és más országok kiváló kereskedelmi piaczaival.» A létesítendő bankház által több pénz jutna az országba, úgy hogy Magyarországon ép oly könnyen lehetne tőkére szert tenni, mint Poroszlóban, Prágában és más helyeken. Váltók által könnyebb forgalma volna a pénznek az országban, «miután jelenleg nagy veszélylyel jár, némi pénzt in natura ide vagy oda szállítani.»

E kérésnek hely nem adatván, Simon Mihály, ki akkor már udvari zsidó (aulicus hebræus) volt 1715 július 26-án egy felség folyamodványban III. Károlytól újból azt kéri, hogy tekintettel a sok szolgálatra, melyet ő mint pozsonyi és bécsi lakos** a királyi ház-

* Orsz. Levélt. Benignæ Resolutiones 1703 május 12. v. ö. Kaufmann, Samson Wertheimer 5. l.

** Simon Mihály 1705-ben áttette lakóhelyét Bécsbe, de ott is megtartotta «a magyarországi zsidók főnöke» méltóságát

nak tett, neki és fiának privilegiumot adjon arra, hogy Pozsony belvárosában ilyen bankot felállíthasson.* Indokolásában most arra hivatkozik, hogy az egész országban ilyen banküzlet nincsen és hogy a városnak, különösen a dieták tartama alatt arra nagy szüksége van.

A király már négy nappal később áttette e kérelmet a kir. udvari kamarához és ámbár az uralkodó a tervet jóváhagyta, nem lett belőle semmi, minthogy azt kívánta, hogy ne zsidó valósítsa meg,** valószínűleg azért, mert a közhangulat épen akkor nem kedvezett a zsidóknak, valamint a protestánsoknak sem — kik ellen 1715-ben szintén több megszorító törvényt hoztak — és mert Ausztriában, kivált akkor, azon voltak, hogy hazánkat gyarmati viszonyban tartsák és a hitel benne ne fejlődjék.

Simon Mihály, ki Magyarországot tehát már akkor a boroszlói és prágai pénzpiacztól függetleníteni akarta, szép tervével megint kudarcot vallott. Egy évvel később, 1716-ban sogórával Hirsch Lázárral, ki boroszlói ezüst- és aranyszállító volt, a budai, komáromi és győri várak élelmi szállítója lett és négy évvel később, 1719-ben kimult az élők sorából.

Azon időben a nagyobb pénzforgalom és vállalkozási

és sok érdemet szerzett magának mind a honi, mind az ausztriai zsidók körül. V. ö. Kaufmann, Aus Heinrich Heines Ahnensaal. Breslau 1896.

* Orsz. Levélt. Concept. Exped. 1715 aug. 79. sz. (... in eadem (Pozsony) civitate intra muros Tabernam Cambionam erigere mihi liceat.)

** Marczali, A magy. nemzet tört. VIII. k. 316. l.

kedv folytán Magyarországon mindenféle folyamszabályozási tervekről álmodtak. Ezek közt volt olyan terv is, mely zsidóktól eredt és melynek megvalósítása még mai napig csak *pium desideriuma* az illető vidéknek. Bél Mátyás 1735-ben megjelent «*Notitia Hungariæ novæ*» czimű munkája I. kötetének 16. lapján ugyanis azt olvassuk, hogy voltak zsidók, kik a *Vág folyót hajózhatóvá* akarták tenni, hogy a kősót a Dunából felfelé Magyarország északi részébe szállíthassák; s ámbár ezen terv létesítésére már lépést is tettek, később mégis lemondtak róla, mivel a dolog rendkívüli nehézségekre akadt és azon hajózás ép oly költséges lett volna, mint a szárazföldi úton való szállítás; a veszély pedig sokkal nagyobb.*

Komoly és alapos historio-geographusunk ezen fontos közleménye már a honi zsidók történetének szempontjából is megérdemli, hogy a XVIII. századbeli akták közt hivatalcs nyomát is keressük. Sajnos, hogy erre a terve vonatkozó iratokra az Országos Levéltárban eddig még nem akadhattunk, azonban a kutatás ez irányban mégis némi eredménnyel járt, a mennyiben sikerült olyan iratokat találnunk, melyek alapján majdnem bizonyossággal megállapíthatjuk ezen hajózási terv kezdeményezőjének nevét és keletkezésének idejét.

* «*Fuere lucripetæ Judæi, qui amnem navium patientem reddere voluerunt ut sal fossilis e Danubio adverso flumine in aquilonarem Hungariæ angulum provehi possent, sed tametsi dederint quaecunque ejus instituti documentum tamen quod res successerit extra modum impedita et sumtus æquavit ea navigatio itineris terrestris; pericula autem subierit multa plura, res successu, spe lueri Judæis excidit.*»

A nyitrai megyei levéltár¹ egy iratot őriz, melyet 1721 november 18-án a magyar udvari kancellária Nyitrai megye törvényhatóságához intézett és melyben elrendeli, hogy Beer Salamon zsidó által a Morva folyón berendezett hajózással fel- vagy lefelé szállítandó gabona és élelmi szerek után az illető földes uraknak semmi díjat szedni nem szabad. Ezen zsidóval 1719-ben az udvari kamara szerződést kötött, melynek értelmében az ausztriai sónak a Morva folyón Sziléziába való szállítását elvállalta. Ezen szerződés ugyan már 1723-ban fel lett bontva, mert időközben egy alamóczi városi tanácsos akadt, ki ezen szállításokat elvállalta,² de 1729 december havában a kormány újabb szerződést kötött Beer Salamonnal, mely szerint az arra kötelezte magát, hogy hat éven át 120,000 mázsa, vagyis évenként 20,000 mázsa máramarosi sót fog Komáromon át Sziléziába szállítani. Erdély parlagon heverő sóbányáit már egynehány évvel előbb egy másik zsidó, a híres Wertheimer Sámson, I. Lipót és III. Károly dédelgetett udvari factorja kezdte értékesíteni.³ A magyarországi só, gabona, bor és egyéb kiviteli árucikkeknek Sziléziába és Németországba vezető szállítási útja akkor Pestről a Dunán felfelé Nádszegig és onnan — az árukat megint szekérre rakván — Galánthán és Szereden a Vág völgyön át húzódott.

A XVIII. század huszas éveinek derekán Beer

¹ Iratok XXXXII/10,884.

² Orsz. Levélt. Conc. Exp. 1721 június 12.

³ Büchler Sándor, IMIT Évkönyve 1896, 276. I.

Salamon, ki magát ekkortájt «Eő felsége salsamentariusá»-nak nevezte.¹ Vág-Szereden, akkor fölötte fontos kereskedelmi góczponton lakott, — a hol még a mult század hetvenes éveiben is nagy kincstári sóraktár volt — és gróf Eszterházy József szeredi földesúr védnöksége alatt állott.²

Ha most sem előtt tartjuk mindazt, a mit Beer Salamonnak a sószállítás és így a kincstári jövedelem körüli működéséről az akták alapján itt közöltünk, úgy nyilvánvaló, hogy azon zsidók élén, kik Bélius szerint már két évszázaddal ezelött a Vág folyót hajózhatóvá akarták tenni, senki más nem állhatott, mint ama Beer Salamon, kincstári sószállító, ki már évekkal azelőtt a Morván is rendes hajózást létesített volt.

Negyven évvel később 1774 deczember havában egy másik hitfelünk, a Dombováron lakó Löbl Éliás egy hasonló, de ennél még eredetibb és merészebb tervet nyújtott be II. Józsefhez,³ ki akkor már mint Mária Terézia kormánytársa szerepelt. Tervező, a mint beadványában előadja «már tiz éven át részint a veszprémi püspökséghez tartozó, részint a felosztatott jezsuitarend tulajdonához tartozott, majd nem kimeríthetetlen» erdőkben hamuzsir-gyártással foglalkozott és mint a helyzetet és viszonyokat jól ismerő ember észrevette, hogy az erdők rengeteg sok fáját, mely vevő hiányában tönkre megy, igen jól lehetne értékesíteni, ha az erdők mögött fekvő *Balatont* a 6 órányi széles erdön

¹ Nyitramegyei Levélt. Iratok III/927.

² Orsz. Levélt. Conc. Exp. 1726 deczember. 62. sz.

³ Orsz. Levélt. Acta Oeconom. Lad. D. Fasc. 8. No. 31.

át vezető csatorna által a 8 órányi távolságban levő győri Dunaággal összekötnék. Benyújtott tervében Löbl Éliás helyes ökonomiai érzéssel azt is mondja, hogy ezen csatorna nemcsak a fa értékesítésére üdvös volna, hanem általa a Kisdunát hajózhatóbbá is tennék és alacsony vízállásnál is gabonát és egyéb terményeket lehetne rajta szállítani. Végül kéri, hogy tervét egy a vízműtanban jártas mérnök által felülvizsgáltassák, minthogy ő maga sem tartja saját véleményét elegendőnek arra, hogy tervét keresztülvigyék.

József császár e tervet kellőképen méltatta, mert nemsokára azután utasítás ment tőle, hogy Bouffleur-tól, a vörösberényi korona uradalmi adminisztrátortól, Magyarossytól, a veszprémi sóperceptortól, továbbá — mivel ezen terv esetleges kivitele «politikai érdekkört is érint» — Veszprémmegye törvényhatóságától is véleménynyilatkozatokat bekérjenek.

Mind Bouffleur, mind a megye a projectum ellen nyilatkoztak, részint mivel a Duna felszínét 20 öllel magasabbnak tartották a Balatonénál, részint pedig mivel attól tartottak, hogy az erdőket csakhamar devasztálnák; de érdekes és eddig talán szintén egész ismeretlen azon terv, melylyel ennek kapcsán Bouffleur előlépett.

Szakértői véleményében függetlenül azt mondja, hogy vezessenek inkább oly csatornát, mely a Pozsonynál kiágazó Dunától kezdődik és a Lajtán, Rábán, a többi kisebb folyókon és patakokon át Balaton-Fő-Kajár és Siófok mellett az akkor még új Sió-csatornába és onnan a Sárvizbe folyik, miáltal a felső Duna az alsóval rövidebb összeköttetésbe hozatnék és a Duna és

Rába melletti lakók a gyakori áradásoktól megkiméltetnének.)

Mintha XVIII. századbéli őseink között élő gazdasági tervezetők hajózási tervek iránt különös hajlammal bírtak volna, 1782-ben egy másik zsidó hasonló tervet nyújtott be a kormányhoz, mely arra czélt, hogy a *Dunán* Pest és Bécs közt *kis vizállás mellett is akadály nélkül rendes személy- és áruszállítás* eszközölhető legyen. E terv benyújtója az Óbudán lakó Oesterreicher Mózes Lázár volt, kinek fia Oesterreicher Manesz — a későbbi vulgo «Monesch Doktor» — ép akkor hazánkban mint az első zsidó a pesti egyetemen promoveált. Ezen érdekes tervét a hivatalos akták közt eddig még nem sikerült felfedeznünk, de nyomát találtuk egy másik az Országos Levéltár kincstári osztályában sub 1783/25. Salin. No 19. őrzött beadványában, melyből kivehetjük, hogy 1782 október havában Ő felsége elé olyan javaslatot terjesztett, mely szerint a *Dunán diligence-féle hajózás* volna berendezendő és azután egy társaságnak 10,000 forintnyi évi összegért bérbe adassék. Még bővebbet erről a tervről találunk a Magyar Hirmondó 1782. évfolyamának 74. levelében az 587. lapon, a hol a következőket olvashatjuk.

«Budáról való tudósítás: (A Dunán való hajózás, a miként az mindekkoráig szokásban vala akár nagy, akár kicsiny legyen a víz, annyi ellenkező eseteknek vagon alávetve, hogy a felséges tárház és a közönség, főképen pedig a kereskedés dolga gyakorta nagy károkat és hátramaradást szenvedett: a midőn a hajók részszerint elsülyedtenek, részszerint abbéli akadályok

miatt kénytelenek voltak kikötni és a víznek megáradására sok ideig várakozni, mely miatt a költségek sokra felmentenek, a portékák pedig valamint idejekorán helybe nem érkezhették úgy szükségképen meg is romlottak. Ezen okokra nézve a F. korona és kamara jószágában lakozó Zsidó Oesterreicher Lázár Mózes uram felsőbb helyeken oly feltételt adott be, mely szerint afféle akadályoktól többé semmiképen nem kell félni, a hajózásnak is szakadatlan folyamata lehet és minden veszedelemnek, mellyeknek az eddig szokott hajózás alája vettetett vala, elháríthatatnak; a mellett pedig a bátorságosabb és alkalmatosabb járason kívül egyszersmind azt a hasznot is veszi a Felséges Tárház, a közönség és mindenek felett a kereskedés dolga, hogy sokkal kevesebb hajóbért fog fizetni mint annak előtte. Ebbeli hasznos igyekezetéhez két hajók tartoznak, melyek a közönségnek és a kereskedésnek nagyobb könnyebbségére minden héten, mint afféle vizen való póstaszekerek Pestről Bécsbe és onnan vissza fognak járni. — Nagyon óhajtjuk, hogy ez a hajózásnak gyarapodására intézett feltétel, nevezetesen a fekete tengerre való és mind inkább terjedő kereskedés kedvéért felsőbb helyeken kegyelmesen jóváhagyatassék és szokásba vétessék. Melyhez annyi- val inkább nagyobb reménység vagyon, mivel a megnevezett Oesterreicher uramtól még 1776-ban a közönség hasznára tanácsul adatott s már Magyarországon sok helyeken bevétetődött Particuláris sóadás felsőbb helyeken kegyelmesen jóváhagyatott és p. o. az Óbudai korona és kamara dominiumban közelebb mult Szent-Jakab havának első napján kiarendáltatván, oly hasz-

not tett, hogy a közönség a sónak fontját 1 pénzzel olcsóbban veszi mint sem azelőtt, a F. Tárház pedig minden legkisebb költség nélkül, sőt a mellett a kereskedésnek sem lévén ebben a dologban semmi hátramaradása árendaképpen 792 forintot nyer vele.»

Ki ne látná a zsidó ghetto ezen lakója által felvetett eszmében csiráját a mai napon oly hatalmas dunagőzhajózási vállalatnak, melyet csak ötven évvel azután Széchenyi István léptetett életbe? És milyen büszke öntudat fogná el Oesterreicher Mózes Lázárt, ha sirjából felkelhetne és látná épen Óbuda körül a Bécs és a Fekete tenger közt közlekedő hajóktól hemzsegő Dunát, melynek közlekedéséről ő oly sokat álmodott?

Oesterreicher tervezgető hajlama azonban nem állott meg csak ezen tervénél, ő mintegy kimeríthetlen volt a projectumokban. A fentemlített irat az Országos Levéltárban vagy 24 igen érdekes és köztük egynéhány igen praktikus tervét sorolja fel, melyek közül egynéhány azóta meg is valósult, nevezetesen a sóárusításra és egy kincstári zálogház létesítésére vonatkozó javaslata. Hogy többi terveiről is némi fogalmat nyujtsunk, kiemeljük azon indítványát, mely az erdélyi erdők értékesítésével, a katonai lovasságnál kárba menő lószőr-hulladék felhasználásával és a kincstárra nézve káros török tajtékpipák bevitelével foglalkozik.

Más, tisztán ipari téren mozog azon terv, melylyel 1755 junius havában egy zsidókból álló társaság, élén az olasz Angelo József, egy kérvényben a magyar helytartó tanácshoz fordult.*

* Orsz. Levélt. Acta Oecon. 1755. Lad. A. F. 24. 10. sz.

Abban az időben igen keresett iparczikk volt a bagariabőr készítéséhez szükséges halzsir, melyet épen a század közepe táján a nyirfakéregből destillatio útján nyert olaj (oleum betulinum) kiszorítani kezdett. Mind a két a timároktól nagyon keresett cikket pedig Oroszországból kellett hozatni, a hol az árakat bizonyára kényük-kedvük szerint szabták meg. A részint ausztriai, részint magyarországi zsidókból álló társulat, nevezetesen Angelo József, Dindescher (Gyöngyösi?) Löbl Áron, Berisch Jakob, Löbl József és Simon Jakob tehát aziránt folyamodtak a magyar kormányhoz, hogy engedtessek meg nekik ép úgy mint Ausztriában, Magyarországon is egy *nyirfaolaj-gyárat* felállítani, miáltal a bőriparosok a tiz esztendőről tiz esztendőre előre megállapítandó áru olajhoz olcsóbban jutnának, sok száz ember keresetre tehetne szert, a földesurak a nyirfáknak lehulló és egyéb czélra alkalmatlan külső kérgét jó áron eladhatnák, és ha ezen iparczikk kivitelre kerülne, a harminczad-hivatal bevétele is emelkednék.

A magyar kormány, ép úgy mint azelőtt az osztrák gubernium nem késett sokáig az engedély megadásával. Már a következő évben, 1756-ban üzemben volt ezen gyár, melyet hazánk északi részében, a lengyel határ közelében berendeztek,* de mindjárt kezdetén irigy nyárspolgárok zsidógyűlölete és akadékoskodása gáncsot vetett elébe. Midőn 1756 május havában a gyár felügyelője, a külföldi Openheimer Sámuel Simon nagymennyiségű nyirfa-olajat Trencsénből Bécsbe akart

* O. L. Acta taxæ tolerant. Lad. A. Fasc. 9.

szállítani, a nagyszombatiak őt, midőn területükön átment, elfogták és bebörtönözték; a kormány azonban nem törődve a város privilegiumával, mely szerint zsidónak városukba lépni nem szabad, erélyesen követelte Openheim szabadonbocsátását. Későbbi sorsa egyármak, melynek gazdasági fontosságát és hasznát legfelsőbb helyen is elismerték,¹ ismeretlen, valamint nem tudunk semmit Angelo József egy másik, szintén akkor a kormányhoz benyújtott kérvényének² sorsáról, melyben a közgazdasági előnyök felsorolása mellett engedélyt kért arra, hogy Magyarországon oly bór-gyárakat létesíthessen, melyekben az orosz gyárakban előállított «muszka» bórrel minden tekintetben versenyezhető bört készítenének.

*

Már az idézett néhány érdekes példából látjuk, hogy ha XVIII. századbéli őseinkről helyes képet akarunk magunknak alkotni, úgy nem szabad azokat lelki szemünk elé olyanoknak felidézni, mintha valamennyien az anyagi világgal nem törődő, homályos szobába zárkozó, óriási foliánsok fölé hajló talmud-buvárok, vagy pedig nehéz batyu alatt görnyedező faluról-falura czihelődő házalók lettek volna. Voltak közöttük sokan, kik korszerű műveltséggel és széleskörű világi intelligenciával bírtak, kiknek fennen hordott fejében merészröptü gyakorlati vállalkozási tervek fogantak meg, kik

¹ «ut penes arrestati Judæi Demissionem tale remedium, quod ratio publici comercii et ex hoc in Publicum redundantibus utilitatis exposcere videbitur, ponere haud omittat. Ibid.

² Acta Oecon. Lad. A. Fasc. 24. No 10.

gondolatukban országos pénzpiacot akartak teremteni, kik a magyarországi sót a külföldnek hozzáférhetővé tették, vad és szeszélyes folyókon rendes közlekedést berendezni, tavat-folyókkal várost-várossal összekötni akartak és sok száz embert foglalkoztató gyári vállalatokat teremtettek.

De voltak olyanok is, kiknek kezében országokra szóló üzletek szálai futottak össze; kik hadsereget élelemmel és ruhákkal felszereltek, vagy mint a mágnások pénzügyeire paloták és kastélyok körül sűrögtek-forogtak, vagy kik nagyterjedelmű uradalmi ser- és szeszőzdék tömkeleges épületeiben szolga és napszámos-népnek parancsokat osztogattak; kik vendégfogadókban udvarias alázatossággal előkelő vendégeket fogadnak, vagy olyanok, kik mint timárok, szücsök, szappanosok, pazsományosok, szabók, ötvösök és vésnökök serény mesterséget üztek, szóval: a XVIII. században hazánkban elterjedt emberi foglalkozások majdnem minden ágában találtunk már zsidókat is, kik alapját vetették a magyar zsidók mai kiváló szereplésének a pénzügyi, kereskedelmi és ipari téren.

Budapest.

Mandl Bernát.

VALLÁSOS ÉNEKEK.*

I.

UJÉVI IMA.

Isten, hozzád fordulunk
 Esdekelve, kérve:
 Árassz áldást, ó, Urunk,
 Bőven az új évre!
 Legyen benne mindenütt
 Jólét boldogsága,
 Szálljon enyhe béke, üdv
 Az egész világra.

★

Ne lásson but, bánatot
 Senkisésem ez évbe',
 Ne maradjon elhagyott
 Aki hozzád térne!
 És hol szenvedés előtt
 Áll egy teremtményed,
 Önts beléje hős erőt,
 Hitet, reménységet.

★

Ahol elhagyottan áll
 Szegény özvegy, árva,
 Hol egy szív vigaszra vár
 S búját eléd tárja;

* Szerzőnek a pesti izr. hitközség megbízásából készített templomi énekeiből.

Hol egy lélek elnyomott,
 S ártatlanul szenved,
 Nyujtson segítséget ott
 Végtelen kegyelmed.

★

Hol egy gyötrött gyermeked
 Ejt keserves könnyet,
 Hol egy ember eleped
 S gondok alatt görnyed,
 Hol egy tiszta hó kebel,
 Isten, feléd dobban,
 Áraszd áldásoddal el
 Örök jóságodban!

II.

IRGALOM.

(Engesztelés napjára.)

A mélységből kiáltunk
 Tehozzád, jó Atyánk!
 Ó, Isten, nem mondj súlyos
 Itéletet ma ránk!
 Örvénybe csalt a vétek
 Ah, félünk, reszketünk!
 Elsodrott bűnök árja,
 Irgalmazz, Istenünk!

★

Lelkünkre borzalom száll,
 Lesujt a félelem!
 Ó, nagyhatalmu Isten,
 Kegyelmed végtelen.

A bánat kínja mardos,
 Bú alatt görnyedünk.
 Bocsásd meg bűneinket,
 Irgalmazz, Istenünk!

★

Im' éltünk gyarlósága
 Fertőbe, sárba vitt,
 Ó, Isten, oszlasd széjjel
 Szívünk zord árnyait!
 A kétség éjjelébe
 Küldj fényugárt nekünk,
 Árassz el jóságoddal,
 Irgalmazz, Istenünk!

★

A mélységből kiáltunk
 Tehozzád, jó Atyánk!
 Ó, Isten, ne mondj súlyos
 Itéletet ma ránk!
 Ki állna meg előtted.
 Ha pörbe szállsz velünk?
 Ó, hallgasd meg fohászuk!
 Irgalmazz, Istenünk!

III.

HALOTTAK EMLÉKÉRE.

Szemeinkben néma könnyel
 Állunk szentélyedben itt,
 Lelkünk előtt látjuk elvált
 Kedveseink képeit,
 S kebleinkben dülva támad
 Gyötrő bú és fájo bánat.

Sír az özvegy, és az árva
 Megtörötten lép eléd,
 Sajog, fáj a szülő szíve,
 Elvesztette gyermekét.
 Téged kérünk, nyujtson enyhet
 Mérhetetlen nagy kegyelmed.

★

Hints nyugalmat sirjaikra,
 Küldd le békeangyalod'
 S fájdalmunkra, mint a harmat,
 Hulljon enyhe balzsamod.
 Vigasztalj meg, Urunk, minket,
 Töröld le hő könnyeinket.

★

Mint a hímes rét virága,
 Hervad, tűnik életünk,
 S hiu remény, csalfa ábránd
 Porló sírba száll velünk.
 Múló álom földi létünk,
 Sötétségből árnyba lépünk.

★

Ó, Istenünk! te gyógyítod
 Vérző keblünk sebeit,
 Bánatunknak sötét éjét
 Beragyogja tiszta hit:
 «Ujra látjuk — sugja nekünk —
 Kikkel itten együtt éltünk!»

★

Mert csak gyarló testeinket
 Emészti a zord halál,

Lelkünk örök égi szikra,
Fényhonába visszaszáll.
Egyesülünk ottan újra:
Zengi szivünk minden hurja.

IV.

ŐSZI IMA.

(Gesem.)

Parancsszavadra, Isten
Száll ősz a földre már,
Parancsszavadra hűl ki
A forró napsugár,
Szavadra fonnyad, szárad
Lomb, fűszál és virág,
Szavadra veszti díszét
A hervadó világ.

★

Az éneklő madárka
Már messze utra kél,
De te, ó Isten, óvod,
Ha reá tör a tél.
Dühöngő, vad viharral
Pusztítva jó a fagy,
De te megvédesz minket,
Ki jóság atyja vagy.

★

Szavadra nyujtott dúsan
A föld bő kenyeret,
Megáldottad a magvat,
Mit kezünk elvetett.

Im' hálálkodva lépünk,
 Elébed, Istenünk,
 Ó, tarsd meg mindörökké
 Kegyelmedet nekünk!

★

A földműves ekéje
 Im' bízva újra szánt,
 Tekints le irgalommal,
 Küldj esőt, napsugárt!
 Segítsd a termő fákat,
 Viruljanak megint,
 Árassz el áldásoddal,
 Ha tavasz fénye int.

★

S ha majd körülöttünk is
 Leáldozik a nap
 És foszlik sok reményünk,
 Mint könnyű, lenge hab,
 Ha majdan télre hajlik
 Mulandó életünk,
 Ne hagyj el, Urunk, minket,
 Ó, Isten, légy velünk!

V.

TAVASZI IMA.

(Tall.)

Lerázta immár jégbilincset
 A börtönéjbe zárt világ,
 Már dúsan ontja drága kincsét
 Zöld erdő, mező, lomb, virág.

És fényét szebben ragyogtatja,
Ó, Isten, eged dicső napja.

✱

Halk lágyan suttog szellő szárnya,
Rebegve zsoltárt zeng neked,
Csobogva csörren patak árja,
Hő dalban zsongva szent neved'.
A légben éneklő madárcák,
Ó, Isten, irgalmadat áldják.

✱

A gyenge fűszál nedves földből
Jóságod' áldva tör elő,
A büszke tölgy szavadra zöldül
S hatalmad' áldva égbe nő,
Ó, téged áld az újra éleedt,
Felviruló, dus természet.

✱

Ó mindenségnek szent királya,
Imánk tehozzád esdve száll,
Küldj áldást szomju rétre, fára,
Teremjen bőven majd a nyár,
Ó induljon meg nagy irgalmad,
Hadd hulljon hulljon eső, harmat.

✱

Ha lenge kalász elernyedve
Lehajtja bágyadtan fejét,
Ha szép virágnak tikkadt kelyhe
Elveszti báját, erejét:
Ó, induljon meg nagy irgalmad,
Hadd hulljon, hulljon eső, harmat.

✱

Ha áldástalan meddőségbe'
 Ó, Isten hozzád fordulunk,
 Hadd szálljon sóhajunk az égbe,
 Szent trónusod elé, Urunk!
 És induljon meg nagy irgalmad,
 Hadd hulljon, hulljon eső, harmat.

Budapest.

Patai József.

A RAGUZAI VÉRVÁD 1622-BEN.

Az adriai tenger déli csúcsán, nem messze a cattarói öböltől fekszik *Raguza*, valamikor nagy, hatalmas, híres és gazdag város, ma kicsiny és jelentéktelen, fényes multnak emléke. A közép- és újkorban olyan hatalmas volt, mint az itáliai nagy kereskedelmi góczpontok, mint a független olasz republikák, a melyek császárral és pápával daczolva megőrizték előjogaikat, uralkodtak a tengeren és gazdaggá tették polgáraikat. Raguza, bár a magyar királysághoz tartozott mint dalmát város, nem hajolt meg az Anjouk előtt, a félhold sem törte meg szabadságát, önálló republikát alkotott, Velenczével és Genuával versenyzett. Hajói bejárták az egész földközi tengert, összekötötték a Keletet és Nyugatot, polgárainak jóléte napról-napra gyarapodott, versenytársainak irigysége évről-évre nőtt. Főleg a Márkus-téri oroszán, a velencei signoria kaján szemmel nézte, mint emelkedik Raguza hatalma és kereskedelme, mint köszöntik büszkén árbocjai és zászlói a földközi tenger minden kikötőjében versenytársaikat. És nem nyugodtak a Rialto nobilije, míg

meg nem hódították azt az adriai királynőt is, a mint leigázták a többi dalmát várost: Zenget, Spalatót és Zárát. Ragusa elismerte Velenceze fenhatóságát, noha más tekintetben szabad maradt továbbá is, kereskedelme még nagyobb lendületnek indult. De lakosai nem voltak csupán kalmárok. Az élénk összeköttetés Itáliával megteremtette a politikai szabadság szellemét, megfinomította az ízlést, a művészet és irodalomnak új melegágyat szerzett. A mi Florencz volt az olasz irodalomnak, az lett Ragusa a horvátoknak, írók, költők, művészek hazája és otthona. A legnagyobb horvát epikus *Gundulics* ott született és alkotta meg «Osmán»-ját, a műeposzok egyik gyöngyét.

Eme a szabadság szellemétől áthatott republikában, eme kereskedelmi góczpontban, eme központban, a melyben Kelet és Nyugat, Itália és a Balkán összeforrt, nem volt-e zsidóság, nincs jele zsidó életnek?

Három évvel ezelőtt (Évkönyv 1900. 205 l.) e körülményekre alapítottam a hipotezist, hogy a «dalmát kikötővárosokban az újkor kezdetétől fogva laktak zsidók... de községi életről, irodalomról, iskoláról, sőt rabbinusról e korból nem tudunk semmit.» Hipotézisem helyes volt, mert a nehezen hozzáférhető források daczára ma adatok állanak rendelkezésemre, melyek ugyan halovány képet nyújtanak a raguzai zsidóságról, de annál érdekesebbek.

Már 1326-ban hat hónapi tartózkodási engedélyt ad a raguzai előljáró (comes) zsidó orvosnak orvosi tevékenységének kifejtésére. Bizonyára ez nem volt az első és egyedüli zsidó Raguzában. (Documenta Ragus. V. 210 l.)

Az újkor kezdetén 1515 már törvények gondoskodnak a zsidók megszorításáról. *Leonardo Lauredano* rendeletet küld a raguzai előljárónak (Comes Franciscus de Tarapetra), mely szerint zsidó és zsidónő nem vehetnek és szerezhetnek birtokot, házat vagy akármilyen ingatlant, e birtok elvesztésének terhe alatt. A feljelentő kapja a birtok egyik, az állam a másik felét, a vesztes fél pedig nem tarthat igényt kártérítésre. A miből nyilván látható, hogy foglalkozásukban nem lettek megszorítva, csak birtokszerzésben. (Ljubić: Commissiones et Relationes Venetæ I. 150 l.)

Honnét kerültek a zsidók Raguzába? Eleve is állítható, hogy a pyrenei félsziget kiüzöttjei a dalmát partvárosokat is felkeresték menedékül. De nemcsak zsidók, hanem Marranok is eljutottak a szabad republikába.

Amato Lusitano híres orvos, mint latinositott neve mutatja, portugál születésű volt, beutazta Belgiumot, Frankhont, Itáliát és 1551-ben Raguzában telepedett le, miután Szalonikiben zsidóvá lett. Nyilvánvaló, hogy Marranus volt, és zsidó volta daczára senki sem háborgatta Raguzában, sőt szívélyes viszonyban élt költő és tudós földijeivel. «Centuriæ» czimű művében említi egy más társát, a ki szintén Portugáliából vetődött Raguzába. Tudós neve *Didacus Pyrrhus*, olaszul Flavio Giacomo (Giacomo = Diego = Didacus). Evorában született 1517-ben és Salamancában végezte tanulmányait, «de zsidónak születvén — mondja a múlt század elején élő raguzai bibliografus *Appendini* — mint ilyen akart élni és meghalni. Nem lévén hajlandó, bár csak külsőleg is, magát kereszténynek vallani és attól

való féltében, hogy rajtakapják, elhagyta hazáját, a mit szatirikus verseiben gyakran felemlít».

Útnak indult és bejárta az egész Nyugatot és Ázsiának néhány részét, útközben megismerkedvén e kor legnagyobb tudósaival. Ankonában mint a latin és görög irodalom tanára működött. Ez a város volt a XVI. század közepe táján a Marranusok gyülekező helye, miglen IV. Pál pápa nyugalomból fel nem zavarta, javarészüket a máglyára küldve (1536). Itt ismerkedett meg Didacus — rendszeren így hívják röviden — Nicandro di Toledo híres tudóssal, a ki bemutatta III. Gyula pápa tudós unokájának, Roberto di Nobili kardinálisnak. Ez a pápa ugyanaz, a ki a talmudot Rómában elégette (1533). Didacus a kardinális előtt zsidónak vallotta magát, mégis kikérte közbenjárását, hogy Rómába utazhassék. Meg is kapta a «salvus conductus»-t, meglátogatta Rómát, de onnét hirtelen a Levante felé vette útját. Bizonyára nem érezte magát biztonságban Rómában mint Marranus és Ankonába se tért többé vissza, mivel a hazátlan földönfutók ellen itt is megindult az üldözés. Majd Raguzában telepedett le, a hol még 1607-ben élt mint 90 éves ember. Élete vége felé Castelnovo-ba (Cattaro mellett) költözött, mert az ottani spanyol zsidók temetőjében akarta örök nyugalomra hajtani fejét.

Didacus humanista volt, latin költő, azért nem élte őt túl soká hirneve. A nemzeti irodalom ébredésekor a klasszikus nyelvek művelőinek neve mind szűkebb körre szorult. *Appendini* az Augusztusi kor nagy költői mellé sorozza, a ferrárai *Giraldi* a legnagyobb portugál költőként dicsőíti. «Mint hazátlan és buj-

dosó töltötte napjait. Mennyivel szebbet és nagyobb-
 bat — mondja — teremtett volna, ha nyugodt és békés
 életet folytathatott volna.» A Cinquecento legjobbjai-
 val versenyzett, — mondja egy harmadik kritikusa,
 leginkább elegiáit magasztalván. Kiadott költeményei-
 ben alig van zsidó vonatkozás; hazája után sóvárog
 a kitaszított, szülőföldje bájairól dalol a távolban
 merengő költői lélek. Didacus valójában nem is ismerte
 a zsidóságot, fenkölt szelleme széttörte a rányügzött
 vallás békóit, a nélkül, hogy az apai hit heve melegi-
 tette volna szívét. Vándorútra kelt és eszményeinek
 élt. Ha megismeri a zsidóság fenséges tanait, üldö-
 zésekben gazdag történetét, ha magába szívja szent
 iratainak lángszavait, hagyományos irodalmának éltető
 levegőjét, tán egy másik *Juda Halevi* lesz belőle, de
 tán egy *Uriel Acosta* harcziás elődje. A milieu, melybe
 vetődött, nem volt alkalmas sem az egyikre, sem a
 másakra, és történetünkre csak annyiban bir fontos-
 sággal, hogy Raguzában 30 évnél tovább élt egy
 Marranus, háborítlanul, körének és korának legjobb-
 jaival szívélyes barátságban, általuk mint nagy költő
 tisztelve.

Milyen viszonyban állott Didacus zsidó hitfeleivel
 Raguzában? Iratai, a mennyire ismeretesek, erről nem
 szólnak, de biztos, hogy a XVII. század elején nem
 volt ő az egyedüli zsidó Raguzában. Kis községet
 képeztek ott a spanyol emigránsok ép úgy, mint a
 közeli Castelnouvóban. Családi neveik mind spanyol
 és olasz hangzásuak: Abenun, Lumbroso, Mæstro,
 Danon, Alva, Servadio stb., egészben vagy 45 család.
 Természetesen itt is «ghetto» volt számukra kijelölve,

hiszen az első ghetto Velenczében termett (1516), Ragusa meg mindenben Velenczét vette mintának. 1622-ig békében élt a kis község, de ekkor vészes felhők jelentek meg egén és csakhamar oly zivatar támadt, mely majdnem tönkretette.

Ez az esemény a raguzai vérvád, egy adalékkal több a vérvád historiájához. Nyoma maradt e vérvádnak a raguzai levéltárban, a törvényszéki jegyzőkönyvekben, egész históriája leírva egy szemtanutól, *Áron hakohen di Lunel*-tól «Zekan áházon» czimü iratocskában, olaszra fordítva *Rafael hakohen* unokája (?) által és kiadva Velenczében 1754, és végül egy «en koel jesurun» kezdetü gyászdalban (kinoh), melyet még ma a Tebet hónap második szombatján imádkoznak a raguzai templomban.¹

Sátoros ünnep első napját ülték szeptember 16-án 1622-ben, zsoltárokat énekeltek a zsidók az Úrnak, a ki őseiket a puszta sátoraiban megóvta minden bajtól, hálát mondtak neki, hogy ők házaikban zavartalanul élvezik a nyugalom és béke áldásait. De hirtelen rémhír vegyült ünnepi örömükbe. Elveszett egy keresztény leány, sehol sem található. Estefelé úgy hirtelődött, már nyomára akadtak. «Szerencse reátok zsidókra — mondá egy raguzai az elveszettnek hitt leány apjának jelenlétében — mert különben benneteket vontak volna felelősségre, hogy megöltétek ünne-

¹ Mily nehéz a zsidó tudomány művelése! Többszöri megkeresés daczára sem kaphattam meg ezt a zsidó iratot a raguzai hitközségi elnöktől. Kénytelen voltam tehát az olasz fordítást és *Racki* dr. kivonatát a «Vijenac» czimü irodalmi és belletrisztikus horvát lapban használni. (1883. évf.)

petek alkalmából.» A zsidó mosolygott, mondja a jelentés. De a mosolygó arc bizony iszonyu gondolatoknak volt kifejezése. E vád borzasztó következményeit hallomásból ismerte minden zsidó, tudta, hogy a féktelen tömeg romboló és gyilkoló munkája, a felbőszült nép emberáldozatok után áhítózu dühe rendes fejleménye és beigazolása a vádnak. Ámde a hír kőszu volt, a leányt nem lelték fel. Rendőrök segítségével átkutatta az apa a városon kívül fekvő házakat, és egy rossz hírű házban megtalálták ágy alatt a leányt, megölve és meztelenre levetkőztetve. Az apa és a felizgott nép lynchelni akarta a háziasszonyt, de a rendőrök kiszabadították és bekisérték a börtönbe. A bíró előtt azt vallotta, hogy *Izsák Jesurun* birta rá a gyilkosságra, a kinél 50 dinárért zálogosított el ruhát. Vallomását esküvel erősíté meg. Börtönbe került tehát Izsák Ješurun, a ghetto kapuit is bezárták és senki-nek meg nem engedték, hogy onnan távozzék. Szembeállították a bűnrészeseket: Máriát (ez volt az asszony neve) és Izsákot; az utóbbi tagadott. Október 31-én már a torturával igyekeztek kipréselni Izsáktól valamást, Máriát persze szintén nem kimélték meg. A tortura abban állott, hogy hátrakötötték kezeit és kötéllal gyorsan felemelték testét vagy 20 ökölnyire, úgy hogy minden tagja recsegett.

Még négyszer kellett a szerencsétlennek a tortura különböző módjait eltűrni, a mely alkalommal, hogy minden varázslás paralizáltassék, egyszer egészen leberetválták, máskor meg tömjénnel befüstölték. Nem használván a tortura, folytatódott a vizsgálat. Deczember 16-án meghozták az ítéletet. Izsák 20 évi titkos

befalazott börtönre lett ítélve. Elevenen el lett temetve. Mária, a főbűnös, halálra ítéltetett s nyilvánosan felnégyelték. A valódi tényállás Izsák bűnrészességét illetőleg nincs felderítve. Mária a gyilkosságot bevallotta és halállal lakolt érte. Vallomása terhelte Izsákot, de ez ellen szóltak a tanúk is, a kik őt gyakran látták Máriával, míg ő azt is tagadta, hogy általában ismerné az asszonyt, pedig az elzálogosítás ténye igaz volt. De hisz elég gyakori eset, hogy a vádlott mindent tagad, még az igaz tényeket is, a mivel állapotját csak súlyosbitja.

Miért birta volna rá Izsák Máriát a gyilkosságra, nem vehető ki az aktákból. A vérvád nyíltan nem hangzik fel, titkon lappang csak a háttérben. Izsák helyzete szörnyű volt. Börtöne mély volt, 20 ökölnyi hosszúságu, ajtója befalazva, rajta kis nyílás, a melyen levegő jutott be, és az élelmiszerek adattak be a szerencsétlennek. Teste a torturától sebekkel volt tele, hogy helyenként a hús rothadni kezdett. Mégis három évig birta, hála a börtönőrnek, a ki az ítélet szigorúságát emberséges bánásmódjával enyhítette. Izsák hitfeleinek minden igyekeve oda irányult, hogy kiszabadítsák sanyaru állapotából, élelmiszerekkel is ők látták el. Visszhangra talált ez igyekeve a raguzai tanácsnál, és mikor a kedélyek így már elő voltak készítve, folyamodványnyal járult Izsák a tanács elé, a mely így hangzik:

«Tekintetes és Méltóságos Urak!

Kimondhatatlan és a világban eddig hallatlan szenvedések után, a melyeket elszenvedtem, már harmadik éve, hogy el vagyok temetve ebben a szurkos börtön-

ben, a mely tele van vízzel és nedvességgel, hogy testem rothadni kezd, ágy nélkül, mintegy egészen elrothadt, úgy hogy majdnem teljesen megvakultam. E szenvedésekhez járul még a legsúlyosabb, az éhség, mert a zsidók nem viselhetik ellátásom költségeit. Azért legmélyebb alázattal esedezem a Tek. és Mélt. Urak határtalan jóságához, hogy követve Isten példáját, a ki könyörülettel kapcsolja össze a büntetést, kegyelmezzenek meg nekem inséges állapotomban, a melyre jutottam, megváltoztatván a börtönbüntetést örök számkiüzéssé a városból. Ha ide valamikor visszajönnék, halálos büntetésnek vetem magam már most alá, hadd vágják le fejemet. E könyörület Isten fensége előtt jótett lesz és megszabadítand teljes megsemmisüléstől egy szerencsétlen lényt és éltemet, és örökre leszek kötelezve, hogy az Urak jóléte és hosszú békéjeért imádkozzam.»

A nagy tanács — így hívták a felebbező törvényszéket — 118 szavazattal 27-el szemben 1625 márczius 26-án átváltoztatta a börtönbüntetést örökös számkiüzéssé. Izsák szabadlábra helyeztetett és Jeruzsálembe vándorolt ki.

Izsák Jesurun veszedelme átcsapott a községre is. A mint vizsgálat alá került Izsák, öröket állítottak a ghetto elé, a kik zsidót se be se ki nem engedtek. De úgy látszik, a község rabbija is vizsgálati fogságba jutott, mivel október 29-én — 6 héttel a gyilkosság után — a kis tanács úgy határozott, «hogy *Aron hakohen* visszabocsátandó a ghettóba, a hol őrizet alatt marad a többi zsidóval együtt.» De zsidók a ghetton kívül is laktak külön engedély alapján, ezeket a

november 22-iki határozat a városból a ghejtóba kényszerítette, öt napi határidőt szabván a rendelet végrehajtására. Ezek se mozdulhattak ki a ghejtóból, hol körülbelül ostromállapotban voltak. Ezt megszüntetendő, a rabbi *Áron hakohen* levélben felkérte a városi szenátort, a kihez sok évi barátság füzte, eszközné ki a tanácstól, hogy a zsidók a ghejtóból kimehessenek és dolguk után jár hassanak. A levelet maga adta át a szenátor fiának, de ez nem akarta elfogadni és a fáma most azt terjesztette, hogy a rabbi a szenátort meg akarta vesztegetni Izsák ügye érdekében. Azért elfogták Áront és fiát Dávidot és *Aboab Józsefet*. Bajuk nem történt, 15 nap mulva szabad lábba helyezték Áront, kiderülvén ártatlansága, Dávid fia is kiszabadult nem sokára; őt meg a miatt fogták el, mert héberül írott levelet kapott, a melynek egy mondata gyanus volt, de nem lehetett semmit ellene bebizonyítani. Valószínűleg ekkor nyerte vissza Aboab is szabadságát. Mikor ezek ellen a vizsgálat folyt, a tanács újabb rendszabályt mért a községre. Megengedte ugyan a ghejtóból a kijárást, de mindnyájuknak jót kell állaniok egymásért, hogy senki át nem lépi a tanács engedélye nélkül a harmadik falat, azaz a várost el nem hagyja. Tehát Izsák bünperében vád alatt volt az egész község. A városi jegyző összeírta e czélból a 14 évet meghaladó zsidó férfiakat. Megvan az összeírás a raguzai levéltárban, hiányzik belőle a fogságban lévő Dávid hakohen és Aboab József, de *Áron*, a rabbi neve előfordul minden czím nélkül.

Csakhamar súlyosabb rendeletek következtek. Keresztény szolgáló és dajka tartása megtiltatott botbünté-

tés, 200 arany birság és 5 évre szóló kiűzés terhe alatt. A ghetton kívüli lakás, azaz a városban csak egyeseknek engedélyezhető a tanács három negyed részének szavazata alapján. Sőt éjjelezni sem szabad a városban vagy annak területén a fenti engedély nélkül. A republika területén továbbá tilos mindenféle kereskedés a kiűzés és 200 arany birság terhe alatt. E rendeletek szigorú keresztülvitele céljából esténként be kellett csukni a ghetto kapuit, a kulcsokat megletenni a fejedelmi palotában. E szigorú rendszabályok folytán a község csakhamar feloszlott, tagjai elköltöztek Itáliába és Törökországba.

Vizsgálva e rendeleteket, bármily szigorúak, mégis mind az előfordult eset körülményeinek nyomát hordják magukon. A gyilkosság éjjel történt, a város falain kívül, zsidót gyanúsítottak vele. A rendeletek megszorítják a zsidók szabad kereskedését a város külső területén, és szabad mozgásukat éjjel a ghetton kívül. Személyes és vagyoni biztonságuk nem volt veszélyeztetve sem a vád idejében, sem utána, sőt az elítéltek is rövid idő múlva a kegyelem napja sütött.

A raguzai eset a vérvádak történetében egyike amazoknak, mely a legenyhébb következményeket vonta maga után az érdekelt községre és azért méltányosnak tartom, hogy végül ideiktassam *Rački* ciklének zárószavait.

Rački Ferencz dr. kanonok volt és a horvát történetének egyik legjobb ismerője és legszorgalmasabb művelője. «Antisemitizmus u Dubrovniku» (antiszemitizmus Raguzában) című cikke megjelent az első horvát szépirodalmi folyóiratban 1883 elején, mikor

egész Európában dühöngött e fekély és mikor a tiszta-
eszlári vérvád még izgatta a kedélyeket.

Összegezve a tényeket, így szól: «E szerint a vád
antiszemita irányból nőtt ki, a mely a raguzai népben
is meglehetett. De ez az irány ama szabad városban
korántsem volt oly hatalmas, a milyennek hasonló
esetek alkalmával más országokban mutatkozott. Más-
hol nem lehetett volna megfékezni a lakosságot, hogy
ily hírre — még ha koholt is — rá ne támadjon a
zsidókra és bosszuját rajtuk ki ne töltse. Raguzában
a nép nyugodt volt, csupán felizgatott, és átengedte az
államhatalomnak, hogy a bűnöst kinyomozza és meg-
büntesse. Az államhatalom meg Raguzában nem járt el
másképen, mint bánt volna el más hatalom a legművel-
tebb országban *ama korban* ilyen eset alkalmával.»

Zágráb.

Dr. Schwarz Gábor.

ABISÁG.

Éj száll a nagy égre — s ott szenved az éjbe
Cziprusfa az ágya, feje alja selyem —
Vár hajnali fényre csüggedve, remélve
Agg Dávid erőtlen, haló betegen.

Erdők csodafüve gyógyítja s hogy üzze
Gondját: zene, dal kel a kőpalotán
S hogy kedve derülne, leng tánczba körüle
Száz kékszemü, hókaru szolgaleány.

S halk hárfa ha pendül, dal zsongva ha zendül
Borus kebeléről nem oszlik a köd

Emlék szava csendül ifju szerelemről
Mely Juda mezőin szívébe sütött.

— Ölembe ha vágyna egy barna leányka
Mint akkor a mánor, a vágy idején
Csókjára, dalára megint ideszállna
Keblembe az élet, szemembe a fény.

S mit sároni kertek pompázva teremnek
Piros buja rózsa, gyöngyös tuja-ág
Borítja a termet, — s damaszkusi selymek
Fehér lepelébe belép Abiság.

Gránátfa virága az arcza s a válla
Halvány liliomszál bársony levele
És álóé ága és mirrha hajába,
Mint kédari sátor, mi oly fekete.

— Gyöngyöt, puha selymet adok, csak ölelj meg!
Megifjodom újra csókod gyönyörében
Szívembe lehelljed megint a szerelmet
S hozd vissza a mánort, add vissza az éltem!

De áll haloványan és küzdve magában
Feltör kebeléből hangos zokogás
És sóhaja lágyan kél esdve szavában:
— Ó vissza hegyünkbe, mezőnkre bocsáss!

Lakik palotádba egy férfi — csodálja
Békén a ki bölcs és harcban ki dicső
És nincs Judeába szebb senkise nála —
S mond Dávid alélva: az én fiam ő!

— S nincs gyöngy palotádba, mivel hajaszála
 Fel százszor egyetlenegy hangja nem érne
 Mert vágyom utána s epedve hiába,
 Szeretve, imádvá én meghalok érte!

Budapest.

Mezey Sándor.

A TUDOMÁNY ÖNZETLEN MÍVELÉSE A ZSIDÓSÁGNÁL.

I.

A tóra tanulása minden előtt való, ugy hangzott a régiek jelszava.¹ A zsoltáros költőnek első két versét² «boldog az a férfiú, a ki nem követi a gonoszok tanácsát s a vétkesek útján meg nem áll és a gúnyolódók gyülekezetében nem ül, hanem Isten tanában leli kedvét és az ő törvényein elmélkedik éjjel-nappal;» úgy értelmezte Rabba, hogy boldog az, a ki azt tanulja, a mit akar, a miben kedvet talál, s a mit szive kíván;³ más szóval, az teljesíti becsületesen kötelességét, a ki a tudományt a maga kedvéért, azaz önmagáért műveli.

A ki azt vallja, hogy tórát tanulok, mert ez a kötelességem, az dicséretet érdemel.⁴

A ki kutatja az isteni tant, hogy parancsolatait tel-

¹ Misna Pea I. 1. j. Pea, u. o. Kidusin 40 a. Sabbath 127 a. Jebamot 109 b.

² Zs. I., 1, 2.

³ Aboda zara, 19 a.

⁴ Ab. di. R. Náthán 129. l.

jesíthesse és törvényeit gyakorolhassa, az Istennek tetsző dolgot mível.¹

A vallásos tudományban tanítja Res Lákis, csak az képes eredményt felmutatni, ki életét is kész feláldozni érte.²

A tudománynak ily módon való ápolását, a mi bölcsseink «Lismó»-nak, azaz a tudomány önzetlen mívelésének minősítették. A ki pedig a jutalom kilátására való tekintettel, vagy pedig a mulasztással járó büntetéstől való félelemből tanul, az nem teljesíti híven kötelességét.³

A ki arra törekszik, hogy tudásával dicsőséget és hírnevet szerezzen, hogy magas hivatalt, rangot, kitüntetést kapjon és az, a ki a maga ismereteivel hivalkodik: annak számára a tudomány méreggá válik.⁴

A kit pedig tanulásra, sem a tudomány szeretete, sem a dícsvágy nem ösztökél, hanem gonosz szándék-ból tanul, a célból, hogy a hit alapját megingassa, a világ rendjét felforgassa, hogy fegyvereket kovácsoljon belőle — ellene: annak jobb lenne, ha egyáltalán nem született volna.⁵

A tanulásnak ezen módját, a mely az előbbinek az ellenkezője, «Seló Lismó»-nak mondták. Három jeles embert állít oda mintaképül a hagyomány, kik a tudományt önzetlen módon mívelték, úgy mint Hillélt, ki nem birta befizetni az iskola fentartására való ese-

¹ Abot. IV. 5. Toszafot Jomtob, u. o. Rasi Joma, 72 b.

² Sabbath 83 b. Ber. 63 b. Gittin 37 b.

³ Szóte 22 b. Toszáfot, u. o. Abot. I., 3.

⁴ Tánit 7 a.

⁵ Ber. 17 a.

kély beléptidiját és kénytelen volt télvíz idején az ablakban guggolva hallgatni az előadásokat; R. Eleázár b. Chartomt, ezer falunak és ezer hajónak birto-
kosát, ki nagy elfoglaltsága mellett mégis éjjel-nappal tanult; ¹ végre R. Akibát, a ki fa-szedéssel, hasoga-
tással és annak elárusításával tartotta fenn családját. ²

A legenda szerint Illés próféta látogatásával tün-
teti ki a tudomány önzetlen munkásait, bátorítja és
buzdítja őket, segít neki a tanulásban, megmagya-
rázza a nehéz tételeket és megfejtí előttük a tóra
titkait. ³

A tanulást nagy kitartással és ernyedetlen szorga-
lommal folytatták. Ugyanaz a R. Peréda, ki azzal di-
csekedett, hogy soha ember ötöt nem előzte meg a
tudomány csarnokában, tapasztalatból azt ajánlja a
tanulóknak, hogy minden tételt 400-szor ismételje-
nek, akkor soha sem fogják elfelejteni. ⁴

Tanultak nappal és éjjel; nagyon kedvelték a tu-
domány mellett való virrasztást. ⁵

Csak az éjjeli tanulás vezet eredményre, önálló
alkotásra és maradandó teremtésre. ⁶ Dávidot, a zsol-
tárok dalnokát, a hadverő királyt, egy, az ágya felett

¹ Jóma 35 b.

² Ab. di. R. Nátán, 29. l.

³ Keszubat 106 a. Baba meczia 105 b.

⁴ Erubin 54 b.

⁵ Ab hó 15-ikétől, mikor az éjjelek egyre nagyobbodnak és
a nappalok folyton kisebbednek, pótolták a nappali tanulmá-
nyozást az éjjeli kutatással. Ekha r. proemion 33. Tánit vé-
gén.

⁶ Erubin 65 a, Chagiga 12 b.

lógó hárfa, melynek húrjai éjfélkor maguktól megpendültek, ébresztette fel álmából és a szent király azonnal a tanuláshoz látott.¹

Útközben is forgatták elméjükben a tóra szavait, a misna tételeit és a hagyomány tanait; szóla R. Chia b. Asi «az írástudók nem pihennek soha, sem e világon, sem a túlvilágon».

A társas összejöveteleknél a tóra volt beszélgetésük és fejtegetésük tárgya, a hol közösen vitatták meg a felállított tételeket, a hol együttesen beszéltek meg az új intézkedéseket, és a hol egymáson kipróbálták elméjük élet és erejét.²

Miért hasonlatos a tóra a tűzhöz, kérdezte egy szellemes bibliamagyarázó? Valamint a tűz nem gyulad meg magától, úgy a tóra igéi sem érvényesülhetnek az egyedülállónál, ki mester és iskolatárs és tanítvány nélkül maga tanul.³

Jellemző erre vonatkozólag R. Chanina mondása: «Sokat tanultam mestereimtől, még többet tanultársaimtól, de legtöbbet tanítványaimtól.»⁴

Kohelet 11, 6-hoz, bölcseink a következő magyarázatot fűzték; «ha tórát tanultál ifjúságodban, tanulj öregségedben is, mert nem tudhatod, melyik válik javadra: ha tanultál jómódodban, abba ne hadd szegénységedben; ha tanítványokat kiképeztél ifjúságodban, folytasd a tanítást öreg korodban.»

¹ Ber. 3 b.

² Abot III. 3—6.

³ Tánit 7 a, Ber. 63 b.

⁴ Tánit 7 a, Makkot 10 a.

Ha tanultál egy mesternél, ne érd be vele, hanem menj egy másikhoz és tökéletesítsd magadat; kötelessége minden tanulónak, hogy legalább négy kiváló tanítót hallgasson.¹ Ne vonja ki magát senki sem az iskola köréből élete utolsó pillanatáig. Lám Dávidon addig nem birt a halál angyala erőt venni, míg a tórával foglalkozott.²

Amint Mózes tanítványa, Józsua, Jerichóban táborozott, megjelent szemei előtt egy férfiú, kivont karddal a kezében. Józsua arcra borult és kérdezte, kicsoda vagy te? az Örökkévaló seregeinek vezére vagyok, volt a válasz. Minek jöttél ide? Hogy megfenyítselek, felelé a kérdezett, a mulasztásért, melyet a tanulásban az éjjel elkövettél. Ezentúl, beszél a hagyomány, éjjeleit is a tudománynak szentelte Józsua.³

A tíz törzs a tóra elhanyagolása miatt ment számkivetésbe.

Juda birodalma ugyanazon bűn fejében pusztult el, a második szentély elhamvadása hasonló oknál fogva következett be.⁴

II.

A mint önzetlenül tanultak, ép oly teljes odaadással tanítottak. E tekintetben Mózes, a tóra atyamestere, kijelentéséből indultak ki: «Lásd én tanítottalak benne-

¹ Ab. di. R. Nátán 106.

² Sabbat 30 b és 83 b.

³ Megilla 3 a, Erubin 63 b.

⁴ Szanhedrin 97 a, j. Chagiga I. f. Ekha r. proemion Ab. di R. N. 18 b.

teket törvényekre és rendeletekre, mint az Örökkévaló az én Istenem, nekem parancsolta.»

Valamint Mózes ingyen tette, tanítja a talmud, mi is kötelesek vagyunk azt önzetlenül megcselekedni.¹

A régi irástudók teljesen magukévá tették a hagyomány ezen felfogását s minden tekintetben ragaszkodtak hozzá.

Háromféle módon tudták érvényesíteni tudásukat. A *gyermeket* bevezették a vallásnak első ismereteibe; a tanításért tiszteletdíjat elfogadni szigorúan tiltotta a vallásos törvény. Az elemi iskolai tanítóknak csupán a gyermekek neveléseért s az általuk gyakorolt felügyeletért járt valamelyes tiszteletdíj.²

Előadásokat tartottak a *felnőttek* számára és vallásos ügyekben döntöttek. Ez a hatáskör megfelel a mai rabbihivatalnak. Csak a legnagyobb szükség esetén fogadtak el a hitközségektől fizetést, ha másképp megélni nem bírtak.³

Itt el kell választanunk az ókort a középkortól. Az ókorban irtóztak a rabbik bármely ellenérték elfogadásától; rendesen valami más mesterséggel tartották fenn családjukat. Rabbi Józsuá b. Chananja tükészítő, R. Joszé b. Chalafta timár és R. Jochanan Napcha kovácsmester volt.

A középkorban is így volt Spanyolországban. De Németországban a hittudósok, a kegyetlen üldözések és százados elnyomás alatt, annyira elszegényedtek,

¹ M. V. 4. f. 5. Nedárim 37 a, Bekhorot 29 a.

² Nedárim 37 a, Tur-Jorédéa 246. S. A. u. o. 21. Haga toldaléka.

³ Keszubot 106 a.

hogy kénytelenek voltak rabbinikus működésükért fizetést elfogadni. De azért mégis nyugtalanította őket az a tudat, hogy ők a tóra tudásából táplálkozni kénytelenek. Valóban megható olvasni keserves panaszukat s lelkifurdalásuk megnyilatkozásait.¹

Végül működtek mint *birák*, de nem mérték aranyért az igazságot és egyhangulag elítélték a szerfölött tágllelkiismeretű «Karna»-birót, kinek keze nagyon is maga felé hajlott s a ki egyenlő szívességgel elfogadta a felperes és az alperes ajándékát.²

Hadd álljanak itt Majmuni jellemző szavai, melyek a hagyomány lényéből folytak, és melyeket híven, majdnem szóról-szóra a későbbi kodifikátorok örök példa- és normaként vettek át. «A ki eltökéli magában, hogy a torával foglalkozik minden egyéb polgári foglalkozás kizárásával s eltartatja magát kegyes emberek közadakozásából: az meggyalázza a tórát, megszenteltleníti Isten nevét, eloltja a hit mécsesét, veszedelmet hoz maga-magára s kerekeszti magát a túlvilági üdvösségből, mivel nem szabad hasznot húzni, a tudományból ezen a földön. Lám a mi bölcseink azt tanították, ki árúba bocsátja tudását, ki marad zárva a mennyei birodalomból; ne csinálj belőle koronát, hogy dicsekedjél vele, sem ásásra való kapát. Minden tudás, mely más foglalkozással nem jár, elvesz, bünt von maga után s a vége az, hogy gazdája az emberek zsarolására adja magát; nagy érdeme a tudósnak, ha

¹ Keszeif Misna Hilkhot T. T. III. f. Sakh. Jorédéa 246, 20. Ture Zahab u. o. 7. Tesubot Rasbaez 142—149.

² Keszubot 105.

keze munkája után él. A mi jámbor elődeink dicsekedhettek ezzel a kiváló tulajdonsággal; az ilyen nemes eljárás minden jónak és dicsőségnek kútforrása; csak ilyen módon vívhatnak ki teljes tiszteletet.¹ A tanítás vallásos kötelesség; kit Isten jeles tehetséggel megáldott, a tudomány csarnokában járatos és oly tökélyre tett szert, hogy tanítani képes, köteles ismereteinek kincsesbányáját embertársai előtt feltárni. Arra, ki ebbeli kötelességét elmulasztja, alkalmazták a böles király mondását: «számosak az ő halottjai.»² A mester nemcsak szóval, hanem cselekedettel, nemes példaadással köteles tanítványait oktatni. Csak az a tanítás tetszik Istennek, melynek eredménye: a tett, az erkölcsös és vallásos élet. A ki támaszkodva bő ismereteire, elbizakodottságában túlteszi magát a vallásos törvényen, az rosszul jár.³ Ki másokat tanít, azt Isten mindenha megóvjá a botlástól és bünbeeséstől; és ha a mester vétkezett, akkor a tanuló, jámborságával és kegyes életével, kiengesztelheti tanítója bünét. A tanítvány képes a mester fejétől elhessegetni a halál rémeit és Isten szigorú ítéletét tanítója javára, megmásítani. A mint R. Meir tanítója, Acher meghalt, leborult R. Meir Isten trónzsámolya előtt s az ítélet megváltoztatását kérte. Isten meghallgatá a szerető tanítvány könyörgését. Halála után Acher sirjából egy füstfelleget láttak a kortársak felszállani, a miből azt következtették, hogy a hitehagyott bünbocsánatot nyert.⁴

¹ Hilkhot T. T. III. f. 10, 11.

² Pb. 7, 26. Szoté 22 a.

³ Pb. 11, 15.

⁴ Chagiga 15 b.

Miként a szülő szereti a maga gyermekét, úgy csüggött a tanító saját szellemi gyermekein: jeles tanítványain.¹

R. Nechunja b. Hakkana a tanházba való belépésekor úgy imádkozott: «Legyen a te szent akaratom Uram, Istenem, hogy tévedés ne essék én általam, hogy botlást ne kövessék el a halakha döntésében, hogy az én tanuló társaim örvendjenek énnekem, és hogy ne minősítsem a tisztátalant tisztának és tisztátalannak a tisztát.²

III.

A tudatlanok, kik sem tanulni, sem tanítani nem tudtak, azok is mindenféleképpen akarták kivenni részüket a tóra tanulásának vallásos cselekedetéből. A mit ők elmulasztottak, azt gyermekeiknél kipótolni akarták. Minden zsidó családapá, még a legtudatlannabbja és legszegényebbje is gyermekének alapos neveléséről és vallásos ismeretekkel való ellátásáról gondoskodott. A zsidó apának óhaja és reménye, vágya és imája: a tórában és talmudban járatos férfiút nevelni.³

Némi túlzással mondhatom, hogy a kiseded, mintegy az anyatejjel magába szívta a tudomány tisztelét. Nem egy zsidó bölcsődal ismeretes, melynek motívuma: a tóra tanulmányozásának magasztossága, melyben az anyának boldogságos álmai gyermekének,

¹ A hagyomány szerint a tanító » gyermekeinek » nevezi a növendékeket. Szifré Deut. 34. Szanhedrin 19 b.

² J. Ber. 7 d és b. Ber 28 b.

³ Sabbath 127 a. Rasi magyarázata ú. o.

a tóratudásban való kiválósága körül szövődnek. A talmudnak egykori tanulmányozásával biztatja és ringatja álomba a siró csecsemőt. A tóra gyöngyfűzését igéri gügyögő gyermekének.

A vallásos tudomány iránt való tiszteletből és szeretetből áhitoztak a zsidószülők férfisarjadék után. A kitől pedig az Isten ezt az áldást megtagadta és férfimagzattal nem dicsekedhetett: az leányait jeles és tudós ifjakhoz adta élettársul. R. Chia b. Abba, R. Jóchanan nevében adta elő, hogy az összes próféták csak azok számára jövendöltek, kik leányaikat tudósokkal összeházasítják, kik a tudósok helyett kereskednek és juttatnak nekik kezeik szerzeményéből.¹

Sokan a tudomány iránt való tiszteletből még idegen tudósokkal is megosztották keresetüket, hogy azok anyagi gondok nélkül ápolhassák a tudományt. A hagyomány története számtalan ilyen példával szolgál nekünk.

R. Jóchanant a palesztinai amórát kegyesen eltartotta II. Juda patriarka. Hillel ellátásáról Sebna gondoskodott és Simonnal, testvére, Azarja, osztotta meg földi javait.²

Samuel Hanagid, Chasz dai ibn Saprut és Don József naxosi herceg, fejedelmi bőkezűséggel gondoskodtak az általuk fentartott intézetek, azoknak növendékei és mestereik ellátásáról.

A vándor tudósok, kik tudásszomjából messzi országokba, hírneves mesterek előadásainak meghallgatá-

¹ Szanhedrin 99 a., Ber. 34 b.

² 37 Szóta 21 a.

sára zarándokoltak, mindenütt vendégszerető házakra akadtak, hol tárt karokkal fogadták, étellel és itallal megvendégelték.

«Legyen a te házad a bölcsek gyülekező helye, járj utánuk s epekedjél szomjuhozóként az ő szavaik után.»¹

Ha az irástudó betér a te házadba, ne sértsd meg őt és ne utasítsd vissza, hanem csinján bánjál vele, legnagyobb tisztelettel viselkedjél iránta. Ne ülj vele egy kereveten, egy padon, hanem ülj lábaihoz és hallgasd áhitattal. Vegyél példát Józsuától, Mózes tanítványától, ki negyven éjjel és negyven nappal mélységes tisztelettel várt a hegy alatt a maga mesterére.²

A ki a bölcsekkel érintkezik, maga is bölcsesé válik és hasonlatos ahhoz, a ki bemegy a fűszeres boltba, noha nem vásárol semmit, s nem visz magával semmit, mégis hozzá tapad a jó illat.³

Isten megáldá Obed Edom házát, mondták a talmud bölcsei, a frigyláda befogadása miatt, annál inkább nyugszik Isten áldása azokon, a kik házukba fogadják az eleven frigyládát, a tóra foglalátját: az irástudókat.⁴

A tudomány iránt való tiszteletből a tudatlanok is szabad idejükben felkeresték a szabad tanházakat és hallgatták a tudósok beszélgetését, vitatkozását és fejtegetését; ilyen módon vették ki részüket ők is a tóra tanulásának érdeméből.⁵

¹ Abot I. 4.

² Menáhot 99 b. Szifré Num. 141., Num. r. 12 f.

³ Pb. 13, 20. Ab. di R. N. 28 l.

⁴ Ber. 63 b.

⁵ Sabbat 127 a.

Ha a mester a tanterembe lépett, akkor tisztelete jeléül az egész hallgatóság felállott.¹

R. Meir nem átallotta a pogány bölcsekkel való érintkezést és eszmecsere folytatását. A pogány, mondá, ki a tóra tanulmányozásával foglalkozik, egyenrangú a főpappal.²

Történeti hagyományunk tíz olyan dicső férfi nevét örökítette meg, kik meghaltak a tudomány szolgálatában. R. Chanina b. Tradjon halálos veszedelem közt tanítja a tórát. A római hóhérok elfogják és máglyára viszik. R. Akibát is rajta kapják a tanításon. Vasfésűkkel húzzák le testéről húsát. R. Júda b. Baba tanítványokat avat. Nyárssal fúrják át a szívét. Sorra kerülnek azután a többiek, a dicsők és a halhatatlanok.³

IV.

A vallástudomány önzetlen művelése rendkívül nagy szolgálatot tett a zsidóságnak és közvetve az egész emberiségnek. Mi világította meg az ősök elméjét, hogy képesek voltak a pogányság kísértéseinek ellentállani, hogy megóvták hitüket a babiloniai számkivételben, idegen népek között? A szent iratok tanulmányozása. Mi adott a mi eleinknek belátást és tanácsot a rémséges időkben, a középkorban? A tanulásban edzett elméjük. Hát a ghettonak elcsüggedt és kétségbeesett lakóit mi vigasztalta?

¹ Kidus 33 b.

² Abóda Zara 3 a.

³ Ber. 61 b. Abóda Zara 18 a. Ekha r. II. f. Kiss Arnold zs. vértanúk.

Noha a halakhának szűkös, négy rőfnyi területén mozogtak, mégis szabadok voltak. Szellemüknek röpte bámulatos magasságba szállott; gondolataik szárnyain felemelkedve, lerázták szolgaságuk bilincseit és földi életük sanyarúságait. A talmud kutatásába elmélyedve, nem hatott füleikbe a szorongatók kemény szava, a csendes tanulókamrába nem hallszott a poroszlók ostorcsattogása.

Kifogyhatatlan erkölcsi tőke halmozódott össze a zsidó nép lelkében az ideális foglalkozás alatt. Az ifjú és agg irástudó, kik éjjel-nappal tanultak, szerénységben, alázatosságban vetekedtek egymással. Nyugalommal nézték a világ folyását és megadással tűrték a sors kegyetlenkedéseit. Már az a tény, hogy a zsidóember szabad idejét az irással és magyarázóinak ott-hon, vagy a tanházban töltötte: az erkölcsi életnek kiapadhatatlan forrása volt.

A vallásos tudomány ébren tartotta a zsidó öntudatot és az összetartozás érzetét, melyeknek nyomán az ősi valláshoz való hűség és ragaszkodás fakadt. A tóra folytonos ápolása kifejlesztette a zsidóságban a tanulási ösztönt, mely kiváló helyet biztosított neki a kultúra történetében.¹

Bizony az ősöknek szellemi tőkéből költekezünk még ma. Elmondhatni, hogy a talmud-tudósok munkássága gyümölcsét élvezzük mi, a késő utódok.

Budapest.

Dr. Farkas József.

¹ Bacher az ó zsidóiskola, Imit évkönyv 1903, 280.

JEPHTE.

Az éj megfekszí még a hegyeket
 Szélvész száguldoz Gileád felett,
 Miközben vad halotti dalt süvölt:
 Lidérczes álmod álmodik a föld.

Titkos bánat borong a városon,
 Ijesztő árnyak serge átoson
 A zegzúgos utcáknak tömkelegjén.
 Ki látja őket, megremegvén,
 Borzadva imát küld az éghez:
 Gyászt nemző, átkot szülő éj ez.

A Jephte házában virrasztanak.
 Száz mécs világa lángol ki az éjbe,
 A melynek mégsem oszlik zord sötétje,
 A néma, vak . . .
 Virrasztva várnak vissza valakit,
 Aggódva lesik lépte nyomait.
 A kapu előtt áll a szolganép,
 Hogy fürgén hirül adja majd urának:
 — Ne félj vezér, ne eposszen a bánat,
 Már visszatér, már itt van, most jön épp'.

Virrasztva várják vissza Jephte lányát,
 A szüzi Ráchelt a hegyek közül:
 Mire az éj sűrű fala ledül,
 S a világon a hajnal tüze száll át:
 Itt lesz, a sorsnak meghódolva bátran,
 Hogy betelhessen szent fogadalom,

Itt lesz halálra szánva Gileádban,
 És nem lesz ajkán mégse siralom.
 Szelíd megnyugvástól derül majd képe,
 Mosolygva lépdel a halál elébe . . . .

A Jephthe házában virrasztanak
 Minden lelket *egy* gondteher nyögöz le,
 Minden szív itt *egy* vágyban dobban össze,
 És Jephthenek *egy* az imája csak:
 Hogy mire meghal ez a hosszú éjjel,
 Beleenyészve hajnallángolásba,
 Mire a nap palástját bontja széjjel,
 Ráchel megtérjen, Ráchelt újra lássa
 Végső gyönyörül, végső szenvedésül . . . .

★

Mert Jephthe szörnyű áldozatra készül,
 Ahogy remegő szívvel megfogadta
 Az Urnak egy kegyetlen pillanatba',
 Mikor körötte ég és föld viharzott,
 Mikor Ámonnak vad fiaival
 Izráel üdveért vívta a harczot,
 És messze késett még a diadal:
 Ekkor fogadta, hogyha fegyveréhez
 Szegődik még a büszke győzelem,
 S a harcz Ámonnak pusztulást terem,
 S kezétől az ellenség semmivé lesz:
 Hogy gyilkoló csatákból visszatérve
 A gileádi megmentett hazába,
 Mikor rálép majd háza küszöbére,
 Az *elsőt*, a kit ér, szemben találva,

Az Urnak nyújtja áldozat gyanánt.
 S Ámont kezébe adta a nagy Ég.

Győzött, de drágán, hisz' nem tudja még,
 Hogy a kit áldozat-halálra szánt,
 Az első, a ki otthon lép elébe,
 Mosolygó lánypajtásitól kísérve
 — Szívet fagyasztó vészes végzet ez! —
 Ráchel, az ő egyetlen lánya lesz.

★

Jaj ő volt, Jephthe napja, szemefénye,
 Ő volt, kit szembe elsőnek talált.
 A győzelem neki hozott halált,
 Ki most született csak száz szép reményre.
 De Ráchel nem zokogott megremegve,
 Hogy hallá sorsa zord parancsszavát,
 Édes apja ellen nem kelt benne vád,
 Nyugodt derűben sugárzott a lelke:
 — «Apám, mit megfogadtál, szent előttem,
 Hogy győzött Izráel, boldog vagyok,
 A diadalnak díja hogy lehettem,
 Az Ur kegyelme, érzem, rám ragyog.
 De mielőtt betelne fogadalmad
 S fölöttem búgnak halotti siralmak,
 Bocsáss még egyszer a hegyekre fel,
 A szép világtól had búcsúzzam el,
 Mindentől, a mi dal és a mi fény,
 Mindentől, mit szivembe zártam én,
 S minek csak sejtése remeg szivemben,
 Mindentől, a mi most még ismeretlen
 S a mit már meg sem ismerek soha:
 Ó szerelemnek édes mámora . . . .
 Föl a hegyekbe, Gileádtól messze,
 A magasságba engedj fel, atyám,
 És szived' aggodalom ne epossze,
 Hogy vissza többé nem térek talán.

Engedj fel, mire két hónap letellett,
 Házadba nyugton ismét visszatértem,
 S ajkamról szállhat a végső lehellet
 És áldozatul ömölhet a vérem.
 Engedj fel! Lásd, leányát a vezérnek
 Bucsúútján nem hagyják egyedül.
 Leánypajtásaim vesznek körül;
 Fel a hegyek közé mind elkisérnek;
 És ott maradnak együtt énvelem,
 Hogy szeretettel búcsúztassanak,
 Hogy sirjanak fiatal élettemen,
 Mely elmulik mint röpke pillanat,
 A melyben nem történhetett mi sem,
 Mely elsuhan mint árnyék a vizen . . . .» —

És Jephthe szíven gyász felhője szállt át,
 — Eredj! — mondá és elbocsátja leányát.
 Ráchel elment leánypajtásival,
 Elment s vele az egész ház kihál,
 Minden elárvult, megdermedt, sivár.
 Két hónap szállt azóta tova már,
 Vágytól viharzó, kétség-verte hónap,
 De Jephthe mindig, most is hallja még,
 Fülébe sír a búsan virrasztónak,
 Meg-megszakadó, fuldokló sohajjal,
 Most is, hogy kél már az utolsó hajnal,
 Minthogy ha itt, előtte hangzanék
 A lánya bánatos bucsúszava:
 — «Visszajövök, hazatérek, haza . . .
 Ha sirok is most, de két hó alatt,
 Tudom, hogy minden könnyem elapad
 És egy panaszszó sem kél ajkamon,
 Ha betelik a szent fogadalom
 S éltém váltsága lesz majd Izráelnek.»

— Ha lesz, ha lesz, — suttogja Jephthe halkán,
 És révedezve kémleli a mennyet,
 A hol az éjt leverve diadalban,
 Mint ifju óriás, szilaj haraggal
 Piros arczát mutatja már a hajnal.

— Ha jön, ha jön, — suttogja Jephthe lágyan —
 Egyetlenem, a kit halálra szántam. —

Majd egy zord látomástól visszaretten
 És felsikolt vadul, kétségbeesetten :

— Ha visszajön, ó százszor jaj nekem,
 A mit fogadtam, meg nem szeghetem! —

Kirévedez az ablakon a tájra ;

A mit keres, sehol meg nem találja.

Alszik az út, az üres messzeség

Részvétlenül mereszti rá szemét.

És ő, miként ha láz korbácsa verné,

Leroskad megvetetlen ágya mellé,

És míg szava hörögve meg-megindul,

Hatalmas teste megremeg a kintul :

— «És hogyha nem jön, cserbe' hagyva engem,

S az ég haragját hívja apja ellen,

S az Ur lesújt a szószegőre, rám,

Ki meg nem hozta zord áldozatát —

Hadd sujtson ! Állom ! Csak az a leány,

Csak ő, Ráchel, még élhessen tovább . . . .

Ó bár ne jönne, megszegve szavát,

Hadd érjen engem érte mind a vád !

Ó bár ne jönne, bár sohase' jönne,

Bujdossék a hegyek közt messzire,

Ne érjen még a híre sem ide,

Soha, soha . . . .» —

Áradni kezd a könnye.

De enyhülést lelkének nem szerez,
Mely hánykódik ezer kétség között . . . .

★

Künn már a város vígan ébredez,
A hajnal minden árnyat elüzött,
Mely meghuzódott a sikátorokban.
De Jephthe szíve szorul egyre jobban.
Valami morajlást hall messzirül,
Vajj' mi lehet, mit hozhat gyászhirül?
A morajlás im' ujjongásra vál . . .
Ez ő . . . . a lánya visszatért . . . . Halál,
Enyészet száll majd az öröm nyomába,
Ha betelik a szent fogadalom
S vér ömlik el a szúzi hajnalon,
Elébe menne, nem viszi a lába.
« . . . . Miért ujjong a nép, ó mily gonosz had!
Az áldozatból nem volt már elég? » —
— Ráchel! — üvölti künn a csőcselék,
És Jephthe vad sikolylyal összeroskad.

Irgalmas hályog ráborul szemére,
Nem látja most, hogy Ráchel jön feléje,
És bús mosolygással hajol fölébe.
Nem hallja most, hogy' költögeti lánya,
Ki apját csak, nem önönmagát szánja,
Ki, bármi sors rémítse, meg se' retten:
— «Ébredj, apám, van Isten az egekben,
És én hiszem, hogy nem lehet kegyetlen . . . .»

Budapest.

Szilágyi Géza.

A MAGYAR NYELV TERJESZKEDÉSE A ZSIDÓK KÖZT.

A hazai hitközségek jó részében jelenleg a magyar szellemmel együtt a magyar az uralkodó nyelv. A templomokban a prédikáció, a gyűléseken a tanácskozás, a családokban és a nyilvános életben a társalgás ezt használja érzésének és gondolkodásának kifejezésére. Nincs mesze az idő, mikor a statisztikai adatok azt a hírt közölhetik, hogy a zsidó egy színvonalon áll a református felekezettel abban a tekintetben, hogy hívei kizárólag magyar nyelven beszélnek. Erre a perspektívára az az örvendetes jelenség jogosít, hogy a fiatal zsidó nemzedék már az egész országban magyar ajkú. A zsidóság tulajdonképpeni magyarosodása, leszámítva a szabadságharcz leveretésétől a villafrancai békekötésig terjedő éveket, mindössze csak félszázadnyi múltra tekinthet vissza; az aránylag nagyon is rövid idő eredményei ennél fogva valósággal tiszteletgerjesztők úgy a magyar nyelvre, mely hódító képességéről és a zsidóságra nézve, mely alkalmazkodó erejéről tanuskodik.

A XIX. század legelső évtizedétől fogva a zsidók kérelmüket magyarul is benyújtották az országgyűlésekhez, de ezen folyamodványaikat a forradalomig nem maguk szerkesztették s irták, hanem csupán az érveket adták hozzá. Az 1839/40. diétához benyújtott iratukban a zsidók azt hangoztatják: mi szakadatlanul iparkodunk belső viszonyainkat időszerűleg intézni,

községekben iskolákat hozni létre, melyekben a hazai nyelv és honismeret a legnyomósabb s legszorgalmasabban üzött tanulmányi tárgyak közé tartozik. Igaz ugyan, hogy II. József intézkedése következtében egyes hitközségek rendes elemi iskolákat kezdtek alakítani, a melyekben idővel néhol a magyar nyelvet tanították, de azért ritkaságszámba megy, ha 1839 előtt zsidótól eredt magyar nyelvű munkával, fordítással, vagy előszóval előadott beszéddel találkozunk. Oesterreicher József Mórícz ó-budai orvos 1801-ben kinyomatta *Az általam újonnan találtatott természeti magyar csudálatos sóval (sal mirabilis nativus hungaricus) való hasznos élésről orvosi tapasztalások-at*. Krakauer Salamontól 1818-ban jelent meg: *Prédikáció, melly tartatott újonnan épült templomnak felszenteltetése alkalmatosságával Nagy-Kőrösön*. 1828-ban tette közzé Buchbinder Izráel *Új találmány-át*, hogy mint lehet juh- és tehén- friss tejből kellemes vaját, turót és sajtot készíteni. Ugyanezen évben, midőn Reviczky Ádám főkanczellár Borsod vármegye főispáni méltóságát elfoglalta, a miskolczi fogadtatásnál a zsidó hitközség egyik előljárója «ékes magyarsággal készített hathatós beszéddel» tisztelte meg.* Bauer Hermann a szegedi hitközség jegyzője 1836-ban adta ki *A lélek* munkáját. Mendelssohn után készült ezen munka; a berlini zsidó bölcs iratai azonban már korábban is ismeretesek voltak a magyarul olvasó közönség előtt. 1793-ban jelent meg «eggy hazafi által» fordítva a *Fédon*, egy évvel előbb pedig Mendelssohn harmadik

* Hazai s külföldi tudósítások, 1828, II. félév 1. sz.

levelét a pesti magyar társaság adta ki gróf Károlyi Ferencz fordításában. Érdekes, hogy Mária Terézia uralkodása alatt a rendőrségtől eltiltott könyvek közé tartozott az országban a Phædon.*

A magyarosodás processusának rohamos fejlődése az 1840. évvel kezdődik, azon emlékezetes országgyűlés óta, mely a zsidók iránt annyi nemes jóindulatot tanusított. A rendek rokonszenve és kívánsága, hogy a zsidók a polgárjogok elnyerésére megmagyarosodásukkal tegyék magukat érdemessé, a zsidókra mély hatást gyakorolt. A diæta bezártával az alsó- és felső táblának versekben fejezte ki a zsidóság háláját: *Egy Izraelita érzeményei az 1840-ki dicsőséges országgyűlés végeztével májusban*. Ezen költeménynek — tudtommal a legelső, mely zsidótól származott és nyomtatásban is megjelent — Weit Fülöp volt a szerzője, a kinek «Egy pohár pálinka» négy felvonásos bohózatát Szerdahelyi fordításában 1842 december 27-én adták először a magyar nemzeti színházban.

Ez óta fordítottak a zsidók különös figyelmet a magyar nyelv elsajátítására s oktatására és a mire azelőtt csak elvétve akadunk, ezentul mind gyakoribbá válik: magyar szóval és írásban tolmácsolják lelkük, értelmük megnyilvánulásait. A következő országgyűlés előtt a zsidók küldöttsége már önérzettel sorolhatta fel az előző diæta sikerei között, a zsidók nacionalizálását és hogy: csaknem mindenütt, hol az izraeliták községet képeznek, de kivált a királyi városokban, czélszerű új tanodák s kisdedóvó-intézetek támadtak, vagy a már

* Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon, 59.

létezettek helyesebben elrendeltettek, melyekben a szeretett honi nyelv a tanulmányok főágát teszi, sőt minden más tárgyra nézve is tanítási nyelvük tartós buzgalommal s legjobb sikerrel használtatik; valamint általában az ifjúság erkölcsi s tudományos kiképzésére, különösen pedig valódi hazafiui szellem ébresztésére a legczélszerűbb gond fordítottatik; a mint ezt a nyilvános iskolai vizsgálatok örvendetes eredményei, sok tekintélyes szemtanuk pártatlan ítélete szerint, tagadhatatlanul bebizonyíták.

A magyar zsidóság múltjának legkedvesebb jelenetei közé taétozik ez a lázas, lelkes buzgóság, melylyel apáink nyelvünket a negyvenes években felkarolni igyekeztek. A vonzó kép benyomását nem rontja, ha itt-ott mosolyt keltő naiv kapkodásra s hebegésre akadunk; a kezdet természetével és nehézségeivel vele járt ez. A mozgalom indítója azonban mindenütt a legtisztább hazafias érzés volt. Casinót alapítanak, hova magyar lapokat járatnak, magyar nyelvet tanító grammatikákat irnak németül, egyletet alapítanak a magyar nyelv terjesztésére a zsidók közt, magyar ujságokba, szakközlönyökbe, szépirodalmi lapokba cikkeket irnak, országos vagy helyi ünnepélyeken magyarul prédikálnak, fejezik ki üdvözetüket, magyar verseket faragnak, az egyes általános érdekű tudományos műveket, vagy az iskoláknak szolgáló könyveket, a bibliai történetet, a zsidó hit- és erkölccsant is magyarul szerkesztik. A magyarosodás keretéből a régi magyar élet egyik alakja, a juratns se hiányzott. Tudtommal a szigetvári eredetű Lichtenstein György volt az első zsidó vallásu felesküdtött törvény-gyakorló, ki-

nek Tolna vármegye 1842 október havában engedte meg Bezerédj István ajánlatára, hogy a megye törvényészekeire bejárjon.¹

Buzgó egyengetője volt a magyar nyelvnek hitsorsosai körében Rosenthal Móricz «A zsidó és a korszellem Európában» című könyv (1841) szerzője. Lefordította az imádságokat, melyek oly gyorsan keltek, hogy két év alatt már a második kiadást (1843) érték. Rosenthal lefordította továbbá *Dávid király énekei*-t 1841-ben és még ugyanazon évben a Pirké óvoszt e címmel: A régi rabbik erkölcstudománya, rapsodiai oktató mondatokban, 1844-ben pedig a Peszách ünnepre való hágódót. Szorgalmas fordító volt a később kitért Bloch-Ballagi Móricz; ő volt a legelső zsidó, kit a Magyar Tudományos Akadémia tagjának választott. Bajza Athenæuma megjegyzi, hogy e tekintetben a magyar Akadémia megelőzte a berlinit, mert utóbbi csak 1841-ben fogadott be zsidót.²

A már fent említett Bauer Hermann 1840-ben Héber-magyar, Magyar-héber, Német-héber- s magyar zsebszótárt készült kiadni, ezenkívül Héber-magyar és Magyar-héber nyelvtant, a Zsoltárok, Jób, Ezsásjás, Salamon mondásai, sőt még Maimonides A tévelygők útmutatójának fordítását is.³ Irodalmunk szerencséjére

¹ Athenæum, VI, 40. sz. és ifj. Leopold Lajos úr szives közlése a Szatmár vármegyei levéltár adatai alapján.

² 1842, 56. sz. A pesti egyetem jogi fakultásának zsidó hallgatójáról 1826-ban I. IMIT Évkönyv, 1897, 168—172.

³ Hirnök 1840, 97. sz., Jelenkor 1840, 92. és 96. sz., Pesti Hírlap 1843. április 16. sz. A Hason fordítását is ígérte, azonban ennek értelmét nem tudom megfejtteni.

fordítási szenvedélye beérte *Selomoh hasonlatai*-val, mely bölcs Salamon példabeszédeit nyújtotta 1844-ben. Jellemző a korra, hogy mennyire méltányolta a zsidók magyarosodását, Csongrád vármegye eljárása, mely a vármegyéket körlevélben szólította fel, hogy Bauer Héber-magyar zsebszótárára előfizetőket gyűjtsenek. Nyitra vármegye 1843 márcziusi közgyűlésén határozta el, hogy a csongrádi felhívásnak megfelel.

A magyarosítással szorosan van összekapcsolva a hazai zsidóság büszkeségének, Löw Lipót rabbinak neve. E téren szerzett valamennyi érdemeit a hely szűke miatt lehetetlen itt felsorolni, egyedül azt akarjuk megjegyezni, hogy még csak most közeledik a befejezéshez, a mit Löw már 1847-ben óhajtott: hogy az egész szentírás hű és a bibliai tudomány mostani állapotjának megfelelő fordítása újra bocsáttassék közre, s pedig nem tudós apparátussal, hanem igen egy- s népszerű, népiskolákban alkalmazható módon. Ugyanott, hol e kívánságát kifejezte, *A magyar zsinagógában*, Jóél próféta igen szép fordítását közli Bleuer Ignác.

Az idén október 13-án telik le Löw Lipót halálának harminczadik évfordulója. — Felekezetünk külföldi és hazai nagyságainak s apróságainak történetét bőven kaptuk ezen emberöltő alatt magyar zsidók tollából, de a magyar zsidóság azon tartozásának még nem tett eleget, hogy terjedelmes önálló könyvben elfogulatlanul méltassa Löw Lipót alakját, ki nemesak mint pap és tudós, hanem mint a magyarosodás úttörője is kimagasló volt.

AZ ASSIMILATIÓRÓL.

(A «Magyar Zsidó Ifjak Egyesületének» Chanukka ünnepélyén tartott előadás.)

Tisztelt Uraim!

Kétezerhetven év óta ég a mécs, melynek kicsiny lángjai ma újból kigyuladtak, ennyi ideje él és szól a diadalmi hymnus, melynek kedves dallama az imént elhangzott. Orkánok viharzottak azóta a világon végig, és a mécs langját el nem oltották, országok keletkezésének harsonája, államok összeomlásának robaja, népek ujjongásának és halálhörgésének zaja a dalt el nem némították.

És mégis, a fényt, mely kétezer éven át világít felénk, elfogódva nézem; a dalt, mely ennyi idő óta és ennyi időközön át zeng, szorult szívvel hallom.

Meddig tart még?

Kétezer év előtt a vitéz főpap, Matathias és fiai a templom megtisztításával, a zsidóság helyreállításával mentették meg a zsidókat; ma a berlini zsidó község egyik tisztviselője tanulmányt ír, melyben azt tanácsolja hitsorsosainak, hogy merüljenek bele a kereszténységbe, és itt a mi közelünkben, Eszéken, a zsidó ifjúság egy gyűlésén, néhány hónap előtt a papi családból származó Kohnok egyike nyiltan hirdette, hogy a zsidókat csak a zsidóság megszüntetésével kell és lehet megmenteni. Kétezer év előtt a hatalmas, győzelemittas Antiochus a fényes görög kulturával, az életvidám görög istenekkel akarta a zsidóságot agyonnyomni és

kiirtani; ma Coudenhove gróf, egy nemesszívű és felvilágosodott elméjű férfiú, a zsidók védelmére ír egy szép könyvet, és ebben azt a reményét fejezi ki, hogy a zsidóság, ha csak nem bántják és nem üldözik: mint a cukor a vízben, úgy fog önként a modern kultúrában felolvadni.

Meddig pisloghat még a mécs, meddig zenghet még a dal, ha a zsidó, a ki fél, és a nemzsidó, a ki remél, egyaránt a régi világosságnak és a régi dalnak végét jósolják, kívánják? Állhatunk-e ellen a természet nagy törvényének, mely új életet az enyészet árán teremt, megállithatjuk-e az idők nagy kerekét, ha küllőjébe kapaszkodunk?

Amint hogy nem mérközhetik a legendák mécse a valóság csodás elektromos fényével, aminthogy eltörpül és elvész a szerény gyermekies dal a modern művészet nagy symphoniái között, úgy nem tartható fenn a mult homályos traditiója a jelennek és a jövőnek ragyogó fejlődése és evolutiója mellett. Még csak kegyelmet kérhetünk a haladó, rohanó időtől, kegyelmet a múltnak, kegyelmet a mi múltunknak úgy, ha lehetőleg a jelenhez odasimulunk, ha addig is, míg egészen el nem tűnünk, legalább alkalmazkodunk, átalakulunk, assimilálódunk.

*

T. Uraim! Áll a tétel — napirendre tűzték a zsidóságon belül és kívül, hogy mindenképen környezetünkhöz simulnunk, átalakulnunk, assimilálódnunk kell. És most már csak az a kérdés: mi a legjobb, legcélszerűbb módja a hozzásimulásnak? Az ú. n. kül-

sőségeket dobjuk-e csak ki a hullámokkal nehezen küzdő hajónkból, vagy pedig bátran a lényegből is adhatunk oda vagy el valamit?

Vagy ki is tudná ma már, hogy mi a külsőség és mi a lényeg? Hisz vannak, kik a külsőséget is lényegnek tartják, és mások, kik a lényegét is csak valamivel régibb külsőség gyanánt becsülik.

És én sem tudok, nem is merek a kérdés ezen oldalához nyúlni, vagy szólni. De annál inkább reám tartozik, hogy a kérdést, hogy úgy mondjam természettudományi vonatkozásaiban vizsgáljam. Egy angol kollegám, Mathew Arnold mondja, hogy «az orvos mindig az életet és az egész életet látja maga előtt» és én a zsidóság sorsa felett contemplálódva, ennek is az életét és az egész életét tekintem. A képet, melyben ez élet rajzolódik, óhajtanám néhány jellemző vonásban bemutatni.

Hogyan áll a zsidóság problémája avval a nagy természettudományi iránynyal szemben, melyet korunk két legnagyobb elméje, a természetbuvár Darwin, és a természettudományi alapon bölcselkedő Spencer Herbert, az «evolúciónak» a folytonos fejlődés törvényének neveztek el? E törvény elmélete szerint, minden a mi a természetben él, a növény, az állat, az ember, a társadalom, a nép úgy fejlődik, hogy a létért küzdve a legjobbak megmaradnak. A mi nem tud időhöz, viszonyokhoz alkalmazkodni, vagy helyesebben mondva, a mi nem képes az idők és viszonyok akadályait leküzdeni, az elpusztul. A természet maga így folyton válogatja azt, a mi megmaradásra érdemes.

Nem kell sok szót annak bizonyítására veszteget-

nem, hogy a zsidóság élő organismusa megállotta a természet kiválogató próbáját. Idők és viszonyok akadályait leküzdve, a zsidóság élt és túlélte sok más, erősebbnek látszó, de mégis gyengébb szervezetet. Nem a kiválasztott nép eszméjének akarok én itt propagandát csinálni, nem is az isteni gondviselésnek akarok én a zsidóság fentartásáért bókolva hódolni, de a természettudományi «survival of the fittest» a legjobbak fennmaradása legmodernebb elméletének bizonyítékát látom abban, hogy a zsidóság nemcsak élt és volt, hanem él és van.

De itt azután a nagy kérdés: alkalmas-e ez organismus arra, hogy tovább is éljen és fejlődjék?

A fejlődés módját Spencer Herbert tudvalevőleg úgy határozza meg, hogy az együvé már nem tartozók elébb különválnak — differentiálódnak — és azután e különvált részek külön egymással szorosabban egyesülnek az által, hogy környezetüktől még jobban elhatárolódnak, mint ő mondja: integrálódnak. Az a mit a mindennapi élet ökonomiájában látunk, hogy egy-egy foglalkozás úgy halad és fejlődik, hogy elébb az ugyanazon foglalkozáshoz, hivatáshoz tartozók kiválnak a többi közül, azután egymáshoz szorosabban esatlakoznak, az a természet nagy ökonomiájában is így van.

A legalsóbb rendű állatoknál egy és ugyanazon szerv szolgál különféle functiókra; ugyanazon szerv az, a melylyel táplálkozik, mozog, sőt szaporodik is az állat. Tovább fejlődve specializálódik a munkafelosztás a szervezetben. A magasabb rendű állatoknál már más-más, külön szerv szolgálja a különféle fela-

datokat, a különvált szervek mind tökéletesebbé válnak, és minél magasabban áll az élő lény a természet fejlődési rangfokán, annál komplikáltabb szervezete, annál több e szervezetnek alkatrésze és annál tökéletesebbek az alkatrészek külön-külön.

Ugyanez áll az emberi társadalom fejlődésére is. Az én hivatásom szolgáltat erre legközelebb példát. Volt idő, melyben orvos és pap egy személyben szolgált a közérdeket, nemcsak zsidóknál, de más népeknél is, sőt még a gyógyszereket is a pap-orvos szolgáltatta. A kultúra ú. n. legalsó fokán álló népeknél ma is úgy van: az afrikai néger törzseknél a pap, bűvész, orvos is, és ő adja a hozzá forduló betegeknek a jónak vélt orvosszereket. A fejlődés az orvosi hivatás terén elébb különválasztotta az orvost a paptól, azután a gyógyszerészt az orvostól, majd különválasztotta még az orvosokat is úgy, a mint azok belső orvoslással, vagy egyéb, külső bajok kezelésével foglalkoztak. És ma már nem éri be az idegorvos, hogy különvált a belgyógyásztól, a fülorvos, hogy különvált a sebésztől, hanem a differentiálódott egyesek külön társulatokká szervezkednek, integrálódnak, és ma már az orvosi tudománynak haladását és az orvosi hivatásnak fejlődését, a speciális szakmák különválásától, differentiálódásától és egy-egy szakmának megerősödésétől, integrálódásától várjuk és joggal várjuk.

És a mi az egyes élő lénynek, a mi a társadalomnak szervezetében, a fejlődésnek módját-útját jelzi, az a népek, államok szervezetében is érvényesül. Abban a bibliai hagyományban, mely az emberek azon törekvését, hogy tornyukat éig emeljék, egy időre teszi az

emberi nyelv különválásával, a historikus naivság mellett valami mély értelem, mondhatnám modern evolúciós sejtelem rejlik. A fölfelé, magasra törő emberiségben szükségkép létre jött a differenciálódás és ha az emberi tudás mesés tornya, mely az eget ostromolja, el sem készül, mert az emberek már egymás nyelvét meg nem értik, az emberiség különválása a nyelvek révén is, külön népek, országok, államok keletkezése, differenciálódása, az egyesek szorosabb elhatárolódása, integrálódása, megerősödése, előre viszi az egész emberiség közös célját, a kultúra mind nagyobb, tágabb épületének emelkedését.

A nyelvek különválása nem ártott, a minthogy az ú. n. európai civilizáció azon tényezői, melyek a tudománnyal és irodalommal függtek össze, addig, míg a tudományban és irodalomban a közös nyelv, a latin uralkodott, ezer év alatt összesen nem haladtak annyit, mint néhány évtized alatt akkor, midőn a latin rovására a nemzeti nyelvek jutottak érvényre.

A különválás és a függetlenségben való megerősödés az államok fejlődésének is szabálya. A világalom akármely nép részéről csak beteges vágyódás, ha a fejlődés e törvényét nem respectálja. Nagy Sándor és Nagy Károly és Nagy Napoleon, a klasszikus pogány Róma és a keresztény Róma világalurmi törekvései mind álomként foszlottak szét, mert nem az ily módon való fejlődés irányát követték. Az egyetlen igazi világalom az angol-szász fajé, melyből új telepítvények rajzanak ki, válnak el és erősödnek meg, hogy mint szabad országok támogassák az anyanépet a közös nagy cél, a kultúra hatalmas előbbrevitele munkájában.

Kénytelen voltam, t. Uraim, több szót fordítani a fejlődés törvényének illusztrálására, mert hivatkoznom kell e törvényre akkor, midőn a zsidóság szerepét és helyzetét a világfejlődés nagy szempontjából nézzük.

Itt meg kell jegyezni, hogy minden félreértést elkerüljek, hogy *zsidóság* alatt én vallást és népet együtt értek. Mert a vallás nélküli zsidó nép ép oly absurdum, mint a minő lehetetlenné vált maga a zsidó vallás, midőn azt más népre is kiterjesztették. A vallásától elvált zsidóság, akár egyenként, akár tömeges volt az elválás, beolvadt, feloszlott, elveszett, mint a hogy elveszett az a tíz törzse a népnek, mely a vallástól már kétezeröttszáz év előtt különvált. És másrészt a zsidó vallás nem állhatott fenn a saját népe nélkül, és midőn 1900 év előtt, Krisztus és tanítványai idejében, a vallást a néptől függetleníteni, etikáját közkinccsé akarták tenni, Pál apostol a görögök, Péter a rómaiak között toborzottak híveket az új zsidóságnak, a zsidó vallásból a görög filozófia és a római világpolitika belekeveredésével egész más, a régitől eltérő, sőt időnként a régit üldöző vallás fejlődött.

A zsidóság alatt tehát én a valósághoz hiven népet és vallást együtt értek, és erről a zsidóságról mondom azt, hogy létezésében, fenmaradásában, fejlődésében pregnansul jut kifejezésre az evolutio legmodernebb felfogása.

Tény, hogy a zsidóság ott, a hol bölcsője ringott különvált, kivált. Attól kezdve, hogy az egy Isten fogalmát valló pátriárka az ő nomád törzsével különvált, külön testi jelet vett fel saját családja számára, azon időn át, midőn utódjai idegen földön elszapo-

rodva és vándorútjukon a sokkal magasabb kulturájú egyiptomi nép közé jutva, 400 éven át mégis különváltan maradtak-e néptől, és végleg differentiálódott akkor, midőn a rabszolgaságból kiszabadulva, az emberiség legnagyobb mesterei egyikének vezetése alatt külön, államalkotó nemzetté alakult.

Igaz, hogy az írás traditiója szerint, akkor, midőn a zsidóság ezen nagy kiválása megtörtént, ahhoz a 600,000 vérbeli zsidóhoz, kik Miczrajimból kivonultak, igen sok idegen csöcselék, mint az írás nevezi: erew-ráv is csatlakozott, és igaz, hogy mivel ennek az erew-ráwnak sorsáról többet nem tudunk, valószínű, hogy beleolvadt, assimilálódott a zsidóságba. Igaz, hogy nyomát e csöcselék lelkületének már a zsidó állam alakulásának kezdetén támadt zavarokban is megtaláljuk, és ma is reá ismerünk néha még a zsidóság egyes vezető szereplőiben is, a kikben az atavismus érvényesül, noha az évezredek folyamán az assimilálódás befejeződött.

De ettől és még egyéb apró assimilálódásoktól eltekintve a zsidóság különvált, vallási törvényei, melyek socialis életviszonyait is szabályozták, a különválást előmozdították, és az ekkép vallásos és egyéb életében differentiálódott zsidóságot egy erős tömörülés, integrálódás óvott meg évezredekken át attól, hogy bár elszigetelten állott, ingott a népek viharos tengerén, mégis soha el nem merült.

Már rég elpusztult a zsidó állam, már rég csak az emléke maradt egy szabad és független zsidó nemzetnek, és a differentiálódás nagy természeti törvénye még mindig tovább megnyilatkozott a zsidóságban, és

e nép bölcseinek törekvése, hogy a zsidóságtól lehetőleg távol tartsák minden más nép szokásait, e differentiálódást hatalmasan, mintegy öntudatlanul vagy önkéntelenül szolgálta.

Igaz azonban az is, hogy a fejlődés második tényezője: a tömörülés, az integrálódás már nem egészen a zsidóság érdeme volt. Arra, hogy más népektől különváljunk, jók voltak Mózes nagy mesterünk és szellemi utódainak törvényei, de arra, hogy különválva együtt maradjunk, már nem volt elég a saját erőnk.

A zsidóság nem tartozik azon testek közé, melyekről a physikai világban azt mondjuk, hogy belső vonzás, tapadás, cohaesio tartja össze. Elfogulatlanul vizsgálva a zsidóság physikai halmazállapotát, be kell vallanunk, hogy azt mindig, úgy mint ma, a külső nyomás szorítja együvé, úgy hogy alakja is ezen nyomás minősége, foka szerint változik. Erős az összetartás, az integrálódás ott és akkor, a hol és a midőn a nyomás nagy, és minden zsidót összeprésel; alakatlan, laza tömeg a zsidóság ott és akkor, a hol és a midőn a külső nyomás a szertehúzást megengedi.

Oroszország irtóztatós nyomása mellett, a hol Plehve miniszter még nem rég azt remélte, hogy ezen nyomás hatása alatt a zsidóság $\frac{1}{3}$ része elpusztul, $\frac{1}{3}$ -része kivándorol és $\frac{1}{3}$ -a orosz hitre tér, ezen irtóztatós jövődöléssel szemben áll az a tény, hogy kivesz és kivándorol ugyan majdnem annyi, mint a mennyit Plehve remélt. de 10.000 közül csak 2—3 hagyja ott hitét és népét. A többi, életben, halálban együtt tart. Másutt pedig, talán épen nálunk, hol hivatalos nyomás nem is nehezedik a zsidóságra, és vérvád-szüneti

időkben a socialis nyomás is türhető, nálunk a zsidóság összetartása csak fictio. Nálunk a kitérések száma már majdnem egyensúlyozza a születések számát, és a zsidó közösségből, ha már másképp nem, legalább valami nemesi előnév révén iparkodnak kifelé, mint mondani szokták, «a mi legjobbjaink».

Ezért állítottam, hogy az integrálódás, tömörülés, már nem egészen a mi érdemünk, hanem időnként és helyenként kívülről reánk kényszerített erény. Nem ritkán annak a zsidónak, ki oceánokon és sivatagokon át vándorolt, hogy megmentse és megóvja a maga és gyermekei zsidóságát, ennek a zsidónak már közvetlen ivadéka a zsidóságtól el vagy épen ellene fordul. Muszka zsidókból vált socialisták Londonban ez idén Jom-Kipur napján egyik east-endi zsidó templom szomszédságában tüntető ebédet rendeztek, és ugyan csak a hőslelkű martir muszka zsidók ivadéka közül nagyon sok Amerika szabad levegőjében elcsenevész, elhervad, lehull a zsidóság fájáról. És ezt a gyors átalakulási, hirtelen elfajulási processust úgy is hívják, hogy : assimilatio.

T. Uraim! Soha talán Voltaire azon paradoxnak látszó tétele : «*c' est un privilège de l' erreur, de donner son nom á un secte*», a tévedésnek privilégiumai közé tartozik az is, hogy nevéről szektát lehet elnevezni, talán soha, mondom, ezen tételnek igazsága annyira nem volt példával illusztrálható, mint midőn világszerte a zsidó sekták képződése az assimilatio jegyében és neve alatt indul meg.

Nem mintha az assimilatio, a mások utánzása, az átalakulásig menő alkalmazkodás, új tünemény volná

a zsidóságban. Még saját országában élt a zsidóság, még állt a templom, midőn a görög kultúra oda betört és a görög kultúrával a görög olympiai-játékok is divatra keltek. A zsidó ifjuság, ki akart tenni a diskusdobásban, a versenyfutásban, és a triga hajtásában és mivel a görög sport-öltözködés a fedetlen testet kívánta, a zsidó ifjuság restelven Ábrahám ősi szövetség-jelét, görög orvosokkal a hiányt pótló plasztikus műtéteket végeztetett. Ily messzire vitte már akkor az orvosi tudomány — és az assimilatio.

És állandó küzdelmet folytatott az assimilatiós törekvés a zsidóságban, állandóan ostromolta a differentiálódást. Hevesebb ez ostrom mindig akkor volt, midőn a zsidóságnak alkalma nyílt egy-egy új kultúrával megismerkedni, és külső nyomás hiányában abban részt is vehetett. Legveszedelmesebb pedig akkor volt, mikor a zsidóság intellektuális erői vettek részt sőt vezették az ostromot, és e törekvésükben mindig, úgy mint ma, majd æsthetikai, majd haladási, majd — és pedig leggyakrabban — czélszerűségi, hasznossági érvekre támaszkodtak.

És én az érvek ezen seregével és ostromával szemben nem theologiai, nem történeti, hanem csak természettudományi fegyverekhez fordulhatok. Van-e assimilatio a természetben, az élő lények biológiájában, és ha van, haladást, fejlődést jelent-e az assimilatio?

Az első kérdésre igenlő a válasz. Van assimilálódás a természetben. A növény, az állat változott viszonyokhoz alkalmazkodik, hogy megéljen. A növények acclimatizálódása, az eredetileg vad állatoknak meg-

szelidülése, házi állatokká átváltozása, mind assimilálódási tények.

De meg kell jegyezni, hogy minél tökéletesebb, magasabb fokán a fejlődésnek áll a növény vagy az állat, annál kevésbé assimilálódik. Ellenben óriási nagy, csodálatos az assimilatiós hajlandósága minden parazita lénynek, növénynek és állatnak egyaránt. A növény, mely a másik növényen él, azt bár maga alsóbb rendű, még le is győzi és meg is öli, bámulatosan alkalmazkodik, hozzásimul, körülnyalábolja. Az állat, mely a másik rovására él, ennek hajlékába beveszi magát, és egész természete amazéhoz assimilálódik. A tökéletességet e téren megközelítik a bacteriumok, melyek teljesen alkalmazkodnak a táptalajhoz; ha ez kedvez nekik, annál inkább szaporodnak és mérgeesebbekké válnak, rossz táptalajban csendesen meghuzódnak, de azért résen vannak. Ott vannak a testben, a levegőben, hol élni alig tudnak, ott a vízben, a földben, ott még a jégben is, mindenütt a viszonyokhoz alkalmazkodva, assimilálódva.

De nem minden assimilatio igazi. Van olyan állat, mely csak utánozza a másikat, színét, formáját, hogy cselbe ejtse, vagy maga az üldözést elkerülje. Csak ideiglenes, csalóka a mimelés, és a modern természet-tudomány ezen sajátságot, melyet «mimikrinek» nevez, szintén leginkább csak az alsóbb rendű és intelligentiájú állatoknál állapította meg. California őslakói midőn antilopokra vadásztak, szarvakat kötöttek fejükre, hogy az állatok közelébe férjenek, és a bushman-ok midőn struczra vadásznak, testüket strucz-tollakkal fedik és lábaikat, czombjaikat vörösre festik,

hogy a madarat tévedésbe ejtsék. A modern, civilizált ember is él a mimikrivel, de ennek segítségével már csak embertársára vadász, vagy ez elől menekül.

És még van valami, a mit az élettanban assimilatió-nak mondunk. A növényi és az állati szervezet bizonyos anyagokat, a melyeket, mint tápanyagokat magába felvesz, átalakít, áthasonít, assimilál, és így a saját szervezetének föntartására alkalmassá teszi. Így assimilálódik a csecsemő szervezetében a tej vérré, hussá, csonttá. A mi erre nem alkalmas, azt a szervezet nem assimilálja, hanem kiküszöböli. Így assimilálja a gyógyszert és kiküszöböli ki a belé jutott mérget. És még egyszer assimilálódik a szervezet: akkor, midőn elhal. Átalakul, assimilálódik a földhöz. Látható, hogy ugyanazon név alatt két különböző fogalom rejlik; az egyik assimilálódás az élet, a másik a halál.

És itt elérkeztünk a kérdés másik és utolsó részéhez: fejlődést jelent-e az assimilatió? Bizonyos, hogy nem mindig az, úgy is mondhatjuk, hogy igen sokszor nem az.

Érdekes, hogy bizonyos növények, virágok, az assimilatio, acclimatisatio alatt vagy színüket, vagy illatukat veszítik; az assimilálódásból eredő korcsok többnyire meddők és kivesznek, az u. n. átmeneti alakok kipusztultak. Érdekes azon legujabban konstataált tény is, hogy a szabadban, mint mondani szokták vadon élő állatok között nem található egy veszedelmes betegség, a rák, míg ugyanazon állatfajoknak pl: kutyának szelidített egyénei a rák betegség által pusztulnak. Még az Afrika vadonjában élő néger és az

Amerikában acclimatizálódott négerek között is meg van e föltűnő különbség, az assimiláltak rovására.

De a legérdekesebbek azok a viszonyok, melyeket az összehasonlító statisztikai kutatások a zsidóságnak magának physikai assimilatiójára vonatkozólag kiderítettek. New-York lakosságának jelentékeny részét képezik a nyomor által oda hajtott, részben még ott is nyomorgó, hiányosan táplálkozó, rosszul lakó zsidók. Ugyancsak New-Yorkban érdekes összehasonlítási anyag kerül egyéb fehér népfajokkal, sőt fekete és sárga, néger és kínai lakossággal is. Valamennyi közül egészségre, különösen a fertőző betegségekkel való ellentállást illetőleg, kiválik a zsidó. A kedvezőtlen hygienikus viszonyok, silány táplálkozás és zsúfolt lakás daczára a legegészségesebb. És feltűnő, hogy ez a viszony mint változik meg szembeötlő módon, a mint a jobb módba jutó zsidóság assimilálódik, és a zsidóságnak traditionalis életmódját, mértékletességét elhagyja.

Amsterdamból most egy éve közöltek hasonló adatokat. A gyémántkereskedés fővárosában nagyon rossz az a lakásviszonyok. A csatornázása is rossz, és csak az a szerencse, hogy a tenger áradása kimossa a csatornákat. Por azonban itt kevesebb van, és innen magyarázható, hogy a rossz lakásviszonyok daczára a halálozási viszonyok jobbak, mint pl. a sokkal tisztább Berlinben. Berlinben 1000 lakosra esik 17 halálozás évente, Amsterdamban csak 16. A legkülönösebb pedig mégis az, hogy a legnyomorultabb lakásviszonyok a zsidó negyedben vannak, és a halálozás itt mégis csak 13 : 1000.

A létért nehezen küzdő zsidóság jobban bírja a küz-

delmet. Az assimilálódás a győzelem esélyeit rontja, noha az assimilálódási törekvés éppen a küzdelmet akarja könnyíteni, illetőleg elkerülni.

Pedig e küzdelem, mint azt ugyancsak a modern természettudomány tanítja, nem árt, sőt szükséges. A «struggle of life» a fejlődésnek egyik eszköze. Nem ártott a zsidóságnak sem. A zsidóságra kényszerített harcz a létért, a létevel összeforrt eszmékért, individualitásáért jó harczosokká nevelt bennünket. Ha kicsavarták kezünkből a kardot, megélesedett az eszünk, ha megfosztottak szabadságunktól, megerősödött akaratunk, ha sárga foltot varrtak ruhánkra, megaranyoztuk belső, családi életünket. *Newholme*, kiváló angol orvos mondotta ezelőtt néhány héttel egyik ünnepi beszédében «*all forms of life on the earth have been evolved through pain and struggle*» minden élő lény e földön fájdalom és küzdelem árán fejlődött, és «*without struggle degeneration must set in*» küzdelem nélkül elfajulásnak kell bekövetkezni. Nem kerülnünk kell a fejlődés érdekében a küzdelmet, hanem fegyvereinket kell megújítani, megjavítani, a küzdelem módját kell szebbé, nemesebbé alakítani.

És itt van helye az assimilatióknak, a szó szebb, igazibb és nemesebb értelmében. Szétszórtan a világ népei és confessiói között a zsidóság assimiláljon mindent, a mi igazán jó. A hazátlanná vált zsidóság assimilálódjék hazájához, mely polgárául fogadja. A nyelvet vesztett zsidóság assimilálja azt a nyelvet, melyhez életének, jó- és balsorsának nyilvánulásai fűzik. Ne csak szolgálja hazájának érdekeit, de assimilálja ember- és polgártársainak igazi erkölceit. Assimilálja

a magyar ember szabadságszeretetét, politikai érettségét, assimilálja az angol nyugodtságát, üzleti becsületességét és vallásosságát, assimilálja a német tudományos alaposságát. Assimilálja mindenütt azt, a mi jó, de ne assimiláljon mindent, és ne assimiláljon úgy, hogy még azon is túl tesz, a kihez assimilálódni akar.

Mert ha azt látják, hogy mint magyar zsidó véreszájú chauvinismusban túltesz minden fajmagyaron, ha mint horvát-zsidó vezetője lesz a magyarfaló horvátnak, ha mint socialista a legöblösebb torkú és mint aristokrata a leggögösebb, ha mint liberális annyira megy, hogy mint híres angol író hitsorsosunk, Zangwill mondja, a «mások liberalismusáért küzdve a zsidóságot magát veszíti el», ha másrészt zsidó létére a legreactionariusabb áramlat szolgálatába áll, mint a hogy ezt a párisi «Gaulois» zsidó szerkesztője, a Dreyfuss üldöző Mayer tette, ha a zsidó az assimilatio szélsőségeiben mozog, akkor ennek az az eredménye, hogy nem hisznek az assimilatiója valódiságában, és azt tartják, hogy ez csak cselvetés. Sem a zsidó hazafiságát igaznak nem hiszik így el, sem liberalismusát, sem aristokratiáját valódinak nem fogadják, — mint a hogy ma már a nevét is alig hiszik el.

Néhány év előtt a nagyváradi orvos-természetvizsgáló vándorgyűlésen, melynek tisztviselője voltam, az elnöklő bibornok-püspökkel, Schlauchchal és káptalanjának néhány tagjával kellett gyakrabban érintkezni. Két kanonok a fölött vitatkozott, hogy én zsidó vagyok-e, a mit a nevemből következtetett az egyik, míg a másik ép a nevemből az ellenkezőre következtetett, úgy okoskodván, hogy már rég nem

hivnának Schächternek, ha zsidó volnék. Ilyen volt a derék férfiú meggyőződése a zsidó assimilatiójáról, illetőleg alakoskodásáról, és arról, hogy a zsidó az assimilatiót csak arra használja fel, hogy mint az angol mondja: «the world is mine oyster» — a világot, az egész világot csak osztrigájának tekintse, melynek kagylóit az assimilatióval feszíti szét, hogy kényelmesen szürcsölhesse.

És ezért, tisztelt Uraim, ma, midőn az assimilatio jelszava sokakat elcsábít, elkábít és elvakít, midőn e jelszó után, mint valami lidérczláng után beletaposnak az ingoványba, jól distinguáljunk a szó értelmében és a fogalom alkalmazásában. Assimiláljuk a zsidóságba az erényeket, de ne assimiláljuk a zsidóságot a gyarlóságokhoz. Assimiláljunk úgy, hogy a zsidóság régi törzsének új hajtásaira, az ifjúságra, a modern kultúra nemes szemzéseit reá oltzuk, és így a fa gyümölcsét szebbé, jobbá, kedvesebbé és tartósabbá nemesítsük. De ne assimilálódjunk úgy, mint a hogy a lehullott levelekből, rothadt gyümölcsből és egyéb gazból összehányt compost assimilálódik, mely miközben trágyázza, termékenyíti a földet, maga rothad, feloszlik és elvész.

És ne áltassuk magunkat azzal, hogy az assimilatió-
nak akár mily foka, azokat, a kiknek szemében a zsidóság szálla, a zsidósággal kibékíti. Oly benső volt a zsidóság assimilatiója a spanyollal, hogy most, miután 400 év mult el, hogy hazájukat elhagyták, még mindig világszerte a spanyol maradt a szefárd zsidók családi nyelve. Alexandriában, Athénben, Bukarestben, Konstantinápolyban, Serajevóban és Bécsben spanyolul beszélnek egymás közt a spanyol zsidók ivadékai

ma is. Négyszáz év előtt a spanyol fejedelmek zsidókat nemesítettek és nemcsak czimzetes királyi és udvari tanácsosok, hanem zsidó igazi belső titkos tanácsosok igazgatták nem ritkán az ibériai félsziget országainak sorsát is. Már 400 év előtt zsidó senorák vetélkedtek Castilia hölgyeivel szépségben, szellemességben, fényűzésben és léhaságban; már négyszáz év előtt ezer számra tértek át spanyol zsidók önként is a katolikus egyházba, és míg ma csak olyan czimzetes zsidó-katolikus püspök akad nálunk, Spanyolországban, Portugalliában már valóságos, nagyhatalmú, zsidó származásu bibornok is volt. És az assimilálódásnak ilyen foka sem tudta megakadályozni, hogy 1492 augusztus 2-án háromszázezer spanyol zsidó kezében vándorbot volt, míg másik háromszázezer keresztény-spanyollá assimilálódott, majd később mint ilyen máglyán pusztult, vagy ismét a zsidóságba visszatért. És hogy azok, kik magukat egészen feláldozták az assimilatióknak, mit értek el, bizonyítják azok a halotti jelentések is, melyeket ma adnak ki Spanyolországban, és melyek nem egyikén az elhunyt egyéb czímein és érdemein kívül még azt is fölemlítik, hogy «tisztá keresztény vérből való» volt, ekkép akarván még évszázadok múlva is nyomát irtani a zsidó-assimilatio gyanujának.

Nem a zsidóság individualitásának megtagadásával járó assimilatio, hanem ez individualitás erényeit ki-domborító becsületes munka, ha kell derék harcz tarthatja fenn, fejlesztheti a zsidóságot, mint az emberiség kulturájának egyik legderekabb úttörőjét, a monothéismus eszményével kapcsolatos, soha nem változó erkölestannak legvitézebb zászlóvivőjét.

Csak tisztán, hibáktól, bűnöktől mocsoktalanul tart-
suk a zsidóságot, csak az igazi erényt és ne az assi-
milatio bálványait eresszük be templomába.

Mint ahogy megtisztították kétezerhetven év előtt
a templomot, mint a hogy meggyújtották a zsidóság
örök mécsét, és rázendítettek az Örökkévalót dicsőítő
dalra.

Ezért kérem, fiatal Barátaim, tartsák szenny nélkül
a zsidóság oltárát, ne hagyják elaludni a mi világos-
ságunkat, és a multból merített bátorsággal bizzanak
a zsidóság jövőjében, mint a hogy biztat a mai dal:
«Mooz czur jesuószí» a Te segítséged az én üdvömnek
erős sziklavára, «lcho noe lesabeach» — Téged illet a
dicsőség. . . .

Fiatal Barátaim! Soha ne aludjon el a mécs, soha
ne némuljon el ajkukon a régi, a kedves, dicső és
igaz dal: Mooz czur jesuószí!

Budapest.

Dr. Schächter Miksa.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Dr. Bánóczi József titkári jelentése.

Előadatott az 1904 november 17-iki választmányi ülésen.

Tisztelt választmány!

Egy nagy évforduló küszöbén tartjuk meg az idei gyűlésünket, december 13-án lesz hétszáz éve, hogy örökre kialudt az a nagy elme, mely a tévelygőknek századokig volt útmutatója s mind máig a zsidó tudománynak kimagasló dicsősége. Két világrész tudósai vallották Maimunit mesterüknek és a nagyok nagyjai: Thomas és Spinoza termékenyültek gondolatain. A hatás, melyet gyakorolt s a hatalom, melyet maig képvisel, egyaránt kötelelességünké teszi, hogy nevének hálával és kegyelettel adózzunk. Decemberben tartandó második felolvasó esténk ehhez képest az ő emlékének lesz szentelve.

Egy másik nagy jubileum megünneplésében a jövő év fogja világszerte egyesíteni a zsidóságot: 1905-ben lesz nyolczszáz esztendeje, hogy Rasi meghalt. A századok távolságán keresztül tisztán ragyog felénk a «törvény-magyarázó» fenkölt alakja, melyet sem idő, sem körülmények változása homályba nem vonhatott, világnézletek bukása és keletkezése eleven hatásaitól meg nem foszthatott. S ha a jövő év felekezeti irodalma visszhangzani fog az ő soha el nem húnzó dicsőségétől, joggal mondhatjuk, hogy e hódolatban megszólal fájának dicsősége is.

Az igazgatóság azt javasolja, tisztelt választmány, hogy Társulatunk ez ünneplésben Rasi életéről és működéséről

szóló monographia kiadásával vegyen részt, a melynek megírására *dr. Wellesz Gyula* nagybittsei rabbit kérte föl. Hozzájárulásukat, tisztelt Uraim, bizalommal kérjük és várjuk.

A lefolyt év munkássága a rendes keretben mozgott. Évkönyvünk és felolvasásaink ezúttal is a nemzeti és felekezeti szellem szolgálatában a közműveltséget és az általános emberszeretetet ápolták és erősítették. Szívesen emelem ki különös hálával a felolvasó bizottság elnökének és előadójának: *Ágai Adolfnak*, *Tencer Pálnak* és *Lenkei Henriknek* nagy érdemeit e felolvasások szervezése és sikerei körül. De meleg hálával kell megemlékezniem az Izr. Magyar Közalapról is, mely a vidéki felolvasások megtartását lehetővé teszi.

Mint hogy a Rasiról szóló kiadványunk csak 1906 elején fog megjelenni, tagilletményül a jövő évben az Évkönyvet adjuk, ismét csupán az Évkönyvet, mert anyagi erőnk — sajnálattal jelentem — többet meg nem bír, sőt a legnagyobb kiméletre szorul. A Löwy Mór-féle hagyomány is, melyre számítottunk, várakozásunk ellenére nem folyt be s így kénytelenek vagyunk a tisztelt választmányt arra kérni, hogy a mult évi költségvetésbe «nyomdai kiadás és expeditió» czímen fölvev, de eddig ki nem fizetett 4700 koronát 20,000 koronára rúgó letétünkből fedezhessük. Ezt annál inkább tehetjük, mert alapszabályaink értelmében (22. §.) a társulat törzsvagyona az alapító díjakból áll, ezek pedig nem igen rúgnak többre a mondott összeg felénél.

Kétségtelen azonban, hogy az épen előadott körülmény sürgős figyelmeztetés arra, hogy anyagi erőnket gyarapítsuk s oly színvonalra emeljük, mely Társulatunk meglévő értelmi és erkölcsi tőkájével arányban áll. Az igazgatóság legközelebb tüzetesen foglalkozik majd e kérdéssel s javaslatainak végleges megállapítása előtt ki fogja véle-

ményüket és tanácsukat kérni. Annál nagyobb bizalommal fordul majd Önökhöz és Önök által a közönséghez, mert bizonyos róla, hogy ezt az ügyet, a magyar zsidóság elsőrendű ügyét és alkotását, melyet a maga hozzájárulásával létesített, áldozatkészségével fönn is fogja tartani.

A külföldi példák is megerősítenek bennünket e bizalomban, mert lehetetlen nem okulnunk rajtuk. Az amerikai zsidóság százezreket adakoz, hogy 12 kötetes encyclopædiában adjon számot mindarról, a mit fajunk az emberi működés legkülönbélebb terein a világ hasznára alkotott. A német zsidóság egy 20 kötetes monographia-gyűjtemény megírását és kiadását biztosítja, mely a zsidó tudomány egész körét felölelvén, általa az egyetemes tudomány öregbedését szolgálja. S mind a két hatalmas vállalat munkásai és intézői között ott vannak a mi magyarjaink, a mi irodalmi társulatunk erői is — hát csak mi ne akarnánk hasznot húzni magyar voltunkból, zsidó voltunkból?

Nem, egyetlen irodalmi társulatát a felekezet nem fogja cserben hagyni. A német zsidó dicsekedve említi, hogy hazáját Metztől Memelig, Münchentől Kielig behálózzák a zsidó irodalmi társulatok. Van is nekik 193 és ezeknek közel 16.000, igenis tizenhatezer tagja. S kik mozgósítják e nagy tömegeket, kik nyerik meg? A községek vezetői és a rabbik és a tanítók.

Nem, mi is föl fogunk ébredni — és még nem lesz késő.

II.

Uj pályakérdés.

Kunewalder-díj.

Kivántatik elbeszélés akár prózában, akár versben, mely a történetből vagy a társadalmi életből meríti tárgyát s úgy van megíva, hogy a fiatalabb mindkét nemű izraelitáknak olvasmányul szolgálhasson s alkalmas legyen arra, hogy a zsidóérzést ébressze s hatványozza.

Terjedelme legfőlebb 10 ív lehet.

Határidő 1906 márczius 1.

A pályadíj a Kunewalder-alapítványból ötven darab arany s a végrendelkező akaratahoz képest csak zsidó szerzőnek adatik ki. A nyertes mű a szerző tulajdona, de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdonjog a társulatra száll, mely a munkát közzé teszi. Ebben az esetben művéből a szerző 100 példányt, ill. különnyomatot kap.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a társulat elnökéhez, Andrássy-út 9. sz. küldendő.

III.

Bizottsági jelentések.

1.

A *biblia-bizottság* dolgozik. A Szentírás fordításának utolsó kötete felerészben már kész, felerészben pedig munkában van.

Bacher Vilmos,

b. elnök.

2.

Felolvasó-bizottság.

Tisztelt bizottság!

Az 1903/4-iki évad, az ötödik év felolvasásaink megindítása óta, ha nem is bővelkedett kimagasló eseményekben, de végeredményében nem maradt az eddigiek mögött. Rendes naptári évnek minősíthetjük, mely ha híjával volt is az első időben mutatkozó nagyobbfajta lelkeségnek, de éppen felolvasóinak személye, az előadásra került művek értéke dolgában a konszolidáció, a biztos kerékvágásbajutás jóleső, és szép folytatást ígérő képét mutatta.

Megvan immár felolvasásainknak állandó közönsége, mely számít a nyújtottunk szellemi élvezetekre és a legalkalmatlanabb időjárás által sem rettenteti magát vissza estéink látogatásától. Megvan felolvasóink kara, mely többnyire felszólítás nélkül, szinte magától készül egy-egy esténk díszítésére. És ami fő, igen biztatón jelentkezik a szukreszcencia az ifjabb írók részéről, mely azt a reményünket váltja valóra, hogy ez intézményünk nem ideig-óráig lobogó szalmatűznek köszöni létét, hanem hosszú jövődőre hinti jótékony melegét.

Természetes, hogy az aggodalmaskodók, mivel az első évek elsőrangú csillagai ez évben nem tűndököltek nálunk, már-már hanyatlást és pangást vetnek szemünkre és elfelejtik, hogy a gazdaságban is vannak jó és középszerű évek, másrészt pedig azt, hogy éppen ami felolvasásaink részére nemcsak tudás és szorgalom, hanem ihlet és kedv szükséges, melyet erőltetni nem lehet, de nem is szabad.

Mindazáltal az elfogulatlan kritikát örömmel hallgatjuk meg, sőt igen egészségesnek tartunk olyan hozzászólást, mely eszméket vet fel s a vágásból kidöcczenő szekeret helyébe igazítani segíti.

Igy tehát véleményem szerint az idén is nagyjában beváltottuk programmunkat. Megtartottuk a fővárosban az ügyrendben megállapított nyolc felolvasó-estét 22, részben új felolvasóval. Vidéken pedig két estét rendeztünk, Pécsen és Szabadkán hat felolvasóval. A fogadtatás, a keret mindkét irányban a régihez méltó maradt.

Régi híveinket nem veszítettük el, az újak pedig örömmel csatlakoztak zászlónkhoz, melynek lobogtatása a mind súlyosabban terjedő felekezeti indolencia között egyre fontosabbá válik. Meg kell jegyezni, hogy a harmadik programszerű vidéki est Kassán is teljesen meg volt állapítva és közel állt a megvalósuláshoz, midőn az ottani hitközség főabbijának elhunytja azt a tisztet parancsolta ránk, hogy a kitűzött felolvasásokat későbbre halasszuk.

Mindezek után még azzal nyugtathatom meg a feketénlátókat, hogy a jövő év újra igen gazdag és nagybecsű termést ígér, amennyiben máris kiváló előadók jelentkeztek felolvasásokra és amennyiben a vidéken máris két város kötötte le munkásságunkat a maga részére. Erről és egyéb részletekről az ősszel megtartandó előkészítő ülésen lesz szerencsém jelentésemet beterjeszteni.

Az esték tárgysorozata következő volt:

Felolvasások sorrendje a fővárosban 1903/1904.

1. Nov. 3. 1) Dr. Heller Bernát: Csudás álmakról és rejtőző hősökről; 2) Varsányi Gyula: Absolon (vers); 3) Dr. Flesch Áron: Tolstoi és a zsidóság.

2. Nov. 17. 1) Dr. Lőwy Mór: Farizeusok; 2) Sebestyén Károly: Fiamhoz (vers); 3) Kóbor Tamás: Irodalom és házasság.

3. Dec. 1. 1) Dr. Venetianer Lajos: Hamurabi törvényei; 2) Gábor Andor, Patai József, Balla Ignác: Költemények és műfordítások.

4. Dec. 15. 1) Peisner Ignác: A zsidó nép faji jellege; 2) Dr. Schwarcz József: Régi zsidó képes kéziratok.

5. Jan. 5. 1) Strausz Adolf: 30 esztendő; 2) Dr. Schnit-
zer Ármin: Kulturképek.

6. Jan. 19. 1) Dr. Schwarcz Gábor: A gyászdal és
gyászbeszéd a zsidóságban; 2) Dr. Fehér Jenő: Költe-
mények; 3) Dr. Feleki Sándor: Lőw rabbi (költemény);
4) Roboz Andor: Samuka (elbeszélés).

7. Febr. 2. 1) Dr. Edelstein Bertalan: A zsidóság és
kereszténység szétválása; 2) Dr. Kiss Arnold: Echód
(költemény).

8. Febr. 16. 1) Gábor Ignác: Manuello; 2) Hazai
Hugó: Az utolsó szó (elbeszélés).

Vidéki felolvasások:

Márc. 6. Pécssett. 1) Dr. Krausz Sámuel: Zsidó aposto-
lok; 2) Patai József: Nadzsara dalaiból; 3) Hazai Hugó:
Az utolsó szó (elbeszélés).

Márc. 27. Szabadkán. 1) Dr. Venetianer Lajos: Kant
és a zsidóság; 2) Szilágyi Géza: Jephta lánya (költe-
mény); 3) Tábori Róbert: Bácskai történetek (elbeszélés).

Kérem továbbá szives bizalmukat és beszámolóm tudom-
ásnévelését.

Budapest, 1904 jun. 13.

Lenkei Henrik, előadó.

★

A *propaganda-bizottság* jelentése ezúttal is pana-
szosan, csüggetegen szól. Kezdésünk nyomán gyöngye siker
kél, fölszólításainkra gyér visszhang felel. Annál hálásab-
ban rögzítjük meg azok sorát, kik társulatunk terjeszté-
sének ügyét buzgón szolgálták, névszerint: Fodor Mór,
a székesfehérvári izr. vallásköztség jegyzője, Gombos Ig-
nác meg Rigócz Zsigmond, a pesti izr. hitköztség tiszt-
viselői és legkivált dr. Singer Bernát, szabadkai főrabbi.

A mily messze Évkönyvünk eljut, hasson el mindenüvé
a kérelmünk is: tekintse mindenki a felekezeti becsület
ügyének, hogy a magyar zsidóság egyik lényeges alko-

tásának, az IMIT-nek, anyagi szilárdításához és ezáltal ható képességének növeléséhez hozzájáruljon.

Heller Bernát,
a propaganda-bizottság előadója.

IV.

Költségvetés.

Zárszámadás 1903 november 1-től 1904 október 31-ig.

Kiadás.

1. Titkári fizetés	K	1000.—
2. Kezelés és postaköltség	«	1044.11
3. Irói díjak	«	813.—
4. Budapesti felolvasások	«	1200.—
5. Vidéki felolvasások	«	600.—
6. Oklevéltár	«	2410.—
7. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	«	400.—
8. Kolozsv. Felolv. Egyl. subventiója	«	100.—
9. Kunewalder-alapítvány kamatai	«	320.—
10. Folyószámla kamatai	«	101.83
11. Pénztár-készlet mint egyenleg	«	951.17
	K	8940.11

Bevétel.

1. Pénztárkészlet 1903 november 1-én	K	853.61
2. Rendes tagdíjakból befolyt	«	4466.—
3. Hátralékos tagdíjakból befolyt	«	376.—
4. Társulati kiadványok és kötés	«	754.50
5. Záloglevelek kamatai	«	900.—
6. Pesti izr. hitközség a felolvasásokra	«	400.—
7. Magyar Zsidó Oklevéltárra befolyó	«	590.—
8. Izr. Közalaptól a vidéki felolvasásokra	«	600.—
	K	8940.11

**Kimutatás a belvárosi takarékpénztárnál őrzött értékekről,
1904 november 1-én.**

1. 4 $\frac{1}{2}$ % belvárosi takarékpénztár záloglevél	--- K	20000.—
2. 10821. sz. t. betétk. (Kunewalder alapítv.)	--- "	960.—
3. XXVIII, 13667. sz. t. betétk. Bpesti takarékpénztár és orsz. zálogk. r. t. (Tencer díj)	"	2500.—

Megvizsgáltam és rendben találtam.

Budapest, 1904 november 9-én. *Beck Dénes* s. k.

Székely Ferencz s. k.

Költségvetés 1904 november 1-től 1905 október 31-ig.

Fedezet.

1. Pénztárkészlet 1903 október 31-én	--- K	951.17
2. Rendes tagok járulékai	---	4500.—
3. Hátralékból várható	---	300.—
4. Kamatbevétel	---	800.—
5. Társulati kiadványok eladásából	---	500.—
6. Pesti izr. hitközségtől a felolvasásokra	---	400.—
7. M. I. Közalaptól a vidéki felolvasásokra	---	600.—
8. Löwy Mór hagyománya	---	4000.—
	K	12051.17

Szükséglet.

1. Titkári fizetés	--- K	1000.—
2. Kezelési és postaköltség	---	1200.—
3. Nyomdai kiadás és expeditio	---	4500.—
4. Írói díjak	---	1400.—
5. Budapesti felolvasások	---	1200.—
6. Vidéki felolvasások	---	600.—
7. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	---	400.—
8. Kolozsvári Felolv. Egylet subventiója	---	100.—
9. Kunewalder-alapítvány kamatai	---	320.—
10. Egyenleg	---	1331.17
	K	12051.17

Budapest, 1904 október 31-én.

Székely Ferencz s. k.,
pénztáros.

V.

Az utolsó év jegyzőkönyveiből.

10. Titkár jelenti, hogy a könyvekért befolyt nála 532·50 korona, Wodianer Arthur bizományosnál 222 korona, összesen 754·50 korona. — Örvendetes tudomásul van. (November 7.)

11. Titkár jelenti, hogy a pesti Chevra 25 példányt átvett az Oklevéltárból és az érte járó 250 koronát beszolgáltatta; szintúgy Székely Ferencz pénztáros 25 példányt vett az Oklevéltárból 250 koronáért. — Az igazgatóság a Pesti Chevra Előljáróságának és Székely Ferencz bankigazgatónak meleg köszönetet mond. (November 7.)

13. Titkár jelenti, hogy a következő helyeken rendeltek meg kiadványainkat iskolai jutalomkönyvekül, és pedig: Budán, Kőbányán, Losonczon, Nagykanizsán, Pesten, Szólnokon, Szombathelyen. — Örvendetes tudomásul van. (November 7.)

28. Dr. Mezey Ferencz a következő javaslatot terjeszti az igazgatóság elé: Mondja ki a társulat igazgatósága határozatilag, hogy a magyar zsidóságra, de kiváltképen annak hitfelekezeti életére vonatkozó statisztikai adatoknak egybegyűjtése, feldolgozására és az igazgatóság felügyelete mellett szerkesztendő külön munkában való közzétételére a társulat keretében egy külön statisztikai bizottságot alakít.

Minthogy pedig az IMIT jelen anyagi viszonyai mellett az eme munkálatokkal egybekötött költséget nem viselheti, határozza el az igazgatóság, hogy külön szakferfiak vagy a megalkotandó statisztikai bizottság hozzávetőleges számításához képest szükséges költségeknek más alkalmas módon való fedezése iránt gondoskodják. — Az igazgatóság a javaslatot magáévá teszi s felkéri Dr. Mezey

Ferenczet, hogy az ügyet az alkalmas férfiakkal megbeszélje és az eredményről a következő igazgatósági ülésen jelentést tenni szíveskedjék. (Nov. 7.)

38. A titkári jelentés alapján a választmány elhatározza, hogy 1. Rasi születésének 800-ik évfordulója alkalmával a társulat Rasi-monographiát ad ki, a melynek megírásával Dr. Wellesz Gyula nagybittsei rabbit bizza meg.

2. Az 1906-iki tagilletmény az Évkönyv és e Rasi monographia lesz.

3. A ki nem fizetett 4700 korona a társulat törzsvagyonából vétessék, illetve kiutalványoztassék. (Nov. 17.)

39. A Kunewalder alapítvány ügyrendje többek hozzászólása után a következő szövegezésben fogadtatott el:

1. Az 1901-ben elhalálozott Kunewalder L. M. budapesti lakos négyezer forintot adott a társulatnak azzal a rendelkezéssel, hogy az alapítvány kamataiból elbeszélésre és irodalmi műre öt évről öt évre pályadíj irandó ki, az időközönként felszaporodó kamat többlete pedig a társulat szabad rendelkezése alá essék.

2. Ehhez képest 1906-ra elbeszélés iratik ki, 1911-re irodalmi mű, 1916-ra újra elbeszélés, 1921-re irodalmi mű s így tovább felváltva. A pályadíj — a végrendelező akaratához képest — csak zsidó szerzőnek adatik ki s az elbeszélésre 50 ötven darab arany, a másodikra 100 egyszáz arany tűzetik ki.

3. A pályázat kihirdetése a Társulat évkönyvében és a felekezeti lapokban történik mindig a lejárati évvel egy évvel január hóban a következő év márczius 1-ére. Az eredményt a lejárati év őszi választmányi ülésén hirdeti ki s a mennyiben a pályadíj kiadatik, a jeligés levelet ekkor bontják fel. A pályázót a megállapított ügyrend kötelezi.

4. Ha a pályázat első ízben sikerrel nem jár, újból ki-

iratik. Ha a díj ekkor sem volna kiadható, a pályaaösszeg a Társulat szabad rendelkezésére marad.

5. A pályaműről az igazgatóság által választandó három bíráló mond együtt vagy külön szövegezett véleményt s az igazgatóság ezen az alapon dönt.

6. Az elbeszélés — akár prózában, akár versben — a történetből vagy a társadalmi életből merítheti tárgyát s az alapítványtevő akarata szerint úgy legyen írva, hogy a fiatalabb, mindkét nembeli izraelitáknak olvasmányul szolgálhasson s alkalmas legyen arra, hogy a zsidóérzést ébressze és hatványozza. Terjedelme legfőlebb 10 ív lehet.

7. Az irodalmi mű a zsidó tudomány bármely ágából merítheti tárgyát, tudományos alapon, de népszerűen és úgy legyen megírva, hogy — a végrendelkező meghagyása szerint — a felnőtt mindkét nemű izraelitáknak olvasmányul szolgálhasson és alkalmas legyen arra, hogy a zsidó tudást terjessze s a felekezeti érzést fokozza.

8. A díj a viszonylag legjobb pályaműnek csak abban az esetben adatik ki, ha a magyar irodalmi, illetve tudományos színvonalat eléri.

9. A nyertes mű a szerző tulajdona, de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdonjog a társulatra száll át, mely a munkát közzéteszi. Ebben az esetben művéből a szerző 100 példányt, illetve különnyomatot ingyen kap. (Nov. 17.)

41. Titkár jelenti, hogy a Tencer-féle nyílt pályakérdésre egy ajánlat és részletes tervrajz érkezett be Dr. Neumann Ede nagykanizsai rabbitól. Az igazgatóság a tervrajzot Dr. Acsády Ignác és Dr. Bacher Vilmos uraknak adta ki bírálatra, s az ő jelentésök alapján fog határozni, illetőleg fog annak idején a választmánynak előterjesztést tenni. — A választmány ezt helyeslő tudomásul veszi. (Nov. 17.)

VI.

A Társulat alapszabályaiból.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

a) a szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak, és általában az izraelita vallás- és erkölcstannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése;

c) a szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban, valamint a vidéken;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása.

3. §. A társulat tagjai lehetnek:

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek: 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezük magukat.

20. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban

nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VII.

A Társulat képviselete.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők:

- Elnök: Dr. WEINMANN FÜLÖP, udv. tanácsos, közjegyző.
 Társelnök: Dr. BACHER VILMOS, rabbiképzői tanár.
 Titkár: Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 Pénztáros: SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.
 Ellenőr: BECK DÉNES, bankigazgató.
 Ügyész: Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai:

- Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
 SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.
 SCHWEIGER MÁRTON, keresk. tanácsos.
 Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok:

- Dr. ACSÁDY IGNÁCZ, író.
 Dr. ÁGAI ADOLF, író.

- Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyet. tanár.
 Dr. BALASSA JÓZSEF, gymn. tanár.
 5. Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 Dr. BÁRON JÓNÁS, egyet. m. tanár.
 BECK DÉNES, bankigazgató.
 Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár.
 Dr. FARKAS EMIL, ügyvéd.
 10. Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.
 Dr. HELLER BERNÁT, tanár.
 Dr. KAYSERLING M., rabbi.
 Dr. KISS ARNOLD, rabbi.
 Dr. KOHNER ADOLF, földbirtokos.
 15. KORNFELD GYULA, az izr. tanítóegyl. elnöke.
 Dr. KÖRÖSY JÓZSEF, stat. hiv. igazgató.
 Dr. KRAUSZ SÁMUEL, tanítóképzői tanár.
 LENKEI HENRIK, reáliskolai tanár.
 Dr. MARCZALI HENRIK, egyet. tanár.
 20. Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd.
 Dr. MEZEI MÓR, ügyvéd.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő.
 POLLÁK LAJOS, rabbi.
 Dr. RADÓ ANTAL, író.
 25. Dr. RÉTHY MÓR, műegyet. tanár.
 Dr. SCHÄCHTER MIKSA, egyet. m. tanár.
 SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár.
 Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
 SCHÖN DÁVID, hittanár.
 30. Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
 STERNTHAL ADOLF, földbirtokos.
 Dr. STILLER BERTALAN, egyet. tanár.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
 35. SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő.
 SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató.

TENCER PÁL, író.

Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gymn. tanár.

WEISZ BERTHOLD, udv. tanácsos.

40. Dr. WEISZBURG GYULA, rabbi.

B) *Vidéki tagok:*

Dr. BAKONYI SAMU, ügyvéd, Debreczen.

Dr. BÁRÁNY JÓZSEF, rabbi, Kecskemét.

Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Szombathely.

Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely.

5. BÜCHLER P., rabbi, Moór.

Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.

ELFER JAKAB, rabbi, Heves.

Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.

Dr. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács.

10. FRIEDLÄNDER GYULA, Deés.

GERLÓCZI M. A., rabbi, Fiume.

Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad.

Dr. KELEMEN ADOLF, rabbi, Fogaras.

Dr. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa.

15. Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek.

Dr. KORITSCHONER LIPÓT, ügyvéd, Pápa.

LEOPOLD SÁNDOR, Szegzárd.

Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.

Dr. LÖWY MÓR, rabbi, Temesvár.

20. Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.

Dr. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs.

Dr. PILLITZ BENŐ, orvos, Veszprém.

Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.

REICH MÁRTON, birtokos, Kalocsa.

25. REICHMANN ÁRMIN, hitk. elnök, Debreczen.

Dr. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged.

Dr. ROSENBERG SÁNDOR, rabbi, Arad.

SCHREIBER IGNÁCZ, (Győr) Bécs.

SCHWARZ JAKAB, rabbi, Csáktornya.

30. Dr. SCHWARZ MÓR, rabbi, Győr.

SELTMANN LAJOS, rabbi, H.-M.-Vásárhely.

Dr. SONNENFELD BERNÁT, ügyvéd, Vágújhely.

STERNTHAL SALAMON, földbirtokos, Temesvár.

Dr. UNGÁR SIMON, rabbi, Eszék.

35. Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losoncz.

Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.

WECHSLER ADOLF, hitk. elnök, Nagyvárad.

Dr. WELLESZ GYULA, rabbi, N.-Bittse.

C) *Tagok alapító tagsági jogon :*

BÁRÓ GUTTMANN VILMOS, Nagy-Kanizsa.

KOHNER ZSIGMOND, udv. tanácsos, Budapest.

SCHWEIGER MÁRTON, ker. tanácsos, Budapest.

SVÁB KÁROLY, főrendiházi tag, Budapest.

5. Néhai SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.

Néhai HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője :

HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF.

NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előljáró-
sági tag.

10. PESTI CHEVRA-KADISA képviselője : BOSCHÁN JAKAB, elnök.

SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

ADLER LAJOS, nagykereskedő.

BREITNER ZSIGMOND L., nagykereskedő.

DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos.

FLEISCHMANN EDE, nagykereskedő.

5. WOLFNER JÓZSEF, gyáros.

VIII.

Állandó bizottságok.

1. Biblia-bizottság:

Elnök: Dr. Bacher Vilmos. *Előadó*: Dr. Krausz Sámuel.

Tag: Dr. Bánóczy József.

2. Oklevél-bizottság:

<i>Elnök</i> :	Dr. Bächler S., Keszthely
Dr. Acsády Ignác.	Dr. Kayserling M.
<i>Előadó</i> :	Dr. Krausz Sámuel.
Dr. Frisch Ármin.	10 Mandl Bernát.
<i>Tagok</i> :	Dr. Marczali Henrik.
Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Málnai Mihály.
Dr. Bárány József, Kecskemét.	Dr. Pollák M., Sopron.
5 Dr. Bernstein Béla, Szombathely.	15 Dr. Vajda Béla, Losoncz.
Dr. Bloch Henrik.	Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
	Dr. Weisz Mór.

3. Folklore-bizottság:

<i>Elnök</i> :	Dr. Fényes Mór.
Dr. Blau Lajos.	10 Fischer Sámuel, Miskolc.
<i>Előadó</i> :	Dr. Frank József, Mura-Szombat.
Dr. Balassa József.	Dr. Friedmann Dáv., Zsolna.
<i>Tagok</i> :	Galgóczy Ábrahám, Galgóc.
Dr. Adler Illés.	Dr. Kecskeméti Árm., Makó.
Dr. Adler Vilmos, Hatvan.	15 Dr. Kræmer Lip., N.-Szöllös.
5 Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Krausz Sámuel.
Bató J. Lipót.	Dr. Kroó Hugó, Munkács.
Dr. Eisler Mátyás, Kolozsvár.	Dr. Kunos Ignác.
Feigl L. H., Gyöngyös.	

Dr. Lenke Manó, Besztercebánya.	Dr. Rudolfer An., A.-Lendva.
²⁰ Dr. Löwy F., M.-Vásárhely.	Schill Salamon.
Dr. Mandl Ármin, Szigetvár.	Strausz Adolf.
Dr. Munkácsi Bernát.	Dr. Singer Bern., Szabadka.
Pollák Kajim.	³⁰ Singer Izraél, S.-A.-Ujhely.
Dr. Pollák Miksa, Sopron.	Dr. Reismann A., Ungvár.
²⁵ Dr. Rubinstein Mátyás,	Dr. Urbach Henrik.
Szegzárd.	Dr. Waldapfel János.
	Dr. Weiszburg Gyula.

4. Felolvasó-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	Dr. Márkus Dezső.
Dr. Ágai Adolf.	Dr. Mezey Ferencz.
Tencer Pál.	Palágyi Lajos.
<i>Előadó:</i>	¹⁵ Radó Vilmos.
Lenkei Henrik.	Roboz Andor.
<i>Tagok:</i>	Rothauser Miksa.
Dr. Balassa József.	Dr. Sebestyén Károly.
⁵ Dr. Blau Lajos.	Szabolcsi Miksa.
Dr. Feleki Sándor.	²⁰ Dr. Schächter Miksa.
Gábor Ignác.	Székely Ferencz.
Gerő Ödön.	Timár Szaniszló.
Dr. Kiss Arnold.	Dr. Vészi József.
¹⁰ Kóbor Tamás.	Dr. Waldapfel János.
Dr. Kohner Adolf.	

5. Propaganda-bizottság:

<i>Elnökök:</i>	⁵ Beimel Sándor.
Dr. Stiller Mór.	Dr. Bernstein Béla, Szombathely.
Dr. Kohner Adolf.	Fischer János Károly.
<i>Előadó:</i>	Friedländer Gyula, Deés.
Dr. Heller Bernát.	Dr. Halász Frigyes.
<i>Tagok:</i>	¹⁰ Dr. Heller Zs., M.-Sziget.
Beck Dénes.	

Dr. Heves Kornél, Szolnok.	Dr. Szabolcsi Izidor.
Kun Lajos, Baja.	Szabolcsi Miksa.
László Adolf, Miskolcz.	Dr. Vajda Béla, Losoncz.
Löwy Mór, Igló.	²⁰ Wechsler Adolf, N.-Várad.
¹⁵ Reichmann Ármin, Debreczen.	Dr. Wellesz Gyula, Nagy-Bittse.
Dr. Réthy Mór.	Wolfner József.

IX.

A társulat kiadványai.

1. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.

2. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896.

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.

5. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897.

6. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: dr. POLLÁK MIKSA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898.

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898.

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899.

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók.

Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi, JÓKAI MÓR előszavával. 1899.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták 1900.

13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.

14. A zsidók története Budapesten. A legrégebb időktől 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901.

15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1902.

16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta dr. VENETIANER LAJOS 1902.

17. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1903.

18. Szentírás. Harmadik kötet. — Az utolsó próféták 1903.

19. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1904.

X.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Özv. hatvani Deutsch Bernátné, Budapest.

báró Guttmann Vilmos,
N.-Kanizsa.

Kohner Zsigmond, Bpest.
néhai Machlup Adolf.

ε Nagykanizsai izr. hitközs.
Nagyváradai izr. hitközség.

Pesti Chevra-Kadisa.

Pesti izr. hitközség.

Schweiger Márton, Bpest.

¹⁰ Sváb Károly, Budapest.

Özv. Sváb Sándorné,
Budapest.

Szabadkai izr. hitközség.
néhai Taub Salamon.

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Bródy Zsigmond.

Dr. Chorin Ferencz, Bpest.

néhai Löwy Mór, Bpest.

néhai báró. Schossberger

Henrik, Budapest.

⁵ Schreiber Ignác, Bécs.

néhai Steinfeld Antal,
Debreczen.

néhai Steinfeld Mihály,
Debreczen.

Sternthal Adolf, Bpest.

Sternthal Salam., Temes-
vár.

10 Dr. Stiller Bertalan, Bu-
dapest.

Weisz Berthold, Bpest.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

Adler Lajos, Budapest.

Aradi izraelita hitközség.

Bacher Emil, Budapest.

Beck Dénes, Budapest.

5 Braun W. Arnold, Meran.
Breitner Zsigm. L., Buda-
pest.

Budai hitközség.

Deutsch Sámuel, Bpest.

Ebenspanger Lipót, Nagy-
Kanizsa.

10 néhai Ehrlich Mózes,
Budapest.

néhai Frank Antal, Bpest.

tószegi Freund F., Bpest.

tószegi Freund Salamon,
Budapest.

néhai Garai Károly, Bpest.

15 Hartenstein Zsig., Bpest.

Kecskeméti izr. hitközség.

Dr. Kohner Ágost, Bpest.

Kornfeld Zsigm., Bpest.

megyeri Dr. Krausz Izidor,
Budapest.

20 Leopold Sánd., Szegzárd.

Linzer Béla, Budapest.

Losonczi izr. hitközség.

Marczali izr. hitközség.

néhai Markbreit Adolf,
Bpest.

25 Dr. Misner Ignác, Buda-
pest.

Nemes-Vidi izr. fiók-hit-
község.

Ifj. Neumann Adolf, Arad.

Ó-Kanizsai izr. hitközség.

Pécsi izr. hitközség.

30 Dr. Pillitz Benó, Vesz-
prém.

Popper István, Budapest.

Reich Márton, Kalocsa.

Dr. Rosenberg Gyula,
Budapest.

Dr. Ság Manó, Bpest.

35 Dr. Simon József, Bpest.

Dr. Schuschny H., Buda-
pest.

Schweiger Adolf, Buda-
pest.

néhai Stern Ignác,
Budapest.

Dr. Stiller Mór, Budapest.

- 40 Szegzárdi izr. hitközség.
 Temesvár-belvárosi izrael.
 hitközség. [ség.
 Tolna-tamási izr. hitköz-
 néhai lovag Wechselmann
 Ignác, Budapest.
- Dr. Weinmann Fül., Buda-
 pest.
- 45 Weisz Manfréd, Buda-
 pest.
 Wellisch Sándor és Gyula,
 Budapest.

4. RENDES TAGOK.

- Dr. Acsády Ign., Bpest.
 Acsády Jenő, Budapest.
 Adler Ernő, Budapest.
 Adler Gyula, Budapest.
- 5 Adler Ignác, Szolnok.
 Dr. Adler Illés, Budapest.
 Dr. Adler Mihály, Bpest.
 Ádler Samu, H.-Szoboszló.
 Dr. Ágai Adolf, Budapest.
- 10 Ágai Ignác, Deés.
 Agulár Ede, Bpest.
 Dr. Alapy Henrik, Bpest.
 Dr. Alexander B., Bpest.
 Alexander Vilmos, S.-A.-
 Ujhely.
- 15 Alsó-Lendvai izr. hitközs.
 Dr. Anisfeld Endre,
 H.-M.-Vásárhely.
 Auer Róbert, Bpest.
 Aufricht Alaj., Debreczen.
 Auspitz Adolf, N.-Várad.
- 20 Dr. Bacher Vilmos, Bpest.
 Bach Mór, Pancsova.
 Bader Samu, Villány.
 Bajai izr. hitközség.
- Bajai Chevra Kadisa.
- 25 Bajai izr. nőegylet.
 Dr. Balázs Bertalan, Deb-
 reczen.
 Dr. Bakonyi Samu, Deb-
 reczen.
 Dr. Bakos Ödön, Nagylak.
 Dr. Balázs Bert., N.-várad.
- 30 Dr. Balassa Józ., Bpest.
 Dr. Balkányi Miklós, Deb-
 reczen.
 Dr. Balkányi Miksa, Bpest.
 Dr. Ballay Lajos, Bpest.
 Balogh Ármin, Bpest.
- 35 Dr. Bánó József, Bpest.
 Dr. Banóczy József, Bpest.
 Dr. Baracs Marcel, Bpest.
 Dr. Bárány J., Kecskemét.
 Bárdos Lipót, Budapest.
- 40 Dr. Báron Jónás, Bpest.
 Baruch Gyula, Miskolcz.
 Basch Adolf, Sz.-Fehér-
 vár.
 Bató J. Lipót, Bpest.
 Dr. Bátorfi Dániel, Bpest.

- 45 Dr. Baumgarten Samu,
Budapest.
Dr. Becher Áron, Nagy-
Szalonta.
Beck Sándor, Keszthely.
Beck Oszkár, Bpest.
- 50 Beimel Jakab, Bpest.
Beimel Sándor Bpest.
Dr. Béla Pál, Budapest.
Dr. Berczeller Imre, Buda-
pest.
Beregi Lajos, H.-M.-Vá-
sárhely.
Dr. Berényi Sánd., Buda-
pest.
- 55 Dr. Berkes Móricz, Szi-
getvár.
Dr. Berger Miksa, Bpest.
Dr. Berkovits Ferenc, N.-
Várad.
Dr. Bernstein Béla, Szom-
bathely.
Bernstein Samu, Sz.-Fe-
hérvár.
- 60 Besztercebányai izr. hitk.
Biró Károly, Bpest.
Birnbaum Imre, Bpest.
Blau Adolf, Budapest.
Dr. Blau Lajos, Budapest.
- 65 Blau Pál, Nyiregyháza.
Blau Rezső, Mohács.
Bleuer F. Péter, Laczháza.
Dr. Bleuer Samu, Bpest.
Dr. Bloch Henrik, Bpest.
- 70 Dr. Blum Ödön, Bpest.
Blücher József, Bpest.
Dr. Blumgrund Naftali,
Nagyabony.
Boschan Arthur, Bpest.
Boschán Péter, Budapest.
- 75 Boskovitz Sándor, Bpest.
Brachfeld Lajos, Bpest.
Brachfeld O., Kecskemét.
Brasch Simon, Buziás.
Braun József, Eger.
- 80 Breuer Mór, Bpest.
Bródy Gyula, Miskolcz.
Bruck Ármin, Zombor.
Dr. Bruck Samu, Baja.
Bruck Miksa, Bpest.
- 85 Brust Dávid, Budapest.
Budai Chevra Kadisa.
Budai izr. hitk.
Bugler Jakab, Nagyvárad.
Burger Lajos, Bpest.
- 90 Buttyini izr. hitközség.
Dr. Büchler Adolf, Bécs.
Dr. Büchler Sánd., Kesz-
hely.
Büchler P., Moór.
Cohn Dávid, Bpest.
- 95 Czeglédi izr. hitközség.
Dr. Czigler Ármin, Bpest.
Csurgoi izr. hitk.
Dr. Dalnoky Béla, Bpest.
Danneberg Miksa, Bpest.
- 100 Daróczy Rezső, Bpest.
Debreczeni izr. hitközség.

- Detsinyi Károly, Bpest.
 Dr. Deutsch Ad., Szolnok.
 Deutsch Antal, Budapest.
 105 Dr. Deutsch Ernő, Bpest.
 Deutsch Ign., Debreczen.
 Deutsch Ignác, Sz.-Fehérvár.
 Ifj. Deutsch Ignác, Lugos.
 Deutsch Jakab, Budapest.
 110 Deutsch Jenő, P.-Gyala.
 Deutsch József, Rábahidvég.
 Ifj. Deutsch Samu, Szombathely.
 Deutsch Sámuel, Deczbrezen.
 Deutsch Tivadar, Szombathely.
 115 Déri Izidor, Budapest.
 Déri József, Győr.
 Diamant Sam., N.-Szomb.
 Dr. Dőri Fer., N.-Várad.
 Dukász Jakab, Budapest.
 120 Edelstein Miksa, Bpest.
 Dr. Edelstein, Bertalan, Budapest.
 Ehrlich Emil, Budapest.
 Ehrlich Samu, Ó-Buda.
 Dr. Engel Mór, Szeged.
 125 jánosi Engel Róbert, Budapest.
 Dr. Eisler Mátyás, Kolozsvár.
 Eisler Samu, Budapest.
- Elfer Dániel, Budapest.
 Eperjesi izr. hitközség.
 130 Eperjesi Chevra-Kadisa.
 Dr. Ernyei Mór, Bpest.
 Dr. Farkas Emil, Bpest.
 Farkas Izidor, N.-Várad.
 Dr. Farkas J., Bpest.
 135 Dr. Fáy Samu, B.-Csaba.
 Dr. Fayer László, Budapest.
 Feiner Mór, H.-M.-Vásárhely.
 Fr. Fehér Ernő, Szolnok.
 Dr. Fejér Fer., Debreczen.
 140 Fejér Márton, Budapest.
 Feldmann Lajos, Bpest.
 Feldmann Salamon, Nagyszöllős.
 Feldmayer Ignác, Kécskemét.
 Dr. Feleki Sándor, Bpest.
 145 Fényes Dezső, Budapest.
 Dr. Fényes József, Lugos.
 Dr. Fényes Mór, Bpest.
 Fischer J. József, Ó-Becse.
 Fischer János Károly, Bpest.
 150 Fischpán Mór, Kécskemét.
 Fiumei Chevra-Kadisa.
 Fleischmann Ede, Bpest.
 Fleischmann Manó, Baja.
 Dr. Fleischmann Mór, Debreczen.

- 155 Dr. Fleischmann Sándor,
Bpest.
Dr. Flesch Árm., Mohács.
Fluss József, Budapest.
Dr. Fodor Ármin, Bpest.
Fogarasi izr. nőegylet.
- 160 Fornheim Zsigin., Ujpest.
Földesi Joakim, Bpest.
Dr. Fränkel Sándor,
Budapest.
Dr. Frank József, Mura-
Szombat.
Frankl Lipót, Budapest.
- 165 Dr. Freund Artur, Bpest.
Dr. Freund J., Debreczen.
Freund József, Ó-Becse.
Frey Gusztáv, Ujpest.
Dr. Fried Adolf, Budapest.
- 170 Dr. Fried Samu, S.-A.-
Ujhely.
Friedler Lajos, N. Bittse.
Friedländer Lajos, Bpest.
Friedländer Gyula, Deés.
Friedmann Manó, Temes-
vár.
- 175 Friedmann Sándor, Buda-
pest.
Friedmann Sándor, Nagy-
Károly.
Frisch Lipótné, Tapolcza.
Fuchs H., Budapest.
Dr. Fuchs Sámuel, Lu-
xemburg.
- 180 Füredi Ignác, Budapest.
- Dr. Füredi Lipót, Vágujh.
Gallia Vilmos, Budapest.
Gábor Gyula, Budapest.
Gálócsi Samu, Deés.
- 185 Gansl Ign., L.-Szt.-Miklós.
Geistl Jenő, Szombathely.
Dr. Gerber Béla, Bpest.
Gerlóczy M. Adolf, Fiume.
Gerstl Géza, Temesvár.
- 190 Glasz Adolf, Fehértempl.
Dr. Glass Izor, id., Bpest.
budai Goldberger Berta-
lan, Budapest.
Dr. Goldberger Izrael, S.-
A.-Ujhely.
Goldberger Gusztáv, Bpest.
- 195 Dr. Goldberger Ign., Pécs.
budai Goldberger Sámuel,
Bpest.
Goldberger J. Mór, Szeg-
zárd.
Goldschmied Zsigmond,
Baja.
Goldschmied Bernát, Bu-
dapest.
- 200 Goldschmied József, Sár-
vár.
Goldschmid Lipót, Buda-
pest.
Dr. Goldstein Jakab, Szi-
rák.
Goldzieher Géza, Bpest.
- 205 Dr. Goldzieher Vilmos,
Budapest.

- Gömöri Béla, Budapest.
 Görög Gábor, Bpest.
 Dr. Grauer V., Bpest.
 Greiner Arnold, Eger.
 210 Greiner Jakab, Bpest.
 Dr. Grósz Gyula, Bpest.
 Dr. Grósz Lipót, Bpest.
 Gross Simon, Kecskemét.
 Grosz Simon, Ó-Becse.
 215 Grünbaum Miksa, Budapest.
 Dr. Grünbaum P., Ó-Becse.
 Grünfeld Jakab, Sz.-Fehérvár.
 Grünwald Samu, Bpest.
 Guth Antal, Pozsony.
 220 Dr. Gutfreund Sámuel, Debreczen.
 Guttmann Emánuel, N.-Szöllős.
 Guttmann Zsigm., Bpest.
 Gyöngyösi keresk. csarn.
 225 Gyulai izr. hitközség.
 Dr. Gyulay Noé, Bpest.
 Dr. Haaz Sim., Szucsány.
 Hajnal Sám., Debreczen.
 Dr. Halász Béla, Szolnok.
 Dr. Halász Frigyes, Bpest.
 230 Halász Manó, Upjest.
 Halász Mór, Bpest.
 Halász Nátán, Budapest.
 Handler Jónás, Bpest.
 Dr. Handler Sim., Lugos.
 235 Hartmann József, Fiume.
 Dr. Hasznos József, Szolnok.
 Hatvany-Deutsch Béla, Sárvár.
 Hatvany-Deutsch Sándor, Bpest.
 Hauer Miksa, Bpest.
 240 Hausbrunner Vilm., Bpest.
 Hay Ignác, Bpest.
 Hay Károly, Abony.
 Dr. Hecht Ernő, Bpest.
 Dr. Hecht József, Bpest.
 245 Heinrich M., Csáktornya.
 Heller Ármin, Bpest.
 Heller Árpád, N.-Bittse.
 Dr. Heller Bernát, Bpest.
 Dr. Heller Zs., M.-Sziget.
 250 Hermann Antal, Bpest.
 Dr. Hernádi Mór, Bpest.
 Dr. Herzog M., Kaposvár.
 Herzfeld Frigyes, Bpest.
 Herzfeld Frigyes, Nagy-Bittse.
 255 Herzfeld Norbert, Bpest.
 Herzfeld Mór, Vágújhely.
 Herzmann Bert., Bpest.
 Dr. Herzmann Manó, Mohács.
 Hesszer Gyula, Baja.
 260 Dr. Heumann J., Moór.
 Dr. Heves Kornél, Szolnok.
 Hirsch Nándor, Bpest.
 Dr. Hirsch Vilm., Pápa.

- Hirschfeld Ármin, Debreczen.
- ²⁶⁵ Dr. Hirschler H., Bpest.
H.-M.-Vásárhelyi izr. hitközség.
Dr. Hoffer Á., Veszprém.
Hoffmann Ármin, Bpest.
Dr. Hoffmann László, Tapolcza.
- ²⁷⁰ Hoffmann Sándor, Debreczen.
Hoffmann Soma, Keszthely.
Hoffmann és Kronovicz, Debreczen.
id. Dr. Holzmann Lajos, N.-Bittse.
Honig Dávid, Szécseny-Szombathely.
- ²⁷⁵ Hunwald L., Kolozsvár.
Dr. Hüvös József, Bpest.
Iglói izr. nőegylet.
Iglói izr. iskolaszék.
Ipolysági izr. hitközség.
- ²⁸⁰ Dr. Iricz Adolf, Bpest.
Jeremiás és Rosenberg, Deés.
Justus Dezső, Budapest.
Dr. Juszth Á., N.-Szombat.
Kada Sámuel, Bpest.
- ²⁸⁵ Káldor Marcel, Bpest.
Kaposvári izr. hitközség.
Dr. Kanitzer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- Kann Lajos Budapest.
Kardos Samu, Debreczen.
- ²⁹⁰ Dr. Karczag Sándor, Szolnok.
Karsai Vilmos, Bpest.
Kassai Chevra-Kadisa.
Dr. Kayserling M., Bpest.
Kecskeméti izr. hitk.
- ²⁹⁵ Dr. Kecskeméti Á., Makó.
Dr. Kecskeméti Lipót, N.-Várad.
Dr. Kelemen Adolf, Fogaras.
Kell Hugó, Bpest.
Keller Arnold, Uzsok.
- ³⁰⁰ Kemény Dávid, Bpest.
Dr. Kemény Fülöp, Perlak.
Dr. Kende Ádám, Pápa.
Dr. Kerényi Samu, Szolnok.
Keszt Sándor, Szarvas.
- ³⁰⁵ Keszthelyi izr. hitközség.
Kisbéri izr. hitközség.
Kisp.-Szt-Lőrinczi Chevra Kadisa.
Dr. Kiss Arnold, Bpest.
Dr. Klein Ad., Szabadka.
- ³¹⁰ Dr. Klein Artur, M.-Sziget.
Klein Géza, Szabadka.
Klein József, Zsarnócza.
Dr. Klein József, Kassa.
Dr. Klein Mór, N.-Becske-
rek.
- ³¹⁵ Klein Vilmos, Szatmár.

- Dr. Klug Lipót, Kolozsv.
 Kohn Arnold, Budapest.
 Kohn József, Bpest.
 Kohn Lipót, Debreczen.
 320 Dr. Kohn Rezső, Csákova.
 Kohn Vilmos, Pozsony.
 Dr. Kohn Sámuel, Bpest.
 Dr. Kohner Adolf, Bpest.
 Komáromi izr. hitközség.
 325 Komáromi Chevra-Kadisa.
 Konn Lajos, Bpest.
 Kónyi Manó, Bpest.
 Dr. Koritschner L., Pápa.
 Kornfeld Gyula, Bpest.
 330 Kőbányai polgári sörfőző.
 Kőbányai izr. hitközség.
 Dr. Kőrösy József, Bpest.
 Dr. Kræmer Lipót, N.-
 Szöllős.
 Kramer József, Bpest.
 335 Kramer Malakiás Bpest.
 Krausz Adolf, Bpest.
 Dr. Krausz Ede, Bpest.
 Krausz Manó, Győr.
 Dr. Krausz Sámuel, Bpest.
 340 Krausz Vilmos, Debreczen.
 Kriegler Miksa, Bpest.
 Dr. Kriszhaber Adolf, B-
 pest.
 Dr. Kriehaber B., Erzsé-
 betfalva.
 Kubics Gusztáv, Szolnok.
 345 Kubiesz Gusztáv, Szolnok.
 Kun Lajos, Baja.
- Dr. Kunos Ignác, Bpest.
 Dr. Kurländer Ede, N.-
 Várad.
 Dr. Kux Adolf, L.-Sz.-
 Miklós.
 350 Dr. Kux Bernát, L.-Sz.-
 Miklós.
 Dr. Kux Vilm., L.-Ujvár.
 Lakatos I. József, Nagy-
 várad.
 Dr. Ladányi Gy., Bpest.
 Lændler Fer., N.-Várad.
 355 Laendler József, Kis-Sebes.
 Lasz Samu, Budapest.
 László Adolf, Miskolcz.
 Lázár József, Budapest.
 Lazarus Adolf, Bpest.
 360 Lebovics J., B.-Mágoes.
 Dr. Leitner Adolf, Bpest.
 Dr. Lenke Manó, Besz-
 terczebánya.
 Lenkei Henrik, Bpest.
 Dr. Leopold Kornél, Szeg-
 zárd.
 365 Leopold L., Szilfamaajor.
 Lévai izr. hitközség.
 Liedermann Henrik, Deb-
 reczen.
 Dr. Links Ármin, Bpest.
 Lippe Vilmos, Szolnok.
 370 Löbl Salamon, Szabadka.
 Lövy M. L. Szabadka.
 Dr. Loewy Lipót, Pécs.
 Dr. Loránd Leó, Bpest.

- Dr. Löw Immánuel, Szeged.
- 375 Löwenstein Arn., Bpest.
Dr. Löwinger A., Szeged.
Löwy Adolf és fiai, Losonc.
- Dr. Löwy Fer., M.-Vásárhely.
- Dr. Löwy Jakab, Mohács.
- 380 Dr. Löwy Mór, Temesvár.
Löwy Sámuel, Bpest.
Dr. Löwy Mór, Igló.
Lukács József, Budapest.
Makói izr. hitközség.
- 385 Makói Chevra-Kadisa.
Dr. Málnai Mihály, Bpest.
Mandl Miksa, Bpest.
Mandl Pál, Keszthely.
Dr. Marczali Henr., Bpest.
- 390 Marton Henrik, Bpest.
Margalit Alfréd, Toldi-Pusztá.
Dr. Márkus Sámuel, Polgárdi.
May Dávid, Budapest.
May Sándor, N.-Várad.
- 395 Dr. Máyer Ármin, L.-Sz.-Miklós.
Mayer Lajos, Szombat-hely.
Dr. Medrei Béla, Bpest.
Mestz Mór, Marosvásárhely.
Dr. Messinger L., Bpest.
- 400 Dr. Mezei Mór, Bpest.
Dr. Mezei Mór, Sajó Szt. Péter.
Dr. Mezey Fer., Bpest.
Dr. Mihelyi Lajos., Nagy-Várad.
Miskolczi izr. hitközség.
- 405 Mogyorósi Zsigm., Bpest.
Dr. Mohr Mihály, Bpest.
Moller Arnold, Szolnok.
Morgenstern Emil, Bpest.
Dr. Mosonyi A., Anna-völgy.
- 410 Mosoni izr. hitközség.
Mózes Bern., Csáktornya.
Dr. Munkácsi Bernát, Budapest.
Dr. Müller Ferencz, Szegzárd.
Müller Mór, Budapest.
- 415 Dr. Nádas Bernát, Bpest.
N.-Becskekereki izr. hitközs.
Nagy-szent-miklósi izr. hitközség.
N.-Szalontai izr. hitközs.
Nay Rezső, Budapest.
- 420 Neubauer Vilmos, Temesvár.
Neuhauser Sándor, Vágúj-hely.
Dr. Neumann Arm., Budapest.
Dr. Neumann Ede, N.-Kanizsa.

- Dr. Neumann Jákó, Kisbér.
- ⁴²⁵ Neumann József, H.-M.-Vásárhely.
- Dr. Neumann Mór, Galánta.
- Neumark Ign., Keszthely.
- Neuschlosz Ödön és Marcel, Budapest.
- Nord Mór, Budapest.
- ⁴³⁰ Ó-Becsei izr. hitk.
- Oblatt Béla, Ó-Becse.
- O-Budai izr. hitközség.
- Ó-Budai Chevra-Kadisa.
- Dr. Oppenheimer Ármin, Versecz.
- ⁴³⁵ Orsz. rabbiképző, Bpest.
- Orsz. izr. tanítóképző int., Budapest.
- Orsz. izr. tanítóegyesület, Budapest.
- Östreicher Lipót, Szolnok.
- Östreicher Sámuel, M.-Sziget.
- ⁴⁴⁰ ráczalmási Dr. Pajzs Gy., Rác-Álmás.
- Pancsovai izr. hitközség.
- Pap Illés, Kassa.
- Pártos Izsó, Makó.
- Dr. Pataki Ármin, Sz.-Fehérvár.
- ⁴⁴⁵ Pauncz Sándor, Bpest.
- Pesti izr. hitk. fiárvaháza.
- Dr. Perl Miksa, Sz.-Fehérvár.
- Dr. Pillitz Sámuel, Nagykanizsa.
- Pirnitzer József és fiai, Szegzárd.
- ⁴⁵⁰ Platschek Vilmos, Bpest.
- Polgár Simon, Szolnok.
- Dr. Politzer Armin, Nagy-Bittse.
- Politzer Bernát, Budapest.
- Pollákné Frisch Adél, Tapolecza.
- ⁴⁵⁵ Pollák Illés, Baja.
- Pollák József, Bpest.
- Pollák Lajos, Baja.
- Dr. Pollák Miksa, Sopron.
- Pollák Sándor, H.-M.-Vásárhely.
- ⁴⁶⁰ Póor Jakab, Bpest.
- Popper J. D., Mohács.
- Popper Károly, Budapest.
- Dr. Porocz Mór, Bpest.
- Dr. Porgesz Samu, Besztercebánya.
- ⁴⁶⁵ Quittner Ignác, Bpest.
- Dr. Radó Antal, Bpest.
- Dr. Radó I., Nagy-Várad.
- Radó Vilmos, Bpest.
- Dr. Rakonitz Mór, Bpest.
- ⁴⁷⁰ Dr. Reiner Alb., Berettyó-Ujfalú.
- Dr. Reiner Miksa, Alhó.
- Reich Salamon, Baja.

- Rechnitzer Soma, Sz.-Fehérvár.
- Dr. Reich Miklós, Bpest.
- 475 id. Reich Vilmos, Baja.
- Reichmann Ármin, Debreczen.
- Reismann Mór, N.-Várad.
- Reiter Károly, Szabadka.
- Dr. Renner Adolf, Bpest.
- 480 Dr. Réthy Mór, Budapest.
- Dr. Révai Izidor, Bpest.
- Révai Miksa, Budapest.
- Dr. Révész Béla, Vác.
- Richter Béla, N.-Abony.
- 485 Rigócz Zsigmond, Budapest.
- Roheim Károly, Zombor.
- Róna József, Bpest.
- várhelyi dr. Rósa Izsó, Szeged.
- Rosenberg Márton, Varranó.
- 490 Dr. Rosenberg Samu, Baja.
- Dr. Rosenberg S., Arad.
- Rosenfeld Alfréd, Bpest.
- Rosenfeld Henrik, Bpest.
- Dr. Rosenfeld Nátán, Sopron.
- 495 Dr. Rosenthal M., Nagyvárad.
- Rosenthal Vilmos, Igló.
- Dr. Rosenvasser Mór, Tarczal.
- Rosner Adolf, N.-Szöllős.
- Rosner Jenő, Eger.
- 500 Dr. Rothbart J., Bpest.
- Rothmann Imre, Szabadka.
- Dr. Rothmann Jakab, N.-Várad.
- Dr. Rott Jakab, Bpest.
- Dr. Rottenberg M., Igló.
- 505 Dr. Rubinstein Mátyás, Szegzárd.
- Dr. Rudali Izraél, Gálszécs.
- Sacher Gusztáv, Losoncz.
- Salamon Árm., Szegzárd.
- Dr. Sámuel Lázár, Bpest.
- 510 Sándor Mór, Lippa.
- Sándor Pál, Budapest.
- Schächter Henrik, Nagy-Bittse.
- Dr. Schächter Miksa, Bpest.
- Schaffer Adolf, Szabadka.
- 515 Dr. Schaffer Mór, Szabadka.
- Dr. Schiff Ernő, N.-Várad.
- Schill Salamon, Bpest.
- Dr. Schiller Zsigm., Budapest.
- Schlesinger Herman, N.-Szombat.
- 520 Dr. Schlesinger Emil, Zsolna.
- Schlieszer Miksa, Baja.
- Schmidl Albert, Bpest.

- Schnabel Dávid, Kőrös-
mező.
- Schnitz József, Márama-
ros-Sziget.
- ⁵²⁵ Schöffler Bódog, Bpest.
Schön Dávid, Budapest.
Schönfeld Lajos, Nagy-
várad.
Dr. Schönwald Károly,
Tapolcza.
Dr. Schreiber Ign., Kec-
kemét.
- ⁵³⁰ Dr. Schreyer Jak., Bpest.
Schulz József, Bpest.
Schulz Vilmos, Bpest.
Schwarz Adolf, Bpest.
Schwartz Izidor, Bpest.
- ⁵³⁵ Schwarz I., Csáktornya.
Schveiczter József, Deb-
reczen.
Schweiger Imre, Bpest.
Dr. Schweiger Lázár,
Eger.
Dr. Sebestyén K., Bpest.
- ⁵⁴⁰ Seligmann Zs., Bpest.
Seltmann Lajos, H.-M.-
Vásárhely.
Dr. Sichermann Bernát,
Kassa.
Dr. Sidlauer Ármin, Mis-
kolcz.
Simon Jakab, Bpest.
- ⁵⁴⁵ Simon Miksa, Bpest.
Dr. Singer Alfréd, Igló.
- Dr. Singer Brn., Szabadka.
Dr. Singer Jakab, Bpest.
Dr. Singer József, L.-Sz.-
Miklós.
- ⁵⁵⁰ Singer Miksa, Orosháza.
Singer Sándor, Budapest.
Singer Sándor, H.-M.-Vá-
sárhely.
Somló Gyula, Budapest.
Somlyói Ign., N.-Szöllős.
- ⁵⁵⁵ Sommer Ignác, Csapi.
Sonnenfeld Adolf, Nagy-
várad.
Dr. Sonnenfeld Bernát.
Vág-Ujhely.
Sonnenfeld Gyula, Nagy-
Bittse.
Soproni izr. hitközség.
- ⁵⁶⁰ Dr. Spira Salamon, Mis-
kolcz.
Stadler Izidor, Szombat-
hely.
Dr. Stamberger F., Bpest.
Stampfer Kálmán, Buda-
pest II. Fő u. 11.
Stark Ármin, L.-Szt.-Mik-
lós.
- ⁵⁶⁵ Dr. Stauber Hugó, B.-
Mágozs.
Steinberger Hermann,
Kalocsa.
Stein Miksa, N.-Szombat.
Steiner Albert, Sopron.
Steiner Ármin, Budapest.

- 570 Dr. Steiner Jákó, Székes-
fehérvár.
Dr. Steiner János, Lipppa.
Steiner József, Budapest.
Steiner L. József, H.-M.-
Vásárhely.
Steiner Mór, Bpest.
- 575 Steiner M. Alb., N.-Várad.
Dr. Steinherz Jakab, Sz.-
Fehérvár.
Stern Ábrahám, Bpest.
Stern Adolf, Ujszentanna.
Dr. Stern József, Bpest.
- 580 Dr. Stern Samu, Bpest.
Sternlicht Salamon, Lo-
soncz.
Stiffson Emil, Bpest.
Strasser M. Jakab, M.-
Sziget.
Strauss Mór, Budapest.
- 585 Sugár Ignác, Miskolcz.
Surányi József, Bpest.
Dr. Szabolcsi Iz., Bpest.
Szabolcsi Miksa, Bpest.
Szalkai Emil, Nyirbátor.
- 590 Dr. Szántó Lajos, Ka-
'locsa.
Dr. Szántó Sámuel Deb-
reczen.
Szász Béla, Bpest.
Szegedi izr. hitközség.
Szegő Benő, Szombathely.
- 595 Szenes Károly, Kolozsvár.
Székely Ferencz, Bpest.
Székely Ignác, Bpest.
Dr. Székely Ign., Ó-Becse.
Dr. Székely Mihály, Te-
mesvár.
- 600 Dr. Székely Miksa, Bpest.
Székesfehérvári vall. köz-
ség.
Székesfehérvári Chevra.
Szél Mihály, Kis-Várda.
Dr. Szemző Gy., Szarvas.
- 605 Dr. Szenes Zsigm., Bpest.
Dr. Szidon Adolf, Versecz.
Szigetvári izr. hitközség.
Dr. Szili Adolf, Budapest.
Szolnoki izr. hitközség.
- 610 Szolnoki Chevra-Kadisa.
Szombathelyi izr. iskola.
Dr. Szücs A., Tapolcza.
Tábori Róbert, Budapest.
Tafler Jakab, Orosháza.
- 615 Tedesco Bernát, Bpest.
Temesvár-gyárvárosi izr.
hitközség.
Dr. Temesváry Rezső, Bu-
dapest.
Tencer Pál, Budapest.
Ternyei Antal, N.-Várad.
- 620 Dr. Telegdi Zsigmond,
Balaton-Boglár.
Trencsényi izr. hitközség.
Uj-Kécskei izr. hitközség.
Ujpesti izr. hitközség.
Erényi Ullmann Gy.,
Budapest.

- 625 Dr. Ungar Bernát, Budapest.
 Dr. Ungar S., Eszék.
 Vadas Dezső, Bpest.
 Dr. Vajda Béla, Losoncz.
 Dr. Vajda Károly, Budapest.
- 660 Váczi izr. hitk.
 Váczi Chevra kadisa.
 Vágúj helyi izr. alreálisk.
 Vágúj helyi izr. hitközség.
 Dr. Vámos Géza, Szolnok.
- 635 Váradi Dávid, Czegléd.
 Vécsei Jenő, Szabadka.
 Dr. Veisz Sándor, Budapest.
 Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
 Verseczi izr. hitközség.
- 640 Vértés Lajos, Lugos.
 Wertheimer Ármin, Sz.-Fehérvár.
 Veszprémi izr. hitk.
 Dr. Viola Ödön, Szombathely.
 Dr. Waldapfel Ján., Budapest.
- 645 Wechsler Adolf, Nagyvárad.
 Weidinger Dezső, Baja.
 Weidinger Herm., Baja.
 Weinberger Zsig., Eger.
 Weiner Mór, Szombathely.
- 650 Weisz Adolf, Bpest.
 Dr. Weisz Arn., N.-Bittse.
 Dr. Weiss Béla, Kassa.
 Weisz Gábor N.-Várad.
 Dr. Weisz József, Kolozsvár.
- 655 Dr. Weisz Lipót, Deés.
 Weisz Mór, Kolozsvár.
 Weisz Sándor, Debreczen.
 Weisz Tivad., N.-Kanizsa.
 Weisz Ödön, B.-Mágócs.
- 660 Weiszberger Antónia, Budapest.
 Dr. Weiszburg Gy., Budapest.
 Dr. Wellesz Gy., N.-Bittse.
 Wertheim Ármin, Sz.-Fehérvár.
 Dr. Wettenstein Noé, Deés.
- 665 Widder Gyula, S.-A.-Uj hely.
 Dr. Wilhelm Arnold, H.-M.-Vásárhely.
 Dr. Willheim Adolf, Szabadka.
 Dr. Winkler Adolf, Sopron.
 Wodianer Arthur, Budapest.
- 670 Wolf Albert, Bpest.
 id. Wolf Lipót, K.-Marton.
 Wolf Sándor, K.-Marton.
 Wolf Zsigmond, Mohács.

Wolfner Gyula, Budapest.	680 Zahn Márton, N.-Bittse.
675 Wolfner József, Budapest.	Dr. Zipser Jak., Szegzárd.
Wolfner Lajos, Budapest.	Zwack Miksa, Bpest.
Wolfner Tivadar, Bpest.	Zsarnóczai izr. iskola.
Wollák R., Csáktornya.	Zsengeri Miklós, Passau.
Wollák Samu, Bpest.	685 Dr. Zsengeri Samu, Bpest.

Uj tagok *Bánóczi József* társulati titkárnál (lakik, VII., Király-utcza 99), vagy *Székely Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, a társulat pénztárosánál (IV., Kigyó-tér 1.) jelentkezhetnek. A *tagsági díjak* az utóbbihoz küldendők.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1905. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5665 **Tébéth 24.**
- 7 Sz. Váerá
Sebát újholdja
- 14 Sz. Bó
- 21 Sz. Besallách
Sebát tizenötödike
- 28 Sz. Jithró

Február.

- 4 Sz. Mispátim
- 5 **Adár újholdja**
- 6 Újhold 2. napja
- 11 Sz. Terúma
- 18 Sz. Teczavvé
- 19 Kis Púrim
- 25 Sz. Ki-thisszá.

Márczius.

- 4 Sz. Vajjakhél. Sekálim
- 7 **Adár séni újholdja**
- 8 Újhold 2. napja
- 11 Sz. Pekúde
- 18 Sz. Vajjikrá. Zákhór
- 20 Eszter bőjtje
- 21 *Púrim*
- 22 Súsán Púrim
- 25 Sz. Czáv. Pára

Április.

- 1 Sz. Semíni. Hachódes
- 6 **Niszán újholdja**
- 8 Sz. Tazría
- 15 Sz. Meczóra.
Sabbáth Haggádól
- 19 Pészach előestéje
- 20 **Pészach 1. napja**
- 21 **Pészach 2. napja**
- 22 Sz. Chól-Hammóéd
- 26 **Pészach 7. napja**
- 27 **Pészach 8. napja**
- 29 Sz. Ácharé móth

Május.

- 5 **Ijjár újholdja**
- 6 Sz. Kedósim
Újhold 2. napja
- 13 Sz. Emór
- 20 Sz. Behár
- 23 Omer 33. napja
- 27 Sz. Bechukkóthái

Junius.

- 3 Sz. Bemidbár
- 4 **Sziván újholdja**
- 8 Sábúóth előestéje
- 9 **Sábúóth 1. napja**

10 Sz. **Sábúóth** 2. napja

17 Sz. Nászó

24 Sz. Beháalóthekhá

Julius.

1 Sz. Selách-lekhá

3 **Tammúz** újholdja

4 Újhold 2. napja

8 Sz. Kórach

15 Sz. Chukkath-Bálák

20 Tammúz 17. böjtje

22 Sz. Pínechász

29 Sz. Mattóth-Masszeé

Augusztus.

2 **Áb** újholdja

5 Sz. Debárim. Chazón

10 Áb 9. böjtje

12 Sz. Váethchannán.

Náchamú

19 Sz. Ékeb

26 Sz. Reé

31 **Elúl** újholdja

Szeptember.

1 Újhold 2. napja

2 Sz. Sófetim

9 Sz. Kí-théczé

11 Sz. Kí-thábó

23 Sz. Nicczábim-Vájjélekh

24 Szelíchóth 1. napja

29 Rós-Hassána előestéje

30 Sz. **Rós-Hassána** 1. napja

5666 Tisri 1.

Október.

1 **Rós-Hassána** 2. napja

2 Gedalja böjtje

7 Sz. Háazinú. Súbá

8 Jóm Kippúr előestéje

9 **Jóm Kippúr**

13 Szukkóth előestéje

14 **Szukkóth** 1. napja

15 **Szukkóth** 2. napja

20 Hósána rabba

21 Sz. **Semíní** aczéreth

22 **Szimchath** tóra

28 Sz. Berésith

29 **Marchesván** újholdja

30 Újhold 2. napja

November.

4 Sz. Nóach

11 Sz. Lekh-lekhá

18 Sz. Vajjérá

25 Sz. Chajjé-Szára

28 **Kiszlév** újholdja

29 Újhold 2. napja

Deczember.

2 Sz. Tóledóth

9 Sz. Vajjéczé

16 Sz. Vajjislách

23 Sz. Vajjéséb

Chanukka 1. napja

28 **Tébéth** újholdja

29 Újhold 2. napja

30 Sz. Mikkécz

Chanukka 8. napja

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	Lap
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> , Rasi és Maimuni	7
<i>Ágai Adolf</i> , Régi naplók	18
<i>Feleki Sándor</i> , Madárdal a templomban.....	33
<i>Klein Mór</i> , Maimuni élete és működése	35
<i>Kiss Arnold</i> , Vallomás	51
<i>Dr. Mahler Ede</i> , Egyptomi kulturelemek a bibliában...	53
<i>Dr. Acsády Ignác</i> , Áttérések a multban	75
<i>Gábor Andor</i> , Temetőben	85
<i>Dr. Bernstein Béla</i> , Jókai Mór	89
<i>Lazarus Adolf</i> , Sulzer Salamon	121
<i>Varsányi Gyula</i> , Saul és Dávid	125
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> , Zsidó apostolok	131
<i>Avar Pál</i> , A tanácsos úr	156
<i>Nagy Endre</i> , Ki a bölsebb	157
<i>Feigl L. H.</i> , Goethe és a biblia	163
<i>Dr. Vajda Béla</i> , A zsidók és hazájuk	168
<i>Heves Kornél</i> , A rókák	200
<i>Mandl Bernát</i> , A zsidók közgazdasági tervei Magyar- országban a XVIII. században	205
<i>Patai József</i> , Vallásos énekek	220
<i>Dr. Schwarcz Gábor</i> , A ragusai vérvád 1622	227
<i>Mezev Sándor</i> , Abiság	238

	Lap
<i>Dr. Farkas József</i> , A tudomány önzetlen művelése a zsidóságban	240
<i>Szilágyi Géza</i> , Jephthe	253
<i>Dr. Büchler Sándor</i> , A magyar nyelv terjeszkedése a zsidók közt	259
<i>Dr. Schächter Miksa</i> , Az assimilatióról	265

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I. <i>Bánóczi József</i> titkári jelentése	287
II. Uj pályakérdés.....	290
III. Bizottsági jelentések	290
IV. Költségvetés.....	294
V. Az utolsó év jegyzőkönyveiből	296
VI. A Társulat alapszabályaiból	299
VII. A Társulat képvisellete	300
VIII. Állandó bizottságok	304
IX. A Társulat kiadványai	306
X. A Társulat tagjai	307
Izraelita naptár az 1905. polgári év számára	323

